

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА ГЛОБАЛЬНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**

Г.П.СИТНИК

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ДЕРЖАВИ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Курс лекцій

Київ - 2023

Рецензенти:

доктор наук з державного управління, професор І.А.Семенець-Орлова
(Міжрегіональна Академія управління персоналом),,
доктор військових наук, професор, Д.А.Купрієнко
(Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького),
доктор наук з державного управління, доцент О.А.Зубчик
(Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені
Тараса Шевченка).

*Рекомендовано до друку вченою радою Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 11 від 29 грудня 2022р).*

Ситник Г.П.

С41 Конкурентоспроможність держави та національна безпека: курс лекцій / Г.П.Ситник. К: ТОВ "САК Лтд.", 2023. – 86 с.

У лекціях розкрито концептуальні засади дослідження конкурентоспроможності держави та фактори, які визначають її безпекову складову: ефективність державної політики; стійкість соціального порядку (політична стабільність); глобальні проблеми безпеки та виконано аналіз: пріоритетів зовнішньої політики США, Китаю, Росії, Франції та Японії у контексті забезпечення їх конкурентоспроможності у сфері безпеки; впливу конкурентоспроможності держави на її воєнну могутність; факторів і видів суспільно-політичної дестабілізація як загрози конкурентоспроможності держави.

Для студентів Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, які навчаються за спеціальністю «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)». Вони також можуть бути корисними і для фахівців, на яких покладаються аналітичні, консультативно-дорадчі й організаційно-розпорядчі функції щодо забезпечення національної безпеки та слухачів системи перепідготовки державних службовців.

УДК 351:354/352:338

© Ситник Г. П., 2023
© Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
© ТОВ «САК Лтд.», 2023

ПЕРЕДМОВА

Актуальність вивчення взаємозалежності конкурентоспроможності держави та національної безпеки, її світоглядно-управлінського аспекту в сучасних умовах обумовлена низкою чинників. Серед них, зокрема, складність та суперечливість безпекової складової сучасних глобальних процесів, необхідність розв'язання комплексної проблеми забезпечення конкурентоспроможності держави, кардинальні суспільно-політичні та соціально-економічні зміни, які спостерігаються у багатьох країнах та здійснюють визначальний вплив на міжнародну та національну безпеку.

Тому вивчення навчальної дисципліни «Конкурентоспроможність держави та національна безпека» є важливою складовою підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти, які навчаються за освітньо-професійною програмою «Стратегічний менеджмент у сфері національної безпеки» спеціальності 256 – Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності) та обрали вибірковий блок дисциплін «Державний менеджмент у сфері національної безпеки» вказаної програми.

Метою дисципліни «Конкурентоспроможність держави та національна безпека» є забезпечення студентів систематизованими знаннями про концептуальні засади дослідження конкурентоспроможності держави та її безпекової складової, які дозволять їм розв'язувати складні спеціалізовані завдання щодо адекватного реагування на загрози конкурентоспроможності держави в межах своєї професійної компетенції в сучасних умовах державотворення. Для досягнення вказаної мети має слугувати цей курс лекцій.

При підготовці курсу лекцій враховувалось, що при формуванні навчальної дисципліни «Конкурентоспроможність держави та національна безпека» в її основу була покладена спроба системного осмислення та поєднання концептуальних засад дослідження конкурентоспроможності держави та її безпекової складової. Відповідно, курс лекцій складається із двох змістовних модулів:

«Концептуальні засади конкурентоспроможності держави», який дозволяє сформулювати у студента сукупність знань про: сутність концепту «конкуренція» у контексті суспільного розвитку; концептуальні засади конкурентоспроможності держави та їх управлінську складову; державну політику забезпечення конкурентоспроможності та вплив на неї стійкості соціального порядку; глобальний вимір конкурентоспроможності держав та пріоритети забезпечення стійкості соціального порядку;

«Безпекова складова конкурентоспроможності держави», який дозволяє сформулювати у студента сукупність знань про: глобальні проблеми безпеки як чинник впливу на конкурентоспроможність держав; пріоритети провідних держав у сфері безпеки як інструменти забезпечення їх конкурентоспроможності; вплив конкурентоспроможності держави на її воєнну могутність; фактори та види суспільно-політичної дестабілізації як загрози конкурентоспроможності держави.

З огляду на викладене навчальними цілями курсу лекцій є формування у студентів уявлення про концептуальні засади дослідження конкурентоспроможності держави, її безпекової складової та здатність щодо системного аналізу чинників її забезпечення, як передумови формування у них вмінь і навичок, необхідних для здійснення функцій управління у сфері національної безпеки в межах своєї професійної компетенції, а також розробки та здійснення науково обґрунтованих заходів щодо підвищення рівня конкурентоспроможності держави у контексті реалізації національних інтересів.

Досягнення цих цілей забезпечує набуття здобувачами вищої освіти низки компетентностей, а саме здатність: приймати обґрунтовані рішення; проводити дослідження на відповідному рівні; здійснювати професійну діяльність у відповідних сферах національної безпеки; використовувати понятійно-категоріальний апарат теорії національної безпеки, аналізувати та розвивати структуру системи забезпечення національної безпеки та принципи її функціонування; організовувати цілеспрямовану діяльність щодо формування і реалізації державної політики у сферах національної безпеки та оборони.

Після вивчення навчальних питань лекцій кожний студент повинен знати: сутність концепту «конкуренція» у контексті суспільного розвитку; концептуальні засади конкурентоспроможності держави та їх управлінську складову; державну політику забезпечення конкурентоспроможності та вплив на неї стійкості соціального порядку; глобальний вимір конкурентоспроможності держав та

пріоритети забезпечення стійкості соціального порядку; глобальні проблеми безпеки як чинник впливу на конкурентоспроможність держав; пріоритети провідних держав у сфері безпеки як інструменти забезпечення їх конкурентоспроможності; Вплив конкурентоспроможності держави на її воєнну могутність; Фактори та види суспільно-політичної дестабілізація як загрози конкурентоспроможності держави.

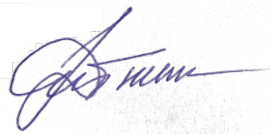
На основі цих знань студентів повинні вміти: враховувати концептуальні засади конкурентоспроможності держави, у тому числі їх управлінську складову у своїй професійній діяльності у процесі забезпечення національної безпеки; оцінювати державну політику забезпечення конкурентоспроможності та вплив на неї стійкості соціального порядку; враховувати глобальний вимір конкурентоспроможності держави, пріоритети забезпечення стійкості соціального порядку та глобальні проблеми безпеки при підготовці пропозицій щодо забезпечення національної безпеки; аналізувати пріоритети провідних держав у сфері безпеки як інструменти забезпечення їх конкурентоспроможності та вплив конкурентоспроможності держави на її воєнну могутність; готувати пропозиції щодо вдосконалення державної політики забезпечення конкурентоспроможності держави з урахуванням факторів суспільно-політичної дестабілізація.

Очевидно, що оволодіння вказаними знаннями та вміннями неможливе без наполегливої роботи на лекціях, при підготовці до семінарських занять, написанні рефератів, виконанні різноманітних творчих завдань, що передбачає ознайомлення з відповідною науковою та навчально-методичною літературою. Допомогти у цьому, зорієнтувати майбутніх магістрів з національної безпеки на найбільш важливі аспекти навчальних тем, формувати в них відповідний категоріально-понятійний апарат, як важливу передумову розв'язування ними складних спеціалізованих завдання щодо адекватного реагування на загрози національним інтересам України в межах своєї професійної компетенції покликаний курс лекцій «Конкурентоспроможність держави та національна безпека».

Після кожної лекції пропонуються питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях, а наприкінці видання міститься орієнтовний перелік питань до екзамену та список рекомендованої і використаної літератури.

Автор висловлює щирю подяку своїм колегам, друзям та шановним рецензентам за зауваження та пропозиції, які надійшли від них під час редагування остаточного варіанта тексту курсу лекцій.

**Доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри глобальної та національної безпеки
Навчально-наукового інституту публічного
та державної служби Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
заслужений діяч науки і техніки України**

Г.П.Ситник

ЧАСТИНА 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ДЕРЖАВИ

ЛЕКЦІЯ 1. Сутність концепту «конкуренція» у контексті суспільного розвитку

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 1.1. Світоглядно-управлінський аспект змісту концепту «конкуренція» та її історико-соціальні коріння
- 1.2. Конкуренція як причина тріумфу капіталізму на Заході та його поразки в інших регіонах
- 1.3. Зміст концептів «конкуренція», «людський капітал» та «лідерство» у теоріях інформаційного суспільства
- 1.4. Держава як регулятор конкуренції та її етичні аспекти

1.1. Світоглядно-управлінський аспект змісту концепту «конкуренція» та її історико-соціальні коріння

Світоглядно-філософський та державно-управлінський аспект змісту концепту «конкуренція». Актуальність вивчення взаємозалежності конкурентоспроможності держави та національної безпеки, її світоглядно-управлінського аспектів в сучасних умовах обумовлена низкою чинників. Серед них, зокрема, складність та суперечливість безпекової складової сучасних глобальних процесів, необхідність розв'язання комплексної проблеми забезпечення конкурентоспроможності держави, кардинальні суспільно-політичні та соціально-економічні зміни, які спостерігаються у багатьох країнах та здійснюють визначальний вплив на міжнародну та національну безпеку.

Як правило, при дослідженні сутності «конкурентоспроможності», як соціального явища акцентують увагу на таких аспектах:

- концептуальному (онтологічні і гносеологічні основи конкурентоспроможності);
- практичному (конкурентоспроможність розглядається у контексті відображення певних потреб у життєдіяльності особи, суспільства, держави і міжнародної спільноти, а відтак як результат державно-управлінської діяльності);
- аксіологічному (ціннісному), наприклад культура конкуренції, філософія конкуренції.

У традиційному розумінні концепт (поняття) «конкуренція» належить до базових, які розкривають структуру історичного досвіду ринкової організації життєдіяльності суспільства та держави. Проте інтерпретація змісту цього поняття була різною.

Трансформація змісту поняття «конкуренція» відображає зміну інших понять, які його визначають, зокрема таких, як «об'єкт конкуренції», «економічні відносини», «суспільні відносини», «державна політика».

У різних теоріях виокремлюються особливі характеристики та можливості конкуренції та конкурентоспроможності, а також споріднені їм інші поняття.

Водночас розкриття сутності та особливостей зміни уявлень про зміст поняття «конкуренція» дає можливість розуміння ролі суб'єктів суспільно-політичних та державно-управлінських відносин у контексті дослідження державної політики, у тому числі й її безпекової складової.

У найдавніших пам'ятках суспільствознавчої думки вказується, що конкуренція постійно супроводжує життя не тільки людей, але й богів у боротьбі за владу, за ті чи інші переваги у процесі життєдіяльності людей (індивіди), суспільства та держав. Наприклад, міфи Давньої Греції розповідають про повстання Зевса проти свого батька Крона й боротьбу проти його дітей-богів за владу над світом.

Філософська думка постійно шукала відповідь на соціальний парадокс, а саме: чому, незважаючи на різноспрямовані людські погляди та їх інтереси, постійну боротьбу в соціально-політичному житті, безперервні війни, релігійні конфлікти тощо, суспільство не розпадалося на

окремих індивідів та не знищило себе. Навпаки, з різною інтенсивністю спостерігається загально цивілізаційний прогрес, позитивна динаміка суспільного розвитку, тобто суспільство, як соціальна система демонструє цілісність та знаходить нові шляхи, засоби і способи для свого розвитку.

Конкуренція, як суспільний феномен, особливо чітко виявлялася в торгівлі.

Свого часу Томас Гоббс, один із авторів так званої концепції суспільного договору, описував монополії купців, які були створені феодалською державою для закордонної торгівлі, називаючи їх корпораціями, які могли конкурувати з подібними корпораціями інших держав на світовому ринку.

Він акцентував увагу на тому, що природний стан суспільства це «війна всіх проти всіх» та що природа створила всіх людей рівними за фізичними та розумовими здібностями. Проте ця рівність не є благом для людей, а навпаки, оскільки від цієї рівності виникає ідея рівності в досягненні мети. Люди ж, прагнучи оволодіти однією й тією ж річчю, стають ворогами. Саме тому, на переконання Т.Гобса принципово важливим є існування міцної держави, яка може і повинна забезпечити безпеку існування суспільства, тобто створювати умови для уникнення стану «війна всіх проти всіх».

Звичайно, в основі соціальних взаємодій можуть бути чинники, які відштовхують людей один від одного, тобто відносини людей будуть ворожими. Тобто суспільство стає сукупністю ворогуючих людей. Проте у повсякденному житті взаємозв'язки між соціальними системами та людьми досить різноманітні і в кінцевому підсумку переважають соціальні зв'язки, засновані на прагненні до спільного життя, як передумова забезпечення безпеки їх буття. Це означає, що будь-яка держава намагається утримати єдність суспільства, але водночас є й спільна воля людей жити разом, яка зумовлена необхідністю долати спільно ті чи інші виклики та загрози для їх життєдіяльності.

Таким чином, є два типи волі людей. Перша – природна, інстинктивна, яка проявляється в емоціях, уподобаннях, несвідомих мотивах тощо. Друга – розумова, раціональна, яка усвідомлена – раціональна мета, розрахунок, раціональний обмін. Очевидно, вказані типи волі людей у кінцевому підсумку здійснюють вплив на конкурентоспроможність держави.

Представники теорії меркантилізму проаналізували роль держави та показали, що підтримка державою дешевої імпоротної сировини, регулювання зовнішньої торгівлі із застосуванням протекціоністських тарифів на імпортовані товари, заохочення експорту готових товарів, розширення бази оподаткування і нагромадження капіталу призводить до економічного збагачення держави, а відтак і посилення її конкурентоспроможності.

Водночас соціальні утопісти розглядали конкуренцію, як «соціальне зло». Вони вважали, зокрема, Р. Оуен, Сен-Сімон, що при правильному соціальному устрої суспільства, науковій організації управління можна це подолати це зло, тобто конкуренцію і зробити радісним існування будь-якого індивіда.

Конкуренція, як принцип, який значною мірою регулює угоди економічного характеру, стала порівняно недавно у процесі розвитку товарного виробництва.

Так, описуючи конкуренцію між робітниками в Англії у ХІХ столітті, Ф. Енгельс зазначав, що конкуренція є вираженням пануючої у суспільстві війни всіх проти всіх. Це війна за життя, за існування, за все. Тому, у випадку необхідності і війна на життя та на смерть відбувається між різними класами суспільства та між окремими членами цих класів. Один стоїть на шляху іншого, тому кожний намагається відтіснити інших і посісти їхнє місце.

Водночас К. Маркс вказував на той факт, що саме конкурентна боротьба, особливо під час вирішальних переворотів у техніці, змушує замінювати старі засоби праці ще до їх природної смерті новими засобами. Є конкуренція покупців, виробників, міжгалузева конкуренція. Окрема особистість діє тут лише як частина суспільної сили і саме в такій формі конкуренція виявляє громадський характер виробництва і споживання.

Він же дає опис міжгалузевої конкуренції, яка на відміну від внутрішньогалузевої, характеризує змагання за найбільш прибуткове вкладення капіталів. Але, на його думку, у кінцевому підсумку комуністичне суспільство у своєму розвитку має пройти дві стадії: соціалізм і комунізм, де буде утвердження суспільної власності, рівність щодо засобів виробництва, а відтак відсутність конкуренції, ринку та грошей.

Послідовники марксизму також виокремлювали особливу роль конкуренції – як чинника соціального розвитку, а також вказували на її антилюдську сутність. Досліджуючи сучасний капіталізм, вони показали зміни тих категорій капіталізму, які вивчав К. Маркс, що дає можливість зрозуміти і модифікацію більш складних, конкретних категорій капіталістичної системи виробничих

відносин – зміни в природі товару, ринку, грошей, які спричинюють зміни в природі капіталістичних відносин.

Історико-соціальні коріння конкуренції. У межах «еволюційної теорії» конкуренція розглядається як така, що враховує не лише процеси регулювання кон'юнктури ринку, а й вміння суб'єктів ефективно впроваджувати інноваційні технології.

Так, Й. Шумпетер характеризує ринок як сферу радикальних змін у суспільстві, що примушує фірми та індивідів здійснювати нововведення, а економіку, суспільне виробництво – зростати та структурно змінюватися. В сучасних умовах це новий тип конкуренції, яка ґрунтується на відкритті нового товару, нової технології, нового джерела сировини, нового типу організації.

З іншого боку, принципово важливим є те, що сьогодні конкуренція – це творче руйнування, в якому фірми, здатні здійснювати нововведення й адаптуватися, зростають або виживають, а інші відтісняються та усуваються. Тому вважається, що процес творчого руйнування є самою суттю сучасного капіталізму.

Прагнення до надприбутку перевіряється в конкурентному оточенні, яке водночас є безкінечним процесом змін і перетворень. Не просто підприємець, а новатор є індикатором конкуренції нового типу.

На історико-соціальні коріння підприємництва та конкуренції звернув увагу ще М. Вебер, який розглядав суспільство як сукупність соціальних дій індивідів. Він акцентувавши увагу на становленні підприємницького духу як складової капіталістичного духу. На його думку підприємництво – це певна сукупність психічних рис і наявність певної психології господарюючого суб'єкта в певному суспільстві на певній стадії його розвитку.

Ґ. Зіммель же вважав, що суспільство утворюють не соціальні дії індивідів, а соціальні відносини і міжособистісні взаємодії людей. Зокрема, до соціальних процесів, заснованих на міжособистісних взаємодіях людей, він зачислив розподіл праці, утворення політичних партій, суперництво, підкорення. При цьому, на його думку локомотивом історичного руху зростаюча інтелектуалізація соціального життя та поглиблення принципів грошового господарства. Але гроші просторово й духовно відділяють людину від вироблених нею речей, а ціною свободи стає відчуження.

З точки зору дослідження природи соціальних спільнот, суті процесів, які сприяють організації та функціонуванню людських співтовариств варто також відзначити думку Ґ. Зіммеля, що чим більшою є група, то менше її члени подібні один на одного.

Очевидно, що сучасні процеси глобалізації демонструють творення дедалі більших за розмірами груп, в яких зростає індивідуальність особи. Це підвищує рівень її інтелекту та збільшує міру індивідуальної свободи.

Проте це має й негативні наслідки. Людина відривається від традиційних соціальних груп і спільнот, як-от сім'я, де її існування було затишним і приємним, і входить до великих груп і спільнот, де вона почувається чужою. У таких спільнотах відносини будуються виключно на розрахунок й раціональності, тому втрачається глибина і повнота душевних емоційних переживань, характерних для минулого. Врешті-решт розмивається національна ідентичність людини, а це є загрозою національній безпеці.

1.2. Конкуренція як причина тріумфу капіталізму на Заході та його поразки в інших регіонах

Конкуренція проявляється завдяки конкурентним перевагам підприємств залежно від зміни конкурентного середовища та від ефективного використання переваг. Її особливістю є те, що способи досягнення конкурентних переваг значною мірою пов'язані з впровадженням нових технологій та інновацій. А також те, що конкурують підприємства, які господарюють у різних соціально-економічних умовах.

Разом з тим, очевидним є факт, що капіталізм тріумфує головним чином на Заході, але зазнає поразки в усьому іншому світі. Так, у соціалістичних країнах, після занепаду соціалізму, капіталізм не спромігся на розвиток, хоча неможливі, які проживають в цих країнах, накопичили достатньо, щоб успішно брати участь в капіталістичному розвитку. За різними оцінками сума їхніх заощаджень у багато разів більше всієї іноземної допомоги та іноземних інвестицій, отриманих після 1945.

Наприклад, Ернандо де Сото наголошує, що в одному тільки Єгипті власність бідних верств населення в 55 разів перевищує обсяг прямих іноземних інвестицій, включаючи витрати на спорудження Суецького каналу і Асуанської греблі. Чому ж ці країни так нерозвинені? Чому вони не в змозі звернути цю власність в ліквідний капітал. Тобто, надати їй форму, придатну для створення нового багатства? Для Ернандо де Сото в цьому і полягає «загадка капіталу».

Конкуренція, інформація, удосконалення законів про власність, врахування історичного досвіду, політичне провідництво – так сьогодні можна домогтися таких результатів у соціалістичних країнах, які мають капіталістичні країни. Західні країни, доводить Ернандо де Сото, знайшли вихід з положення близько 150 р. тому і стали багаті. Були змінені закони про власність. Отже, нерухомість, не зафіксована належним чином юридично, фізично існує як така, але з точки зору економіки це «недовласність», виключена з економічного обороту. Це призводить не тільки до суттєвого погіршення економічних показників та інвестиційного клімату, а й до ускладнення правил ведення бізнесу, а відповідно й до розростання корупції.

Нездатність держави захистити майнові права своїх громадян змушує їх витратити масу зусиль, коштів та часу на такий захист. «Недовласність» створює значні спокуси щодо її незаконного привласнення, відповідно і до росту злочинності. Усунувши ці недоліки - тільки так сьогодні можна домогтися в суспільствах, які розвиваються і колишніх соціалістичних країнах тих же результатів, які є у капіталістичних.

Поруч з цим знову постає питання взаємозв'язку конкуренції і моральності капіталізму. Гонитва за прибутком, егоїзм, насильство характерні риси капіталізму. Тому для багатьох капіталізм пов'язаний передусім з несправедливістю й аморальністю, майновим розшаруванням, нівеляцією культурних відмінностей та іншими негативними сторонами життя сучасного суспільства, які стають все виразнішими в сучасних умовах глобалізації.

З іншого боку, антикапіталістична риторика зіштовхується з позитивними фактами, які демонструє капіталізм, зокрема свобода, підприємливість, конкуренція, інновації, приватна ініціатива, турбота про споживача, індивідуалізм, рівні права і рівні можливості.

Тому щоб з'ясувати якомога більш глибоко зміст конкуренції, варто познайомитися з проблемами розвитку та загибелі суспільств, розглянуті Дж. Даймондом у праці «Колапс: Як суспільства обирають між виживанням і загибеллю». В цій праці досліджуються причини занепаду людських суспільств та досліджені суспільства теперішнього і минулого з точки зору їхньої екологічної вразливості, відносин із сусідами, політичних інститутів та інших «вхідних» елементів при постульованій стабільності суспільств.

Під колапсом Дж.Даймонд розуміє різке падіння чисельності населення і/чи втрату політичних, економічних, соціальних досягнень на значній території на значний час. Явище колапсу вважається крайньою формою тривалого процесу занепаду. На його думку те, чи залишиться певне суспільство тільки в історії залежить від п'яти основних чинників:

- руйнування середовища проживання, ступінь його вразливості чи стійкості;
- зміна клімату (глобальні похолодання чи потепління, засухи тощо);
- наявність ворожих сусідів, що можуть завдати військової поразки, в тому числі, в разі ослаблення суспільства з інших причин;
- залежність від відносин з дружніми сусідами;
- усвідомлення суспільством своїх проблем, готовність їх вирішувати.

Тому у даному випадку конкуренція суспільства та створених ними політичних інститутів (держав) виявляється через значення для нього матеріальних благ, а також, географічні, біологічні, технологічні та соціальні чинники, завдяки яким цивілізаційний розвиток суспільств на різних континентах протікав з різною швидкістю.

Дж. Даймонд відповідає на запитання про механізми виникнення, розвитку, розквіту та занепаду дрібномасштабних або зниклих суспільств. Він стверджує, що світове панування народів Євразії пов'язане зі зростанням міст, які відрізнялися високою густотою населення та складністю соціальної структури, що зумовило появу політичного класу з метою мобілізації людей та організації армії для ведення загарбницьких воєн.

Таким чином, причинами успіху, що одні народи (держави) подолали бідність, а інші ні, у кінцевому підсумку є міра (ефективність) залучення до сучасних глобалізаційних процесів, вільна торгівля, право власності, верховенство закону та підприємництво .

1.3. Зміст концептів «конкуренція», «людський капітал» та «лідерство» у теоріях інформаційного суспільства

Теорії інформаційного (постіндустріального) суспільства дають можливість суттєво розширити межі змістовного наповнення концепту «конкуренція».

Так, представник теорії інформаційного суспільства Х. -Д. Кюблер у праці «Міфи про суспільство знань» описав зміни в німецькому суспільстві, пов'язані з розвитком інформаційних технологій. Він звернув увагу на значну роль державної політики стимулювання розвитку засобів масової інформації, зокрема, впровадження кабельного телебачення і приватного телерадіомовлення.

Водночас відбуваються не тільки технічні зміни, а й змістовні. Суспільство, яке змінює індустріальне суспільство характеризується стрімким розвитком інформаційних технологій, надмірною експансією засобів масової інформації та інформатизацією усіх сфер життя. Тому інформація є рушійною силою цієї нової форми суспільства - «суспільства знань».

У теорії «людського капіталу» показано, що поліпшення добробуту бідних верств населення залежить не від землі, техніки або їхніх зусиль, а радше від знань. Тому людський капітал, як найцінніший ресурс, котрий використовується у будь-якому виді економічної діяльності став основою конкурентних відносин держав та суспільств.

Г. Беккер розвинув цю ідею, обґрунтувавши ефективність інвестування в людський капітал і сформулювавши економічний підхід до розгляду людської поведінки: людський капітал формується за рахунок інвестицій у людину, серед яких можна назвати навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію та пошук інформації про ціни і доходи.

Спочатку під людським капіталом розумілися лише інвестиції в людину, що підвищує її здатність до праці. Це передусім освіта та її професійні навички. Надалі поняття людського капіталу розширилося. Сьогодні до нього включають споживчі витрати сімей на харчування, одяг, житла, освіту, охорону здоров'я, культуру так витрати держави на ці цілі.

У сучасному розумінні людський капітал розглядається як визначальний чинник економічного розвитку, розвитку суспільства і сім'ї, що включає освічену частину трудових ресурсів, знання, інструментарій інтелектуальної та управлінської праці, місце життя й трудової діяльності, які забезпечують ефективно і раціональне функціонування суспільства. Тому людський капітал – це інтелект, здоров'я, знання, якісна і продуктивна праця і якість життя.

З огляду на викладене, людський капітал є головним фактором формування і розвитку інноваційної економіки (економіки знань), як наступного вищого етапу розвитку, а відтак він зумовлює конкурентоспроможність держави у найближчій перспективі.

У цьому контексті важливого значення набувають теорії розвитку лідерства. Ці теорії стали наслідком концептуального осмислення технологій та інструментів менеджменту, характерних для ХХ ст, зокрема, таких, як організаційне навчання, управління знаннями. Було встановлено, що застосування нових форм бізнесу, інноваційних технологій в глобальному масштабі, прийняття нестандартних рішень щодо задоволення несформованих потреб споживачів визначають конкурентоспроможність підприємства.

Розробники теорії лідерства передумовою створення майбутніх ринків вважають відмову від традиційних уявлень про галузеві межі, оскільки вони змінюються, а також, про продукт. Вважається, що не продукт визначає можливості компанії, а набір знань та умінь, що принципово важливим є обслуговування поточних запитів споживача. Завжди потрібно пропонувати новий продукт, якого люди не знають і не пов'язувати потенційні можливості компанії з сьогоднішніми низькими доходами або малим розміром.

1.4. Держава як регулятор конкуренції та її етичні аспекти

Конкуренція породжує низку соціальних проблем, зокрема безробіття, Воно є наслідком системи вільної конкуренції. Тому має бути такий соціальний інститут як держава, який би спрямовував руйнівні дії конкуренції в соціально-конструктивне русло, а для формування етичних

уявлень в індивідів, які вступили в конкурентну боротьбу, мають бути встановлені системи цінностей та переваг.

Ринок не може бути саморегулятором економіки і не може забезпечити стабільність виробництва та цін. Тому держава має відігравати визначальну роль у виконанні цих завдань. Передусім вона має здійснювати відповідну фіскальну і грошово-кредитну політику, яка певною мірою пом'якшує наслідки від різкого зростання чи падіння виробництва.

Очевидно, що конкуренція забезпечує розвиток технологій та споживацьких переваг на основі цін. Тому варто віддавати перевагу системі вільного підприємництва. Ця система забезпечує незалежність і свободу вибору, а не суперництво, яке лежить в основі розуміння конкуренції.

Разом з тим прихильники вільної економіки (без втручання держави) вважають за краще, коли конкуренція сама встановлює порядок і створює необхідну рівновагу. У такому випадку у конкурентній боротьбі перемагає той, хто винайшов, створив щось нове, хто зумів вловити і зрозуміти розсіяне в суспільстві знання. Тому цінність конкуренції у тому, що її результати непередбачувані і взагалі відмінні від тих, до яких кожен свідомо прагне чи міг би прагнути.

Конкуренція має виявити результати ринкового процесу, визначити, яка інформація є найбільш корисною. На відміну від соціалізму, де пріоритетом є визначена державою та чи інша ієрархія потреб, які необхідно задовольнити, в ринковому господарстві використовуються, як правило, знання всіх членів суспільства. Незважаючи на суперечливість егоїстичних цілей економічних агентів, вплив ринкових механізмів призводить до взаємного пристосування їх індивідуальних планів та виробництво певних товарів з більш або менш оптимальними витратами.

Звичайно, мають місце й етичні аспекти конкуренції та ринкового механізму. Повної (абсолютної) свободи конкуренції необхідно уникати. Проте пов'язанні з цим обмеження мають створюватися не штучними бар'єрами держави, а загальними етичними правилами поведінки, які спонтанно формуються в ході соціокультурної еволюції. Якщо ці правила дотримуються, то економічна конкуренція з боротьби всіх проти всіх перетворюється в боротьбу всіх заради успіху (добробуту) всіх.

Варто також зазначити, що втручання держави не тільки порушує рівновагу в економіці, а й значною мірою знижує рівень свободи особистості.

Такими чином, аналіз конкуренції потребує враховувати роль держави, як її регулятора.

Існують два підходи до розкриття сутності, організації та особливостей державного управління, як соціального явища, процесу та специфічного виду суспільної діяльності.

З певною мірою умовності можна стверджувати, що перший розглядає його як управління національною соціальною системою в центрі якої, так би мовити перебуває «людина економічна» У цій системі домінує принцип: «людина може робити все, що не заборонено законом».

У межах другого підходу державне управління також розглядається як управління національною соціальною системою, але у центрі системи, так би мовити, перебуває «людина політична». Державне ж управління інтерпретується як діяльність, яка полягає в розробці та реалізації політики урядових та інших державних органів, а також управління організаціями і людьми, так чи інакше залученими в цей процес. У цій системі домінує принцип: «людина може робити лише те, що дозволено законом».

Очевидно, що у межах цих підходів співвідношення «конкуренція» - держава» буде різним. У межах першого підходу, характерного, наприклад для США, з боку органів державної держави мінімізоване втручання в економічні процеси. Тому рівень свободи і дух підприємництва, як базова передумова конкуренції, досить високий.

В цілому ж аналіз підходів до розуміння конкуренції та конкурентоспроможності у працях представників теорій та концепцій різних історичних періодів дозволяє стверджувати, що конкуренція є ознакою суспільних відносин на всіх етапах розвитку суспільств.

При цьому конкуренція як суспільний феномен і як світогляд, більш широко розповсюджується після ліквідації спадкових, станових привілеїв і середньовічних регламентацій, коли відбувається утвердження принципів демократії та ринкової економіки, коли встановлюються норми та правила конкуренції.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Розкрийте світоглядно-філософський аспект змісту концепту «конкуренція».
2. Розкрийте державно-управлінський аспект змісту концепту «конкуренція».
3. Які історико-соціальні коріння конкуренції, як соціального явища?
4. Чому конкуренція стала однією із причин тріумфу капіталізму на Заході та його поразки в інших регіонах?
5. Який зміст вкладають у поняття «людський капітал» у теоріях інформаційного суспільства?
6. Який зміст вкладають у поняття «лідерство» у теоріях інформаційного суспільства?
7. Розкрийте взаємозв'язок соціальних явищ, які позначають поняттями «конкуренція», «людський капітал» та «лідерство» у теоріях інформаційного суспільства
8. Дайте загальну характеристику ролі держави як регулятора конкуренції та етичним аспектам конкуренції

ЛЕКЦІЯ 2. Концептуальні засади конкурентоспроможності держави та їх управлінська складова

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 2.1. Зміст категорії «конкурентоспроможність» та механізми її забезпечення
- 2.2. Конкурентоспроможність держави, її складові та механізми забезпечення
- 2.3. Концепція М. Портера про "Конкурентні переваги нації" та зв'язок національного багатства, конкурентоспроможності й інтелектуального потенціалу нації
- 2.4. Роль Уряду у забезпеченні конкурентоздатності держави та зовнішньоекономічного торговельного балансу
- 2.5. Індекс глобальної конкурентоспроможності

2.1. Зміст категорії «конкурентоспроможність» та механізми її забезпечення

Спорідненим з терміном «конкуренція» є термін «конкурентоспроможність». Він з другої половини ХХ ст. є одним з критеріїв оцінки позицій (місця) держави у сучасному світі (економічних, політичних, та інших).

Конкурентоспроможність уособлює ефективність використання матеріальних та нематеріальних ресурсів (засобів), які є у розпорядженні суспільства та держави. Проте не завжди навіть найкраще використання наявних ресурсів дозволяє перемогти у конкурентній боротьбі (індивідам, організаціям, державам). Тому конкурентоспроможність тієї чи іншої організації часто і справедливо інтерпретується як її здатність до ведення конкурентної боротьби.

Найбільш складним у теорії та практиці менеджменту є визначення сутності та механізмів конкурентоспроможності організації. Як правило, принципово важливим є визначення характеру конкурентної переваги (ключових факторів успіху) у конкурентній боротьбі.

Ключові фактори успіху у певній галузі — це характерний для неї перелік чинників, що приносять їй переваги перед іншими галузями, а також одним підприємствам галузі над іншими. Наприклад, це можуть бути переваги у боротьбі за інвестиції за рахунок більшої прибутковості або швидкості обороту капіталу.

У боротьбі за споживача ключові фактори успіху не є постійними. Вони змінюються залежно від особливостей галузей, сегментів ринку, що обслуговуються, часу та етапу «життєвого циклу» галузі та підприємства. Водночас ключові фактори успіху мають більш-менш стабільні класифікаційні ознаки в основі, зокрема:

- належний науково-технічний рівень виробництва та продукту;
- високорозвинений маркетинг та менеджмент;

високий організаційно-технічний рівень виробничих процесів та належне фінансово-економічне забезпеченні діяльності підприємства;
постійне підвищення кваліфікації персоналу.

Звичайно, що для кожної галузі є свої специфічні вимоги до комбінації ключових факторів успіху. Водночас кожний із них може стати основним інструментом перемоги в конкурентній боротьбі, незважаючи на те, що конкурентоспроможність, базована на одному факторі успіху, ненадійна та недовготривала.

Ключові фактори успіху формують конкурентоспроможність об'єкта досліджень: товару, виробництва, підприємства, галузі, держави тощо. При цьому важливим є вплив «детермінант національного ромба» на формування конкурентоспроможності галузей, регіонів, окремих підприємств, які виокремив М. Портер (рис.1). Для кожного блоку він сформулював перелік запитань, відповіді на які дозволяють визначити рівень конкурентоспроможності тієї чи іншої галузі певної країни.

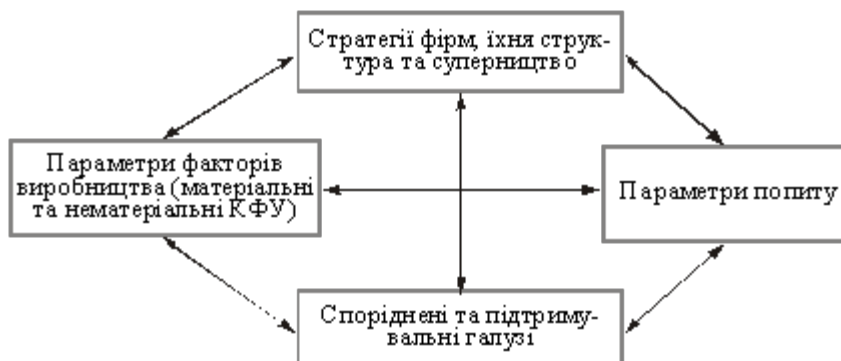

Рис. 1. Детермінанти «національного ромба»

У блоці «стратегія фірм, їхня структура та суперництво» це такі запитання:
чи відповідає стиль менеджменту та переважаючі типи організаційних структур у країні потребам певної галузі?

які види стратегій ґрунтуються на прийнятих у країні організаційних нормах?

чи є галузь у даній країні привабливою для талановитих людей?

чи відповідають цілі інвесторів потребам збільшення конкурентоспроможності галузі?

чи наявні достойні конкуренти на внутрішньому ринку?

У блоці «параметри факторів виробництва» це такі запитання:

чи має країна особливо розвинуті фактори виробництва? (якщо так, то в яких сегментах та для яких конкурентних стратегій вони можуть застосовуватися?);

чи має країна кращі порівняно із закордонними механізми створення факторів виробництва для певної галузі (науково-дослідні програми, вищі навчальні заклади тощо)?

чи відбиває невідгдане становище із визначеними факторами виробництва ситуацію, що склалася у міжнародному масштабі?

У блоці «параметри попиту» це такі питання це такі запитання:

чи є покупці продукції у країні вимогливими? (якщо так, то у яких саме сегментах ринку?);

чи існують у країні незвичні потреби у продукції даної галузі, які, між іншим, можуть бути ініційовані в інших місцях?

чи випереджають потреби покупців у даній країні потреби в інших країнах?

чи існують у країні достатньо розвинуті канали розподілу та збуту, чи випереджають вони світові тенденції?

У блоці «аналіз споріднених і підтримувальних галузей» це такі запитання:

чи має країна постачальні галузі світового рівня? (якщо так, то для яких сегментів галузі?);

чи має країна сильні позиції у важливих суміжних та підтримувальних галузях?

Відповіді на поставлені запитання потребують глибокого системного аналізу ситуації у країні, стосовно якої ведуться дослідження,

Детермінанти «національного ромба» характеризують фактори що формують конкурентне середовище, де діють всі організації країни — об'єкта аналізу. Усі складові перебувають у взаємодії і посилюють або послаблюють конкурентні переваги фірм, що працюють в межах певної економіки.

Можна відстежити і зворотній зв'язок: підвищення конкурентних факторів успіху і випуск конкурентоспроможної продукції, вибір конкурентних стратегій, розвиток, як окремих підприємств, так і окремих галузей, створюють умови для зростання конкурентоспроможності держави.

На стратегічному рівні управлінні конкурентоспроможність розглядається як конкурентоспроможність:

товару (продукції, послуг), тобто ступінь його відповідності на певний момент вимогам цільових груп споживачів або обраного ринку за найважливішими характеристиками (технічними, економічними, екологічними тощо);

підприємства, у контексті рівня його компетенції щодо інших підприємств-конкурентів у нагромадженні та використанні виробничого потенціалу певної спрямованості, а також його окремих складових (технології, ресурси, менеджмент, навички персоналу тощо), що знаходить відображення в основних показниках діяльності підприємства (якість продукції, прибутковість тощо).

Таким чином, конкурентоспроможність організації (держави, підприємства, фірми тощо) є одна з найскладніших економічних категорій, яку необхідно розглядати на декількох рівнях:

конкурентоспроможність товару;

конкурентоспроможність товаровиробника (корпорації або фірми);

галузева конкурентоспроможність;

конкурентоспроможність країн.

Між цими рівнями існує певна залежність. Вона полягає в тому, що державна і галузева конкурентоспроможність в остаточному підсумку визначаються здатністю конкретного товаровиробника випускати конкурентоздатний товар (надавати послуги). У даному випадку під конкурентоспроможністю товару (послуг) розуміється комплекс їх споживчих, цінових, якісних та інших характеристик, що зумовлюють його успіх на ринку (національному та глобальному). Очевидно, що конкурентоспроможність товару (послуг) можна визначити тільки в порівнянні з аналогами.

2.2. Конкурентоспроможність держави, її складові та механізми забезпечення

Вважається, що конкурентоспроможність держави, наприклад в економічній сфері зумовлюється сукупністю властивостей, притаманних національній економіці, які визначають її здатність конкурувати з іншими країнами.

Рівень конкурентоспроможності держави (країни) визначається за різними методиками.

Провідними міжнародними організаціями, які займаються ранжуванням країн за рівнем конкурентоспроможності сьогодні є Світовий економічний форум та Інститут розвитку менеджменту.

При цьому найбільш повне визначення змісту поняття «конкурентоспроможність країни» було надане Комісією промисловості при Президентові США. На її думку, міжнародна конкурентоспроможність країни — це ступінь її можливості при умовах вільного і справедливого ринку виготовляти товари і послуги, які відповідають вимогам світових ринків при одночасному зберіганні чи підвищенні доходів своїх громадян.

В цілому ж конкурентоспроможність держави охоплює не лише суто економічні показники, які безумовно є визначальними. Конкурентоспроможність держави відображає також рівень спроможності держави, як політичного суб'єкта. Оцінює економічні наслідки важливих для стабільного зростання неекономічних явищ, таких, зокрема як якість державно-управлінських та політичних процесів, рівень освіти, розвиток наукової бази, національної культури, інформаційна інфраструктура та людського потенціалу, дотримання демократичних стандартів, інформаційна інфраструктура.

Тому найважливіша передумова високого рівня конкурентоспроможності держави (країни) це ефективна державна політика та активна діяльність органів державного управління держави щодо

її впровадження, які здійснюють стратегію щодо забезпечення конкурентоспроможності держави та встановлюють оптимальні «правила гри» у сфері ринкових відносин.

У країнах Заходу ринкові механізми та інститути формувалися й удосконалювалися упродовж століть, а у пострадянських їх необхідно створювати у досить стислі терміни.

Водночас у пострадянських республіках замість пошуку засобів та способів підвищення конкурентоспроможності в 90-х ХХ ст. головним чином використовували державні субсидії, інструменти та механізми протекціонізму. Тому становлення ринку у цих країнах загальмувалося, а держави не посіла гідного місця в сучасній глобальній економіці.

Фактично у пострадянських країнах органи державної влади не виконують належним чином функції, без яких неможливі сучасний капіталістичний ринок та економічне піднесення, зокрема функцію створення конкурентного середовища, зміцнення фінансової, грошової й платіжної системи. Домінує монополізм який є загрозою ринковим механізмам та одним із джерел економічної і політичної корупції.

Органи державної влади повинні розробляти закони і забезпечувати їх дотримання, здійснювати ефективну політику прибутків і соціального забезпечення, захисту вітчизняного ринку й підтримки підприємництва.

Очевидно, що головна мета держави в економіці полягає у забезпеченні високого рівня добробуту своїм громадянам та що передумовою її досягнення залежить від ефективності (продуктивності), використання наявних національних ресурсів (фінансових та матеріальних).

Вказана ефективність (продуктивність) виражається у вартості віддачі від одиниці праці або капіталу й залежить від якості й характеристик товарів (цим визначається їх ціна) та ефективності, з якою ці товари виробляють. Тому продуктивність – головний критерій рівня життя в будь-якій країні, оскільки саме в ній в ній основне джерело доходу на душу населення.

Продуктивність людських ресурсів визначає їх заробітну плату, а продуктивність використання капіталу – прибуток, який отримують його власники. Висока продуктивність не лише підтримує доходи на високому рівні, а й забезпечує населенню триваліший відпочинок. Створюється національний доход, що оподатковується. Отримані ж податки витрачаються на оплату суспільних послуг та стимулюють зростання рівня життя.

Водночас забезпечення високої продуктивності фірм (корпорацій, підприємств тощо) країни має супроводжуватися дотриманням певних соціальних вимог. Їх головна мета – поліпшити життєві стандарти, наприклад щодо охорони здоров'я, виробничої безпеки, рівність можливостей учасників ринкових відносин, знизити негативний вплив виробничої на довкілля.

Таким чином, підвищення рівня життя населення безпосередньо залежить від здатності підприємств (компаній, фірм, корпорацій тощо) країни дедалі продуктивніше використовувати ті чи інші ресурси.

Так, у Німеччині, зокрема, кілька десятиліть поспіль підвищується продуктивність, оскільки німецькі фірми підвищують диференціацію своєї продукції й забезпечують зростання автоматизації для збільшення віддачі від кожного працівника. Фірми повинні розвивати якості, необхідні для конкуренції у найскладніших сегментах промисловості, де продуктивність загалом вища.

Водночас економіка, що вдосконалюється є економікою, яку часто називають економікою знань. Така економіка може успішно конкурувати і в досить нових для неї галузях. При цьому використовуються людські ресурси, що вивільняються завдяки зростанню продуктивності в існуючих галузях. Це пояснює той факт, чому дешева робоча сила і «сприятливий» обмінний курс валют не визначають конкурентоспроможності як підприємств так і держави в цілому. Адже будь-яка країна прагне підтримувати високу заробітну плату і встановлювати високі ціни на свої товари на міжнародних ринках.

Таким чином, за відсутності міжнародної конкуренції рівень продуктивності в одній країні практично не залежав би від економічного становища в інших країнах. Однак міжнародна торгівля і вивезення капіталу дають можливість не лише ефективно використовувати ресурси країни, а й водночас є загрозою підвищенню або підтриманню конкурентоспроможності на сталому рівні.

Міжнародна торгівля дає змогу країні підвищувати продуктивність виробництва, оскільки усуває необхідність самостійно виробляти всі товари й послуги. Тому країна може спеціалізуватися на тих галузях і центрах ринку, в яких її фірми відносно конкурентоспроможні, ніж іноземні, й імпортує

товари та послуги, у виробництві яких її фірми поступаються зарубіжним. Таким чином підвищується середній рівень продуктивності в економіці.

Отже, імпорт, як і експорт, у конкурентоспроможності та продуктивності будь-якої країни безпосередньо впливає на конкурентоспроможну продуктивність. Тому промисловий сектор у перехідних економіках країн необхідно докорінно переорієнтувати на конкурентоспроможний розвиток, а фірми і підприємства модернізувати, що передбачає передусім правильний вибір пріоритетів в економічній сфері життєдіяльності суспільства та держави. конкурентної економічної системи.

Водночас, при цьому не повинні залишатися поза увагою питання спроможності національної економіки забезпечувати потреби в безпеці та обороні країни. Значна залежність від експорту високотехнологічної продукції, монокультурність економіки за певних умов стають реальною загрозою національній безпеці, незважаючи на те, що конкурентоспроможність держави за певними видами продукції та послуг може бути на досить високому світовому рівні.

На початку XXI ст., стало очевидним, що якщо фірма не є лідером, вона не витримує конкуренції. За реальної конкуренції кілька фірм-виробників конкурують між собою. Тобто жоден окремих виробник (або кілька виробників) відносно тривалий час не можуть домінувати на одному ринку. Фірми-виробники, звичайно, докладають чимало зусиль, щоб обмежити взаємну конкуренцію та забезпечити власне домінування на ринку, тобто фактично монопольне положення.

Тому органи державного управління мають забороняти форми поведінки, що обмежують конкуренцію, зокрема шляхом укладення картельних угод, таємні домовленості про ціни, практику обмеження конкуренції, витіснення конкурентів, створення підприємницьких об'єднань, які забезпечують панівне становище на ринку.

Фахівці вважають, що в умовах ринкової економіки щоб спонукати підприємства до конкурентної поведінки, достатньо загрози виходу на ринок аутсайдера. Щодо цього ринкове господарство кінця 90-х XX ст. істотно відрізнялося від планового соціалістичного.

За соціалістичного способу виробництва спостерігалася своєрідна «конкуренція», а фірми, підприємства, ніби змагалися між собою за виконання планових завдань (так зване соціалістичне змагання). Проте таке «змагання» було формальним, а не дієвим засобом визначення «переможців», оскільки відстаючі підприємства не ставали банкрутами. Виробники орієнтувалися на вказівки Держплану, а не на потреби й побажання споживачів, і жоден з них не ставав банкрутом, якщо зазнавав збитків. Тому відсутність ефективної конкуренції між підприємствами-суперниками була однією з причин її розвалу планової соціалістичної економіки.

У пострадянських країнах крахом централізованого планування контроль за прийняттям стратегічних рішень перейшов до менеджерів фірм, якими часто-густо стали колишні «червоні» директори. Це, так званий, «інсайдерський контроль». На жаль, такий контроль закріплює антиконкурентне становище переважної більшості фірм у перехідних економіках. Приватизація підприємств мало що змінила.

Більшість програм приватизації, здійснених в країнах Східної Європи (крім колишньої Східної Німеччини), легітимізували де-факто контроль інсайдерів переданням більшої частини прав власності на великі підприємства їхнім менеджерам.

Так, у Польщі наприкінці 80-х XX ст., коли уряд послабив контроль за державними підприємствами, почалося масове «скидання» активів менеджерами цих підприємств. Після приватизації вищі менеджери, зберегли привілейований статус, а представники робітників у наглядових радах відігравали важливу роль у прийнятті загально корпоративних рішень.

Водночас глобалізація економіки та зростання конкуренції, управління цими процесами потребують аналізу довготермінових цілей компанії та провідної ролі керівників вищої ланки. Крім того, практично неможливо розмежувати рішення, пов'язані з управлінням конкуренцією, і рішення, які приймають відділи проектування, конструювання, виробництва, закупівлі, логістики та загального управління якістю. Будь-які з цих рішень впливають на поведінку фірми на ринку.

Варто акцентувати увагу на тому, що функціонування економічних систем країн континентальної Європи (і Японії) відрізняється від англо-американської моделі.

Водночас економіка США є частиною світового ринку, в якому завдяки досягненням інформаційної технології та посиленню конкуренції стираються всі кордони. Американські економісти, особливо маркетологи, зазначають, що основою сучасного ринкового успіху є

конкурентна раціональність, тобто уміння думати і діяти швидше, влучніше і най етичніше. Вони акцентують на трьох рушійних силах:

до тіснішого зв'язку зі споживачами за рахунок кращого задоволення їх потреб порівняно з конкурентами;

надати споживачеві такі ж, як і конкуренти, послуги й вигоди, але з більшою ефективністю й меншими витратами;

безперервно вдосконалювати навички прийняття рішень та їх виконання.

Проте американські економісти й маркетингологи нерідко не враховують той факт, що поки не створено бодай мінімальні ринкові умови, немає сенсу говорити ні про конкуренцію, ні про конкурентну раціональність для фірм і країн з перехідною економікою.

Водночас американський досвід управління маркетингом заслуговує на особливу увагу, оскільки, зберігаючи світове лідерство, він істотно впливає на розвиток теорії і практики маркетингу.

Знання сильних і слабких сторін моделі американського маркетингу необхідне й в Україні. Багато із соціалістичних економік, що трансформуються, прагнуть стати конкурентоспроможними, однак на перешкоді стоїть висококонцентроване промислове виробництво. Для досягнення де концентрації галузевого виробництва й підвищення конкурентоспроможності фірм може бути використана конструктивна ідея реалізації процесу реорганізації структури, стратегії та культури фірми так, щоб було досягнуто водночас дві ключові цілі: здорові фірми і конкурентна галузева організація.

На сучасному етапі зростання та розвиток підприємства шляхом зміцнення його конкурентної позиції може забезпечити ефективний маркетинг. Як базова функція управління, маркетинг є складовою підприємницької культури і передбачає відмову від традиційних управлінських підходів. Він орієнтує виробничу систему й економічну інфраструктуру на забезпечення потреб клієнта.

Але прийняття господарських рішень і підвищення конкурентної позиції фірми пов'язане з невизначеністю, що пояснюється передусім відсутністю у керівників комерційного досвіду й навичок роботи в ринкових умовах. Крім того, ефективність діяльності підприємства визначається чинниками зовнішнього середовища, поведінкою споживачів, кон'юнктурою ринку, товарною стратегією, сегментацією ринку, іміджем підприємства та його ринковим позиціонуванням, що пов'язано також з організаційними змінами фірми.

Організаційна перебудова фірм може передбачати зміну найфундаментальніших аспектів їх діяльності, що сприятиме зростанню її конкурентоспроможності. Американський варіант вбачає ключові чинники зростання конкурентоспроможності фірми в управлінні маркетингом, яке охоплює різноманітну організаційну діяльність, спрямовану на вивчення потреб споживачів та їх психології, а також прогнозування поведінки конкурентів, розробку та просування нових конкурентоспроможних товарів і послуг, управління системою комерційних відносин з постачальниками і посередниками, взаємодію з клієнтами і задоволення їх потреб і запитів на вищому, ніж конкуренти, рівні. Ця діяльність варіюється залежно від того, хто є клієнтом фірми – інша фірма чи приватна особа, що виробляє фірма – товари чи послуги (як, наприклад, банки або страхові компанії).

З огляду на це актуальною є проблема конкурентної трансформації фірм в різних країнах. Вона може бути заснована, наприклад, на концепції конкурентної раціональності. Як ключове поняття американські автори використовують термін «конкурентна раціональність», в основі якого – розуміння необхідності посилення взаємозв'язків із споживачами (зміцнення «ланцюжків цінностей») за рахунок їх кращого задоволення порівняно з конкурентами, пошук ефективніших способів постачання товарами і послугами постійних покупців і вдосконалення процесів прийняття та реалізації управлінських рішень. Це загальний практичний напрям посилення конкурентної позиції фірми.

Водночас співіснування альтернативних моделей посилення конкурентної позиції фірми і корпоративного контролю в розвинутих країнах означає, що їх позитивний досвід для перехідних економік не є очевидними. Немає сенсу робити висновок про переваги кожної моделі й можливості її застосування для перехідних економік без урахування стадії розвитку кожної країни, а також історії її інститутів і правового устрою.

Під час проектування структур корпоративного управління для цих економік економісти насамперед повинні визначити специфічні умови, в яких працює кожна модель (або комбінація

різних моделей), наявність цих умов у перехідних економіках і найефективніший спосіб забезпечення їх.

Наприклад, у створенні ефективної конкуренції у Східній Німеччині та послабленні влади інсайдерського контролю істотну роль відіграли не банки як фінансові інститути, а опікунське відомство Treuhandanstalt, на яке було покладено завдання якнайшвидше передати державні комбінати та підприємства у приватні руки, санувати їх, а також перевести конкурентоспроможні підприємства в режим ринкової економіки із залученням приватних інвесторів, здатних забезпечити підприємству надійне майбутнє. Прискорений процес німецької приватизації, регульований Treuhandanstalt, мав своїм найсерйознішим наслідком створення високоефективної конкуренції у Східній Німеччині та послаблення влади інсайдерського контролю.

До кінця березня 1994 було ефективно приватизовано майже 18000 фірм, підприємств або частин підприємств, більш як половину їх купили західнонімецькі фірми з використанням процедур, аналогічних поглинанню компаній на конкурентних ринках капіталів. Практично повна незалежність діяльності Treuhandanstalt і накладене на неї інституційне обмеження в часі (згідно із законом цей орган мав функціонувати до кінця 1994), як і стурбованість його менеджерів особистою репутацією і кар'єрою, виявилися ефективними у запобіганні будь-яким довготерміновим вигодам, можливим у разі змов або лобіювання соціальними групами.

І насамкінець, вирішальний крок у запровадженні, формуванні та забезпеченні конкуренції – відкриття зовнішніх ринків. За таких умов державні підприємства втрачають монопольне становище на ринку і змушені конкурувати з іноземними. За товарами, торгівля якими не обмежена ринками регіону, національні ринки швидко стають доступними для імпорту з-за кордону, а щодо товарів, які реалізуються лише на місцевому ринку, таке проникнення відбувається (хоч і повільніше) завдяки створенню в країні іноземними інвесторами виробничих об'єктів.

Крім відкриття зовнішніх ринків, необхідно усунути внутрішні перешкоди до вступу на ринок, передусім полегшити створення нових підприємств, які більш схильні до інновацій, сприяють поживленню конкуренції. Це потребує перегляду будь-якого виняткового правового регулювання конкуренції, що сприяє державним монополіям, щодо його економічної обґрунтованості. Підтримка неконкурентних підприємств різко скорочується, але якщо вона необхідна й надалі, її слід сприймати як допомогу в адаптації до ринку, а не як субвенції для підтримки «на плаву».

Таким чином, необхідно фінансувати інвестиції, а не виплату заробітної плати. Крім того, субвенції треба обмежити в часі і поступово скорочувати. Незалежне від Уряду відомство з нагляду за конкуренцією повинно стежити за дотриманням правил конкуренції, забороняти всі форми змови, що обмежують її, як і злиття компаній, що призводить до панування їх на ринку, перевіряти субвенції, які надає держава, щодо їх відповідності конкурентному праву.

2.3. Концепція М. Портера про "Конкурентні переваги нації» та зв'язок національного багатства, конкурентоспроможності й інтелектуального потенціалу нації

Концепція М. Портера про "Конкурентні переваги нації». М.Портер у своїй праці "Конкурентні переваги нації" виокремлює фактори, які, на його думку визначають (формують) міжнародну конкурентоспроможність країни. Ці фактори ним розподілені на чотири великі групи.

1.Умови факторів виробництва (йдеться про позиції держави щодо таких факторів виробництва, як наприклад, кваліфікована праця, інфраструктура, які необхідні для можливості конкурувати у певній галузі).

2.Умови попиту, тобто природа внутрішнього попиту на продукцію чи послуги тієї чи іншої галузі.

3.Супутні і підтримуючі галузі. (Йдеться про наявність або відсутність супутніх галузей, або галузей, які постачають, які також конкурентоспроможні на зовнішніх ринках).

4.Стратегія, структура і конкуренція компаній (вони формують умови конкурентного середовища, яке створене державою, у якому компанії створюються, організовуються, управляються і конкурують на внутрішньому ринку).

Окрім того, на думку М. Портера, важливою є також два додаткових фактори в національній системі конкурентних переваг: випадковість та роль Уряд щодо забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

Значні винаходи, прогрес у фундаментальних технологіях, війни, розвиток світової політики, великі зміни у попиті на зовнішніх ринках, значною мірою є випадковими події, тобто таким, які з'являються певною ймовірністю. Ці фактори, як свідчить історичний досвід, здійснювали і здійснюють вплив на зміни у конкурентних перевагах тієї чи іншої галузі, національної економіки і, в кінцевому підсумку, конкурентоспроможність держави.

Щодо ролі Уряду у забезпеченні конкурентних переваг держави, то вона полягає у тому, щоб певною мірою (раціонально) впливати на всі вищезазначені чотири групи факторів.

Водночас перша група факторів (умови факторів виробництва) М. Портером розподіляється на категорії, а саме:

забезпеченість факторами виробництва (людські ресурси, фізичні ресурси, ресурси знань, ресурси капіталу і інфраструктури);

ієрархія між факторами виробництва (базові фактори: природні ресурси, географічне положення, некваліфікована праця і т.п. чи фактори: інформаційна інфраструктура сучасних цифрових баз даних, система дослідницьких інститутів і т.п.);

створення факторів виробництва (інвестиції, фундаментальні дослідження, система освіти, співробітництво і координація між суспільним та приватним секторами в інноваційному процесі);

окремі недоліки факторів виробництва (недоліки базових факторів, наприклад: недолік робочої сили, нестача внутрішніх сировини і матеріалів, суворий клімат, які створюють перешкоди для інноваційних процесів).

Таким чином, врахування окреслених вище факторів є визначальною передумовою забезпечення конкурентоспроможності підприємства, виробничих галузей, національної економіки і держави в цілому.

Зв'язок національного багатства та конкурентоспроможності. Національне багатство країни не створюється її територією та її урядом. Тобто воно не виникає само собою із природних ресурсів країни, робочої сили, наявності підприємств, процентних ставок чи курсів валют. Тому національне процвітання не можна успадкувати. Воно повинне створюватись щодня.

Єдиним джерелом благополуччя країни і накопичення національного багатства є національні (державні та приватні) корпорації, підприємства та підприємці, які здатні ефективно конкурувати на ринках та створювати все більше і більше робочих місць. Тому шлях до накопичення національного багатства пролягає через успішний бізнес, знання кожним особливостей своєї справи та наполегливу щоденну працю.

З огляду на сказане, сутність зв'язку національного багатства та конкурентоздатності полягає в тому, що шлях до національного багатства пролягає через створення і функціонування в кожному секторі економіки конкурентоздатних національних підприємств та організацій, які виготовляють конкурентоздатну продукцію та надають конкурентоздатні послуги.

Від конкурентоздатності національних підприємств, корпорацій та підприємців напряму залежить формування національного багатства країни і конкурентоздатність країни. У той же час, конкурентоздатність національних підприємств і корпорацій напряму залежить від їх здатності забезпечувати постійний інноваційний розвиток, модернізацію свого виробництва, що неможливе без наявності у них на внутрішньому ринку сильних супротивників. Будучи під постійним тиском конкурентів і випробувань, національні корпорації будуть змушені постійно забезпечувати свій інноваційний розвиток і лише завдяки цьому вони зможуть зайняти лідируючі позиції. Таким чином, наявність конкуренції (прозорої та чесної) створює стимули для появи конкурентоздатних національних корпорацій.

Лише забезпечення усіх вищенаведених умов може гарантувати, що додаткові доходи будуть з'являтися внаслідок підвищення продуктивності праці, а не цінового диктату та тіньової діяльності. У той же час, ігнорування цих умов призводить до скорочення інноваційної активності та спрямування потенціалу середнього та малого бізнесу на торговельне посередництво.

Національне багатство та інтелектуальний потенціал нації. Накопичення національного багатства залежить не стільки від спроможності країни створювати нові інноваційні технології, а й

від вміння швидко та масово впроваджувати технологічні інновації які як створені у країні, так і залучені в результаті міжнародної співпраці.

Максимально можлива віддача від нових інноваційних технологій може бути отримана лише в результаті їхнього широкого комерційного впровадження. Це, у свою чергу, вимагає від влади сформувавши дієві, в тому числі і податкові, стимули до інноваційного переозброєння промисловості, створити та постійно поповнювати державну базу даних апробованих інноваційних технологій до якої повинні мати доступ усі національні підприємства, а також створити зрозумілу систему трансферу технологій.

З огляду на сказане, очевидно, що інтелектуальний потенціал тієї чи іншої нації замінити на рівноцінний іноземний неможливо. Тому Уряд повинен робити ставку на вітчизняних винахідників, розробників та раціоналізаторів, на створення відповідних умов для їхньої творчої роботи, на практичну апробацію та технологічне впровадження їхніх розробок, на їхнє заохочення і матеріальне стимулювання, а також на захист їхніх прав на інтелектуальну власність .

2.4. Роль Уряду у забезпеченні конкурентоздатності держави та зовнішньоекономічного торговельного балансу

Роль національного Уряду полягає у створенні (шляхом здійснення відповідного нормативного регулювання) комплексного механізму примусу, стимулів та спрямування зусиль національного бізнесу на досягнення високого рівня конкурентоздатності за рахунок забезпечення постійного інноваційного розвитку. Тому пріоритетним завданням Уряду є створення стимулів для розвитку національного бізнесу та впровадження інновацій, а також створення конкурентного середовища.

Яскравим прикладом швидкого накопичення національного багатства і забезпечення конкурентних переваг в глобальній економічній системі є Китай та Індія. Вони в стислі терміни сформували потужні державні та приватні конкурентоспроможні корпорації з усіх стратегічних для них пріоритетних напрямів свого розвитку. Тому ці країни сьогодні можуть реально впливати на світову економіку і змушують інші держави рахуватися з їхніми національними інтересами в економічній сфері. Тобто цілеспрямована державна політика щодо забезпечення конкурентоспроможності тих чи інших галузей національної економіки дала свої позитивні наслідки!

Водночас варто акцентувати увагу на тому, що важливою є й роль Уряду у забезпеченні зовнішньоекономічного торговельного балансу, оскільки національне багатство і зовнішньоекономічний торговельний баланс взаємозв'язані. Цей взаємозв'язок формується грошовим потоком, який створюється економікою держави в результаті виробництва товарів, надання послуг і їх споживання.

Створений економікою держави грошовий потік є, так би мовити, «кров'ю економіки». Якщо ж її постійно виводити з національної економіки, економіка слабшає, відбуваються кризи, скорочуються робочі місця тощо. Якщо ж збільшувати об'єми грошових потоків, які залишаються в економіці держави, економіка зміцнюється і розвивається. Тому завдання таких регуляторів ринку, як Уряд і Національний банк полягає саме в тому, щоб постійно збільшувався об'єм грошового потоку, який функціонує в економіці, щоб залучені грошові кошти працювали на довгостроковій основі, а також щоб створюваний грошовий потік не вимивався з економіки.

З огляду на сказане, нарощування національними підприємствами випуску конкурентоздатної імпортозамінної продукції, забезпечення позитивного зовнішньоторговельного балансу, поетапна відмова від імпорту сировини, матеріалів та продукції з одночасним нарощуванням їх національного виробництва, стимулювання національного споживання в об'ємах пропорційних національному виробництву є шляхами, які забезпечать накопичення національного багатства.

Важливим є й те, щоб економіка країни виробляла усі види товарів які споживаються всередині країни. Якщо вітчизняні товаровиробники не здатні виробляти певні види необхідної продукції, Уряд повинен створювати для іноземних підприємств умови для розміщення їхнього виробництва на території країни із застосуванням вимоги щодо обов'язкової виробничої кооперації з національними товаровиробниками.

Ці вимоги є важливими з огляду не тільки на те, що, де-факто, податки платять не люди і компанії, а з вироблених ними на території країни товарів чи наданих послуг. Це ще й питання забезпечення національної безпеки, оскільки держава за певних умов повинна мати певні виробничі потужності, які дозволять виробляти необхідну для оборони та безпеки продукцію.

Тому влада повинна дбати про збереження кожного вітчизняного підприємства, про поступове збільшення кількості підприємств, нарощення випуску національними підприємствами і корпораціями конкурентоздатної імпортозамінної продукції, створення сприятливого інвестиційного клімату в країні і покращення конкурентоздатності країни. Лише за таких умов стає можливим залучення в економіку на довгострокову перспективу значних внутрішніх та зовнішніх інвестицій (фінансових і технологічних).

Для забезпечення стрімкої динаміки накопичення національного багатства, перш за все, необхідно задати дуже високий темп управлінського, технічного та технологічного оновлення визначених стратегічних (проривних) галузей економіки країни, що дозволить національним підприємствам у міжнародному масштабі забезпечити свою спеціалізацію на продуктах з високою емкістю доданої вартості.

При обмеженості достатньої кількості вільних коштів, державна влада повинна концентрувати наявний обмежений капітал на виробництві тих товарів і розвитку тих галузей, де уже є перспективи отримати порівняльну перевагу на міжнародному ринку.

В кінцевому підсумку для стабільного національного процвітання, у тому числі й в Україні завжди врахувати сукупність трьох груп факторів:

кількість та якість інфраструктурних ресурсів (людських, природних, інформаційних, енергетичних, земельних, технологічних, інженерно-транспортних, виробничих, організаційних, продовольчих, водних, культурних, транзитних, туристичних та ін.);

здатність (спроможність) органів державної влади та представників бізнесу ефективно розпорядитися наявними інфраструктурними ресурсами та нарощувати їх;

рівень довіри представників бізнесу до дій влади.

При відсутності в тій чи іншій країні певних інфраструктурних ресурсів, їх необхідної кількості чи належної якості, на перше по значимості місце, як свідчить історичний досвід, виходять професійні та відповідальні дії органів державної влади, які мають створити організаційно-правові засади для нарощування цих ресурсів.

2.5. Індекс глобальної конкурентоспроможності

Після 1996 року Інститут менеджменту і розвитку розпочав публікацію Щорічника міжнародної конкурентоспроможності (Щорічник світової конкурентоспроможності). Він враховує різні сфери національного політико-економічного середовища та акцентує увагу на таких основних факторах:

національна економіка;

інтернаціоналізація;

уряд;

фінанси;

інфраструктура;

наука і технології;

менеджмент;

людські ресурси.

Ці вісім факторів оцінюються за допомогою 250 різноманітних критеріїв та вивчення різних статистичних даних за п'ятирічний період. Критерії об'єднують такі вимірювані показники конкурентоспроможності як ВНП, рівень інфляції, кількість патентів і т.д. і такі аспекти як освіта, система суспільних цінностей тощо.

Індекс глобальної конкурентоспроможності розраховують за методикою Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ). Він заснований на зіставленні загальнодоступних статистичних даних і підсумків загального опитування керівників компаній — щорічного дослідження, яке проводиться ВЕФ разом з мережею партнерських організацій (провідних дослідницьких інститутів і організацій у країнах, аналізованих у звіті).

Дослідження проводиться з 1979 року і в цей час представляє найповніший перелік показників конкурентоспроможності по різних країнах світу. Зокрема, у звіті оцінюється спроможність країн забезпечити високий рівень процвітання власних громадян, що очевидно, залежить від того, наскільки продуктивно (ефективно) країна використовує наявні ресурси. Тому Індекс глобальної конкурентоспроможності вимірює сукупність (вплив) інститутів, політики та чинників, які визначають стійкий поточний та середньостроковий рівні економічного процвітання.

Індекс глобальної конкурентоспроможності складений зі 113 змінних, які докладно визначають конкурентоспроможність країн світу, що знаходяться на різних рівнях економічного розвитку.

Набір змінних, на дві третини складається з результатів всеосяжного опитування керівників компаній (щоб охопити широке коло чинників, котрі впливають на бізнес-клімат в досліджуваних країнах), а на одну третину складається із загальнодоступних джерел (статистичні дані і підсумки досліджень, які здійснюються на постійній основі міжнародними організаціями).

Всі змінні об'єднано до 12 контрольних показників, що визначають національну конкурентоспроможність (конкурентоспроможність держави). Йдеться про наступні показники: якість інститутів; інфраструктура; макроекономічна стабільність; здоров'я і початкова освіта; вища освіта і професійна підготовка; ефективність на ринку товарів і послуг; ефективність на ринку праці; розвиненість фінансового ринку; рівень технологічного розвитку; розмір внутрішнього ринку; конкурентоспроможність компаній; інноваційний потенціал. Всі ці показники прямо чи опосередковано залежать від ефективності дій Уряду щодо створення конкурентоспроможного середовища.

Варто акцентувати увагу на тому, що Щорічник світової конкурентоспроможності та Доповідь з глобальної конкурентоспроможності визначають конкурентоспроможність у відповідності з неоліберальними концепціями економічного розвитку згідно яких чим більш відкриті ринки країни, тим вищий рейтинг її конкурентоспроможності.

Таким чином сьогодні критерії (показники) конкурентоспроможності держав – це важливі орієнтири їхнього розвитку. Серед чинників, які визначають конкурентоспроможність держави на макрорівні, все більше значення мають такі конкурентні переваги, як рівень технологій, якість інноваційних систем, оптимізація інституційного та соціального середовища, а також стратегії держави та корпорацій, ефективність використання людського потенціалу й соціального капіталу.

В цілому ж рівень конкурентоспроможності держави розглядається як результат функціонування національних систем – політичної, економічної, державно-управлінської, гуманітарної, безпекової та інших. При цьому, збільшується значущість не лише економічних, а й управлінських, політичних, правових та соціальних характеристик держави, як суб'єкта.

Тому оцінювання рівня конкурентоспроможності держави охоплює не лише суто економічні показники, а й показує рівень спроможності держави, як політичного суб'єкта. Тобто оцінює економічні наслідки важливих для стабільного зростання неекономічних явищ, зокрема таких, як якість політичних процесів та державно-управлінських рішень, рівень освіти та наукової бази, розвиток людського потенціалу та інформаційної інфраструктури.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Розкрийте зміст категорії «конкурентоспроможність»
2. Які існують механізми забезпечення «конкурентоспроможність»?
3. Дайте характеристику складовим конкурентоспроможності держави та механізмам її забезпечення
4. Розкрийте зміст концепція М. Портера про "Конкурентні переваги нації»
5. Розкрийте зв'язок національного багатства, конкурентоспроможності й інтелектуального потенціалу нації
6. Дайте характеристику ролі Уряду у забезпеченні конкурентоздатності держави та зовнішньоекономічного торговельного балансу
7. Які показники та критерії використовують при визначенні індексу глобальної конкурентоспроможності?

ЛЕКЦІЯ 3. Державна політика забезпечення конкурентоспроможності та вплив на неї стійкості соціального порядку

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 3.1. Моделі, підходи та вимоги до розробки державної політики
- 3.2. Політико-управлінські аспекти політики забезпечення конкурентоспроможності держави
- 3.3. Економічні аспекти політики забезпечення конкурентоспроможності держави
- 3.4. Зв'язок конкурентоспроможності держави, її безпеки та стійкості соціального порядку та підходи до вирішення проблеми забезпечення вказаної стійкості
- 3.5. Функції ієрархічних рівнів соціального порядку та їх взаємозумовленість

3.1. Моделі, підходи та вимоги до розробки державної політики

Незалежно від політичного режиму та рівня соціально-економічного розвитку основне завдання для всіх держав – це забезпечення політичної стабільності, тобто стану, який дозволяє ефективно функціонувати й розвиватися під впливом зовнішнього і внутрішнього середовища, зберігаючи при цьому здатність контролювати процеси суспільно-політичних та соціально-економічних змін.

Світовий досвід свідчить про існування різних моделей розробки державної політики, у тому числі й політики щодо забезпечення конкурентоздатності держави.

1. Так звана модель «зверху - вниз», яка передбачає, що державні рішення приймаються на вищих рівнях державного управління, а низові рівні – пасивні виконавці політики.

2. Модель «знизу - вгору», яка передбачає, що формування державної політики починається з низових структур управління при активному інститутів громадянського суспільства.

3. Централізована модель, яка передбачає, що політика формується та реалізується силами бюрократичного апарату без залучення інститутів громадянського суспільства, тобто без урахування громадської думки.

4. Демократична модель, яка передбачає, при збереженні централізованого управління, створення державою умов для активізації діяльності громадян, використовуючи механізми залучення до розробки державної політики громадян і громадських об'єднань.

На практиці для вирішення різних за масштабом і характером проблем застосовуються різні підходи, або стилі формування державної політики.

За перспективного підходу плануванню і реалізації політики передують аналіз тенденцій і прогнозування розвитку ситуації.

За реакційного підходу конкретні дії щодо розробки та реалізації політики починаються після того, як проблема набула певного масштабу.

За раціонального підходу, як правило використовуються економіко-математичні методи.

За антикризового підходу всі зусилля суб'єктів політики спрямовані на запобігання та подолання негативних наслідків кризової ситуації.

Незалежно від моделі розробки державної політики та, від того, який підхід до вирішення проблем лежить в її основі, державна політика повинна задовольняти певним вимогам, серед яких зокрема:

реагувати на зміни, що відбуваються в суспільстві і державі;
мати комплексний характер і розглядати будь-яку проблему у взаємозв'язку з іншими проблемами;

бути ефективною та користуватися підтримкою населення.

Зазвичай, розробка державної політики, спрямованої на вирішення тієї чи іншої проблеми розпочинається з аналізу поточної ситуації та з'ясуванні списку проблемних питань. У державній політиці проблема розуміється як протиріччя між постійно виникаючими людськими потребами та можливістю держави і суспільства їх задовольняти.

Поява або наявність якоїсь проблеми не означає, що вона обов'язково буде вирішуватися органами державної влади. Суспільна проблема потрапляє в поле зору суб'єктів політики за

допомогою механізму формування політичного порядку денного, який полягає в просуванні конкретного суспільного питання в площину офіційного визнання, розгляду і обговорення.

Формування політичного порядку денного пов'язане з процесом раціоналізації і оптимізації державної політики. Тобто, з виявленням пріоритетних сфер, проблем і цілей, яким потрібні підтримка й участь держави.

Склалося кілька підходів до визначення пріоритетів державної політики:

політичний, коли вибір пріоритетів зумовлений розстановкою політичних сил, взаємин між політичними партіями та суспільством;

суб'єктивний, коли вибір пріоритетів відбувається на основі розриву між соціальними потребами і можливостями їх задоволення (чим більше різниця, тим імовірніший вибір);

об'єктивний, коли вибір пріоритетів є наслідком системного аналізу тих чи інших кількісно-якісних показників, ступеня серйозності проблеми, її наслідки у разі несвоєчасного вирішення тощо.

При цьому використовують різні методи вибору пріоритетів із наявних альтернатив, серед яких зокрема: метод аналогій, метод розробки сценаріїв, експертні процедури.

3.2. Політико-управлінські аспекти політики забезпечення конкурентоспроможності держави

Як ми зазначали важливою передумовою конкурентоспроможності держави є політична стабільність.

Політична стабільність – це характеристика політичного життя суспільства, яка проявляється в стійкому функціонуванні всіх політичних інститутів (політичної системи), у дотриманні юридичних і політичних норм, у мирному вирішенні конфліктів, що дозволяє даній системі ефективно функціонувати та розвиватися, зберігаючи свою структуру та якісну самобутність. Тобто у даному випадку йдеться про суспільно-політичну стабільність, а не тільки про стабільності політичної системи.

Водночас рівень стабільності політичної системи залежить від її ефективності та легітимності. Легітимна та ефективна політична система завжди матиме високий рівень стабільності, нелегітимна та неефективна – шукатиме найрізноманітніші (не завжди демократичні) способи стабілізації.

Умови і чинники, які забезпечують суспільно-політичну стабільність мають політичну, правову, економічну та гуманітарну природу.

Так, духовний стан суспільства віддзеркалює його соціально-економічні проблеми. Стосовно України, то в ньому відбилися не лише сучасні складнощі, а й наслідки тоталітарного минулого. У міру звикання людей до примусу він стає для них «природним». Проте, дух громадської непокори не однаково розвинений у різних країнах.

Окрім того, значну роль відіграють традиція й виховання. Владі (навіть не ефективній) підкоряються тому, що такий звичай. До того ж, загальний соціальний тиск підкріплюється матеріальним примусом. Але хоч фізичний примус й набув більш витонченої форми в сучасному суспільстві, у випадку конфлікту між владою та опозицією, останнє слово все ж залишається за першою, тому що вона може фізично примусити інших підкоритися її волі.

Це крайнощі, крім них існує безліч й інших можливостей.

Наприклад, стосовно партійних функціонерів та працівників державної служби може застосовуватися примус особистим впливом. Особистий вплив керівників відіграє важливу роль у забезпеченні слухняності. На членів груп давить свого роду моральний примус. Спрацьовує й страх втрати керівної посади. Так і відбуваються постійні перетасування кадрів.

Близький за своєю природою до фізичного й економічний примус. У пошуках джерел наповнення бюджету податкові органи можуть застосовувати різні засоби.

Наприклад, під гаслами про те, що державний бюджет щомісячно недоотримає мільярди гривень, виникають ідеї передачі податковим органам повноважень інших відомств, зокрема, правоохоронних. А той, хто може позбавити людину засобів до існування, легко домагається її покори. Тому неможливо досягнути будь-якої економічної модернізації без демократизації. Демократія – це можливість для опозиції існувати й завдяки цьому разом з владою виробляти політичні рішення.

Як відомо, заборона застосування владою в політичній боротьбі силових структур держави є конституційною нормою в Україні, як і в інших демократичних країнах. Та чи стала вона нормою українського політичного життя? Поряд з Конституцією існують закони, які містять загальні вимоги до суб'єктів політичного суперництва. Вони регламентують засоби й способи політичної боротьби, включаючи норми певних обмежень й заборон.

Сьогодні вважається, що в Україні демократичний політичний режим. Проте, часто «демократія» від демократії відрізняється. Адже, вона має як досконалості, так і недоліки (успадковані, спричинені, органічні тощо), від яких залежить стан кожної з сфер життєдіяльності суспільства та держави.

Так, успадковані недоліки демократії – це ті, які своїм походженням не завдячують демократії, а походять від інших, попередніх режимів. Україна успадкувала чи мало недоліків від попереднього тоталітарного політичного режиму. Вони суперечать принципам сучасної демократії, ускладнюють функціонування самого демократичного режиму. Від них можна позбутися лише позбувшись їхнього джерела.

Спричинені недоліки демократії – це побічні, негативні наслідки від недосконалих механізмів демократії, зокрема, недосконалого способу участі народу в розробці та реалізації державної політики. Тому потрібно весь час поліпшувати механізми демократичного режиму й таким чином обмежити їхні негативні наслідки, зокрема аналізувати закони, слідкувати, щоб вони відповідали стану речей, і, відповідно, навпаки, щоб стан речей у суспільстві відповідав «букві та духу» законів.

Історичний досвід показує, що для самозбереження менш демократичні правлячі режими вважають найбільш ефективною політику централізму. Демократичні ж режими делегують більше повноважень самоврядуванню, забезпечуючи його можливостями реалізації цих повноважень.

Стан громадянського суспільства традиційно характеризується суперечністю між позитивною динамікою кількісних і стабільними низькими значеннями якісних показників. Статистичні дані фіксують стійку позитивну динаміку кількості організацій громадянського суспільства. Також і міжнародні агенції, оцінюючи сучасний стан суспільної активності та громадської самоорганізації в Україні, відзначають позитивну динаміку розвитку змін останніх р.

Лідуючі позиції, порівняно із іншими показниками демократичного розвитку, посідає напрям «громадянське суспільство». Проте соціологічні дослідження засвідчують вкрай низькі якісні показники суспільної активності населення. Так, переважна більшість громадян України не є учасниками жодної громадської, політичної організації чи руху, а громадським організаціям, а тим більше, політичним партіям, довіряє досить малий відсоток населення.

Політична культура участі, яка орієнтує громадян на відстоювання власних інтересів, законність та правопорядок, політична конкуренція, вільний доступ до інститутів політичної системи груп, які раніше участі в політиці не брали все це ті фактори, які забезпечують суспільно-політичну стабільність.

Очевидно також, що стабільність у діяльності органів державної влади та в державних структурах сприяє політичній стабільності, а нестабільність, навпаки, призводить веде до втрати керування соціальними, політичними й економічними процесами в суспільстві й в країні, погіршує соціальну базу політичного режиму й держави.

Особливе значення має й такий визначальний для політичної стабільності чинник, як сприятливі зовнішньополітичні умови, розвиток взаємовигідних відносин між державами. Україною укладено угоди про дружні відносини з переважною більшістю державам світу. Проте, за міжнародними рейтингами вона постійно займає останні місця за легкістю ведення бізнесу через політичну нестабільність, неефективну бюрократію, корупцію та недолуге адміністрування податків. Тому українці стабільно погіршують імідж своєї країни як території, на якій досить важко провадити бізнесову діяльність. При цьому корупція вразила всі майже сфери суспільного життя. Тому корупція в Україні загрожує демократії та верховенству права.

Крім того, на жаль, економічна експансія як форма зовнішньої політики держав-сусідів до цього часу залишається їх інструментом у конкурентній боротьбі для захоплення нових ринків збуту та джерел сировини, розширення сфер впливу, вивезення капіталу, демпінгу, що, як правило, супроводжується дипломатичним тиском, шантажем, публічними погрозами, втручанням у внутрішні справи.

Таким чином серед умов підвищення ефективності державної політики формування конкурентоспроможності України є підвищення рівня політичної культури, поліпшення якості народного представництва, створення умов для конкуренції між партіями, вироблення механізмів подання партіями альтернативних програм соціально-економічного розвитку, зміцнення демократії та вдосконалення демократичних інститутів.

3.3. Економічні аспекти політики забезпечення конкурентоспроможності держави

Сприйняття економічних реформ у тих верствах, що не відчули на собі їхніх наслідків, завжди є суперечливим, особливо, коли зростає чисельність багатих та бідних частин населення та має місце нестабільне матеріальне становище переважної частини населення країни.

Бідність унеможливується реалізація більшості прав людини. Експерти констатують, що соціально-економічна криза та падіння рівня життя переважної більшості громадян обумовлюють зростання напруженості в сфері виробництва і трудових відносин. Бідність шкодить не лише окремій людині, вона несе загрозу для суспільства загалом.

Тому одним з важливих завдань управлінської діяльності є планування цілей суспільного розвитку, що передбачає пошук оптимального набору траєкторій руху суспільства, зорієнтованих на досягнення певних довгострокових цілей в умовах реальних ресурсних обмежень (економічних, часових, фінансових, інтелектуальних, інших), тобто розробка відповідної стратегії. Розробка такої стратегії передбачає вибір певної платформи, на якій будуть створюватися відповідні умови та можливості в різних сферах життєдіяльності суспільства та держави, належні взаємовідносини органів державної влади та суспільства, як системи суспільних відносин.

При цьому питання про роль державного регулювання торгівлі з метою підвищення конкурентоспроможності національних виробників на внутрішньому ринку та зовнішніх ринках є одним з найскладніших як в теоретичному так і в практичному плані. Й досі залишається дискусійним питання – як його свого часу сформулював у своїй праці «Політика підвищення конкурентоспроможності: досвід розвинених країн та Україна» О. Шніпко, а чи повинна держава підтримувати конкурентоспроможність стратегічно важливих галузей виробництва за допомогою важелів торгової політики або ж ці проблеми краще вирішувати на основі ринкової самоорганізації?

У сучасній Україні як один з пріоритетів обрано розвиток інноваційно-інвестиційної економіки. Але на якій платформі має відбуватися цей розвиток: держави, ринку чи змішаної системи? Однозначної відповіді немає, а це позбавляє багатьох можливостей державну стратегію щодо забезпечення конкурентоспроможності держави, яка нерозривно пов'язана з державною політикою.

Стратегія визначає курс держави на розподіл обмежених ресурсів для досягнення визначених довгострокових цілей у тому числі й щодо забезпечення конкурентоздатності держави, а державна політика визначає загальні орієнтири (стратегічні цілі).

Лише ефективна система стратегічного управління може забезпечити сталий соціально-економічний розвиток країни на основі довгострокових пріоритетів, вибудувати середньострокові і довгострокові цілі. Наявність такої системи дозволяє вирішувати задачі підвищення якості життя населення, зростання економіки і забезпечення безпеки країни.

Загальна лінія економічного розвитку отримала назву стратегічної траєкторії. Траєкторії встановлюються в результаті прийняття попередніх рішень і є чинником впливу на майбутні. Здатність держави проводити самостійну стратегію в усіх сферах економіки робить останню більш гнучкою, стійкою, дозволяє адаптуватися до змін факторів зовнішнього і внутрішнього середовища та потреб соціально-економічного розвитку.

При цьому до будь-якої національної стратегії пред'являються наступні вимоги:

реальність, що передбачає її відповідність ситуації, національним цілям, технічному та економічному потенціалу суспільства, менталітету, культурі, існуючій системі управління;

логічність, внутрішня цілісність, гнучкість, несуперечливість окремих елементів, підтримка ними один одного, що породжує синергетичний ефект;

етичність, моральність (реалізація стратегії не повинна суперечити нормам моралі і права);

сумісність із середовищем, що забезпечує можливість взаємодії з ним (стратегія знаходиться під впливом змін в оточенні країни, і сама може формувати ці зміни);
виправдана ризикованість;
урахування інтересів суспільства загалом, окремих соціальних верств і груп;
альтернативність (стратегія розробляється у декількох варіантах).

Якщо економічна стратегія розроблена з урахуванням вказаних вимог, то вона значною мірою дозволяє:

зосередитися на головних проблемах національної економіки і відкинути другорядні;
визначити майбутні шляхи її розвитку та мобілізації всіх ресурсів у сферах, де є найбільші шанси на успіх;

намітити і скоординувати дії щодо реалізації основних національних цілей, способи використання необхідних для цього ресурсів;

сформуванню національний стратегічний потенціал у вигляді сукупності матеріальних умов господарської діяльності і професійних і творчих навичок працівників.

Стратегія реалізується через розробку планів, системи бюджетів, спеціальних програм і процедур тощо.

Характер і особливості будь-якої національної стратегії обумовлені:

економічним і фінансовим становищем країни, її потенціалом;

особливостями обраної моделі національного розвитку;

історичним досвідом;

традиціями, менталітетом;

наявністю ресурсів і можливостей їх використання;

складом, рівнем кваліфікації та ступенем дешевизни робочої сили;

провідними якостями першої особи;

рівнем науково-технічного розвитку, наявністю технологій.

Важливою передумовою розробки ефективної загальнодержавної економічної стратегії є:

довгострокове державне прогнозування;

розробка концепції соціально-економічного розвитку країни на довгострокову перспективу;

розробка стратегій розвитку секторів економіки;

розробка стратегій соціально-економічного розвитку суб'єктів;

розробка стратегій соціально-економічного розвитку регіонів;

визначення пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку країни на довгострокову та середньострокову перспективу.

Варто зазначити, що при визначенні стратегічних цілей необхідно орієнтуватися на ресурсні обмеження, так як цілі повинні бути досяжними, реальними для виконання у визначені терміни, а державне стратегічне планування дозволяє вирішувати довгострокові, середньострокові і короткострокові завдання, планувати великі проекти, що вимагають істотних витрат в енергетиці, транспорті, демографії, національній безпеці тощо.

Окрім того, державне стратегічне планування орієнтує господарюючі суб'єкти на діяльність, що відповідає інтересам країни у контексті визначених цілей соціально-економічного розвитку, тобто визначає довгострокові орієнтири для бізнесу, які дають змогу знизити ризики під час прийняття довгострокових інвестиційних рішень.

Державне ж стратегічне планування базується на довгостроковому прогнозуванні, яке передбачає відображення зміни зовнішніх і внутрішніх умов, постановку середньострокових і довгострокових цілей та орієнтирів розвитку країни, основних напрямів їх досягнення.

Таким чином, економічна стратегія держави визначає пріоритети та інструменти державного втручання в економіку для реалізації державної політики щодо забезпечення конкурентоспроможності держави. Вона характеризує спрямованість дій держави та принципи їх реалізації в самому загальному вигляді для довгострокового періоду.

З урахуванням викладеного, і варто акцентувати увагу на тому, що результати та динаміка економічного розвитку провідних країн світу в останнє десятиліття дає всі підстави погодитися з висновком Дж. Кейнса, що саморегулювання ринкової економіки є неефективним способом упорядкування суспільного життя та що не існує ніякого механізму, здатного забезпечувати таке саморегулювання і стабільний розвиток економіки. На його думку максимально можливо зайнятість

й економічне зростання може забезпечити лише втручання держави в економіку, оскільки вона завжди володіє більшим об'ємом інформації ніж громадянин та інші учасники ринку. Це означає, що ринок не може виступати як саморегулятор економіки і не спроможний забезпечити повну зайнятість, стабільність виробництва і цін. Тому держава має відігравати активну роль у здійсненні цих завдань.

Втручання держави у регулювання економіки має полягати у проведенні такої фіскальної і грошово-кредитної політики, яка б пом'якшила спади і різкі підйоми виробництва, що періодично виникають.

В Україні ж існують негативні тенденції, пов'язані зі:

різким скороченням чисельності населення, у тому числі економічно активного;
зростаючою конкуренцією з європейськими та азійськими ринками щодо кваліфікованих кадрів;

низькою якістю і зниженням рівня доступності соціальних послуг у сфері охорони здоров'я та освіти;

вичерпанням потенціалу експортно-сировинної моделі економічного розвитку, особливо в умовах всезростаючої нестійкості кон'юнктури світового ринку енергоносіїв;

підвищення вимог країн-імпортерів до якості продукції.

Тому щоб забезпечити високу якість життя населення, посісти гідне місце у глобальній економіці, потрібно послідовно здійснювати економічну стратегію, яка б була спрямована на модернізацію національної економіки та перехід до інноваційних форм. Саме це дозволить забезпечити належний рівень конкурентоздатності держави, а відтак і її безпеку.

3.4. Зв'язок конкурентоспроможності держави, її безпеки та стійкості соціального порядку та підходи до вирішення проблеми забезпечення вказаної стійкості

Зв'язок конкурентоспроможності держави, її безпеки та стійкості соціального порядку. Вище ми показали, що має місце залежність конкурентоспроможності держави від суспільно-політичної стабільності і, зокрема стабільності політичної системи.

Водночас ефективність соціального управління та консолідація суспільства навколо цілей, досягнення яких гарантує його безпеку, значною мірою залежить від вирішення проблеми забезпечення стійкості соціального порядку. При цьому сучасна епоха генерує все нові і нові виклики та невизначеності, які суттєво ускладнюють вирішення цієї проблеми. Так, зокрема, фахівці акцентують увагу на:

подвійній природі феномену безпеки людської спільноти, через що принципово важливим є виокремлення безпеки в природній визначеності від безпеки людини, як свідомої істоти;

ціннісних аспектах соціального порядку, а саме міксеризації ціннісних орієнтацій народів (націй) та маргіналізації носіїв культури під впливом масової культури;

значних труднощах щодо забезпечення стійкості соціального порядку традиційними інструментами в епоху постмодерну, через що виникають кризові явища для державності та її компонентів;

важливості наближення раціональних прагматичних цілей індивіду до інтересів та цілей розвитку суспільства та інститутів держави, як передумову забезпечення їх прогресивного та безпечного розвитку.

Результати їх досліджень розкривають сутність проблеми стійкості соціального порядку у контексті забезпечення національної безпеки та збереження життєвого потенціалу державності, як соціальної системи.

Вказана стійкість акумулює результати зусиль суб'єктів публічного управління у сфері національної безпеки щодо реагування на небезпеки суспільно-політичній дестабілізації, територіальній цілісності, правам і свободам людини, руйнуванню культурно-цивілізаційного коду народу. Тому забезпечення стійкості соціального порядку має бути пріоритетом в діяльності цих суб'єктів.

Люди об'єднуються у групи та налагоджують між собою соціальні взаємодії значною мірою керуючись прагненням до безпеки, тобто щоб мінімізувати небезпеки щодо їх життєдіяльності.

Саме страх перед небезпеками, спонукає індивідів відмовлятися від свободи необмеженого самоствердження та об'єднуватися в суспільство. Інакше, як показав Т.Гоббс, вони можуть залишитися в стані, за якого ніхто не зможе їм гарантувати особисту недоторканність і безпеку.

При цьому безпека завжди є соціальною цінністю для людей, оскільки створює умови для їх буття та розвитку, а знання про неї дають індивіду свободу вибору, розкривають його ціннісну значущість. Тому функція забезпечення безпеки є однією з найважливіших для державних інститутів та інституцій.

Значний внесок у розуміння соціального аспекту безпеки людини зробив Е. Дюркгейм, на думку якого визначальними елементами її забезпечення мають бути соціальні норми. Ці норми спрямовані на обмеження егоїстичних устремлінь людини, запобігання соціальним конфліктам, їх врегулювання, а директивне регулювання її поведінки має здійснюватися шляхом формуванням у неї відповідних ціннісних орієнтацій. Тому принцип цілісності систем зобов'язує забезпечувати соціальний порядок, сформований в інституційному середовищі, яке спонукає до об'єднання різноспрямованої діяльності її елементів в єдиний процес для досягнення загальних цілей, передусім щодо її безпеки.

Таким чином, соціальний порядок, є цінністю для соціальної системи, оскільки його збереження забезпечує її існування як такої.

Підходи щодо вирішення проблеми забезпечення стійкості соціального порядку (політичної стабільності). Дебати щодо ефективних шляхів вирішення проблеми забезпечення стійкості соціального порядку, яка увійшла в історію наукової думки як Гоббсова проблема, не припиняються до цього часу.

Основна теза Т. Гоббса, полягає у тому, що вирішення цієї проблеми передбачає необхідність визначення домінуючого інституту (інстанції), здатного підтримувати стабільність суспільних відносин (стабільність політичної системи).

На його думку, всі індивіди егоїсти. В умовах слабкості інститутів (правил) вони використовують для досягнення власної вигоди засоби, які можуть призвести до суспільно-політичної дестабілізації. Уникнути її дозволяє домінуюча інстанція шляхом агрегації індивідуальних некооперативних стратегій на макрорівні, що забезпечує колективний субоптимальний вибір передусім у контексті забезпечення безпеки індивідів, суспільства та держави.

Запропоноване Т. Гоббсом рішення проблеми забезпечення стійкості соціального порядку лежить у політичній площині, що було актуальним в його епоху.

Це рішення містить в собі дискурсивні елементи стосовно оптимізації балансу влади в трикутнику: індивід-суспільство-держава.

Сучасна ж епоха, для якої характерним є кардинальна переоцінка ціннісних орієнтацій індивідів, актуалізує важливість врахування аксіологічного аспекту цієї проблеми. Це зумовлено труднощами держави максимізувати вигоди індивідів без інституційного примусу щодо дотримання правил, визначених у контексті системи національних цінностей, включаючи санкції щодо їх порушників. Тому найбільш гострі дискусії сьогодні пов'язані з оцінками сучасної місії та сенсу держави у контексті забезпечення соціального порядку.

Крім того, сучасна епоха кидає виклик інституційній спроможності й інших інститутів за допомогою яких забезпечується соціальне управління, консолідація суспільства та безпека життєдіяльності індивідів, наприклад, церкви, політичним партіям, профспілкам.

Загальновідомо, що задовольнити потреби людини (індивіду), суспільства та державних інститутів в безпеці спираючись тільки на моральні норми, які є складовою національних цінностей, неможливо. Необхідно забезпечити захист цих цінностей нормами права шляхом їх включення у відповідні акти законодавства. Внаслідок цього система цінностей отримує офіційний статус і відповідний захист з боку держави. Так утворюються директивно-нормативні вимоги (правові норми) щодо поведінки кожного індивіда.

При цьому, очевидно, що чим повніше ці норми враховують національні цінності, чим тісніший їх взаємозв'язок з моральними нормами, а відтак тим ефективніше вони виконують регулятивну функцію та впливають на свідомість та поведінку індивіда. У такому випадку вони, як, наприклад, і релігійні норми, культурні традиції, ставлення індивіда до своєї історичної спадщини визначають взірці та еталони його поведінки, тобто є потужним інструментом узгодження цілей індивідів та суспільства.

Проте правові норми, не можуть абсолютно точно відповідати ціннісним орієнтаціям індивіда та суспільства в цілому. Вони можуть по-різному усвідомлюватися й сприйматися людьми, які належать до різних соціальних груп, відповідати або не відповідати їх потребам. Крім того, соціальні групи, в руках у яких зосереджена влада, можуть інтерпретувати свої інтереси як загальнонаціональні суспільні інтереси.

Закріплюючи нормами права одні цінності, політичні інститути часто нівелюють інші, які не відповідають їх уявленню про ідеальний соціальний порядок та пріоритети державного будівництва. Тому інтереси людини (індивіда) та суспільства в цілому можуть не співпадати з проголошеними інтересами державної бюрократії. Внаслідок цього виникають суперечності між їх цілями щодо шляхів, засобів і способів забезпечення стійкості соціального порядку та національної безпеки.

Таким чином, правові норми мають бути адекватними завданням щодо забезпечення вказаної стійкості та національної безпеки, щоб мінімізувати негативні наслідки боротьби соціальних груп, які можуть мати різні ціннісні пріоритети. Досвід так званих “кольорових революцій” свідчить, що ця боротьба може набувати досить гострих форм.

Традиційні цінності в суспільстві є результатом суперництва та компромісу між цінностями та ціннісними орієнтаціями індивідів та соціальних груп. Тому головною причиною небезпек стійкості соціальному порядку, які призводять до дезінтеграції суспільства, є невідповідність цих цінностей ідеологічним засадам, програмним цілям та правовим нормам щодо розвитку суспільства та держави, які визначаються вищим політичним керівництвом.

3.5. Функції ієрархічних рівнів соціального порядку та їх взаємозумовленість

Характерною особливістю соціальних систем є наявність у них активних елементів. Вони у процесі своєї діяльності змінюють (структурують) внутрішнє та зовнішнє середовище свого існування шляхом внесення в нього певного порядку.

Цей порядок можна інтерпретувати як стійкість певним чином зорієнтованих елементів та виділити у ньому певні ієрархічні рівні, наприклад, моральний, юридичний та концептуальний. При вирішенні проблеми забезпечення соціального порядку, як соціальної системи, виокремлення та аналіз рівнів внутрішньої структуризації порядку є доцільним. Це зумовлено тим, що категорія стійкість відображає якісно-кількісну оцінку стійкості соціального порядку, як соціальної системи.

Рівні ж соціального порядку відображають якість (несуперечливість) її внутрішньої структуризації, тобто внутрішнього середовища. Так, повертаючись до вказаних вище рівнів порядку в соціальних системах, варто зазначити, що:

моральний (нижній рівень), структурується моральними категоріями (нормами), які визначають менталітет народу (нації) та його загальні уявлення щодо соціальних інститутів;

юридичний (середній рівень) формує правовий простір, тобто структурується правовими нормами, які утворюють вузли своєї мережі, у якій відбувається взаємодія індивідів, соціальних груп та державних інститутів;

концептуальний (верхній рівень) вибудовує певну концепцію суспільного розвитку (цілі, ресурси, критерії тощо).

Очевидно, що ступінь керованості стійкістю соціального порядку з боку суб'єктів публічного управління у сфері національної безпеки зростає в міру просування по вказаних рівнях знизу-вгору.

Дійсно, на нижчому рівні виконання моральних є певною мірою добровільним.

На середньому - правові норми накладають більш жорсткі обмеження на свободу дій індивідів, соціальних груп та представників державної влади.

Концептуальний рівень є координуючим для попередніх, оскільки всі індивіди, мають діяти у контексті реалізації концепції суспільного розвитку та державного будівництва, визначеної політичним керівництвом держави.

Водночас, як зазначалось вище, особливості сучасних процесів глобалізації генерують значні виклики стійкості соціальних порядків. Тому З. Бауман запропонував використовувати для характеристики сучасної епохи метафору “текуча сучасність”, якою позначив фіксацію переходу від

світу структурованого, обтяженого соціальними умовами і зобов'язаннями до світу пластичного, вільного від бар'єрів та кордонів.

Наслідком цього є глибокі зміни у всіх сферах людського життя, в яких домінують процеси дерегулювання соціально-економічних і суспільно-політичних відносин.

Тому відмінною рисою сучасності є посилення в суспільстві ролі неконтрольованих тенденцій, наростання невпевненості та невизначеності, придушення тих проявів людського духу, які донедавна спонукали людей до активних соціальних дій перетворень.

З огляду на це при вирішенні проблеми забезпечення стійкості соціального порядку доцільно виокремлювати чотири ієрархічні рівні вказаного порядку, за рахунок поділу концептуального рівня на програмно-цільовий та концептуально-ідеологічний.

Важливість виокремлення цих рівнів для забезпечення стійкості соціального порядку в сучасну епоху зумовлене важливістю формування та взаємоузгодження з іншими рівнями вказаного порядку:

по-перше, ідеологічної компоненти, що передбачає прийняття відповідних політичних рішень на вищому стратегічному рівні управління державою;

по-друге, програмно-цільової компоненти, що передбачає належне обґрунтування стратегічних цілей розвитку суспільства, засобів і способів їх досягнення та прийняття рішень відповідними суб'єктами публічного управління, передусім у сфері національної безпеки.

Історичний досвід, свідчить, що недостатня горизонтальна та вертикальна структуризація та впорядкування внутрішнього середовища соціуму шляхом узгодженості між принципами, цінностями та цілями функціонування його елементів на моральному (нижньому), юридичному, програмно-цільовому та концептуально-ідеологічному (вищому) рівнях структуризації та впорядкування соціального порядку досить швидко призводить до руйнації та втрати державності.

Відсутність вказаної узгодженості є причиною більшості кризових ситуацій у всіх сферах життєдіяльності суспільства та держави, які характеризуються, зокрема, загостренням міжетнічних, міжрелігійних та міжрегіональних протиріч, моральною деградацією особистості, руйнацією інститутів держави. Типовим прикладом є загибель Римської імперії, де духовна деградація римського суспільства та його еліти, а не криза інститутів держави стала головною причиною перемоги сепаратистів та захоплення території імперії її противниками.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Опишіть моделі та підходи до розробки державної політики
2. Які вимоги до розробки державної політики?
3. Дайте загальну характеристику політико-управлінським аспектам політики забезпечення конкурентоспроможності держави
4. Дайте загальну характеристику економічним аспектам політики забезпечення конкурентоспроможності держави
5. Розкрийте взаємозв'язок конкурентоспроможності держави, її безпеки та стійкості соціального порядку (політичної стабільності)
6. Опишіть підходи щодо вирішення проблеми забезпечення стійкості соціального порядку (політичної стабільності)
7. Які функції ієрархічних рівнів соціального порядку та чому вони взаємозумовлені?

ЛЕКЦІЯ 4. Глобальний вимір конкурентоспроможності держав та пріоритети забезпечення стійкості соціального порядку

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 4.1. Конкурентний аспект міждержавних взаємодій в осях «Північ–Південь» та «Захід–Схід»
- 4.2. Шляхи оптимізації конкурентних міждержавних відносин по осі Північ–Південь

- 4.3. Економічні наслідки глобалізації, як загрози конкурентоспроможності та безпеці держав
- 4.4. Природа асиметричності відносин держав при вирішенні проблеми їх конкурентоспроможності та безпеки
- 4.5. Пріоритети забезпечення стійкості соціального порядку у контексті конкурентоспроможності та безпеки держави

4.1. Конкурентний аспект міждержавних взаємодій в осях «Північ–Південь» та «Захід–Схід»

Сучасні процеси глобалізації мають суттєвий вплив і на геополітичну ситуацію у світі, тому проблеми конфронтації Заходу і Сходу, Півночі і Півдня, можливого зіткнення "цивілізацій", побудови нового світопорядку тощо є предметом постійної уваги політичних лідерів, науковців та експертів, які розглядають їх у контексті політичних, економічних, географічних та інших вимірів. З огляду на це важливим є питання про сутність геополітичних змін співвідношення полюсів Захід – Схід та Північ - Південь.

Поділ світу на різні структури відбувається ще за часів античності, а протягом останніх двох тисячоліть, як правило, поділявся на Захід та Схід. Під сучасним Заходом розуміється тип цивілізації, яка сформувалася у Європі майже 500 років тому. Її можна назвати техногенною, оскільки для неї характерною рисою є швидка зміна техніки і технологій, невпинне впровадження у виробництво наукових розробок і, як наслідок, науково-технічні революції, які змінюють ставлення людини до природи, місце самої людини в системі виробництва. Захід складається із понад 20 промислово розвинених країн.

Сьогодні його часто називають "відкритим суспільством" із-за домінування у цих країнах принципів демократії, верховенства закону та ринкової моделі економіки.

Схід традиційно та геополітично пов'язується з культурами Стародавньої Індії, Китаю, Вавилону, Стародавнього Єгипту, національно-державними утвореннями мусульманського світу. Ці культури були самобутніми і водночас мали деякі спільні риси, зокрема, були зорієнтовані на стабілізацію існуючого ладу, тобто збереження традицій розглядалося як вища цінність, тому цілі, види діяльності та їх засоби змінювалися повільно. У духовній сфері панували релігійно-міфологічні уявлення, канонізовані стилі мислення, а науковій раціональності протиставлялося інтуїтивно-містичне злиття з буттям.

Таким чином, на Сході релігія і філософія визначали принципово інший стиль мислення та ставлення до життя, які орієнтували людину на пасивне світосприйняття та на пріоритет духовного.

Принциповим є те, що східний тип мислення не поділяє світ на природу і світ соціуму, на природний і надприродний, а розглядає "все в усьому", заперечує пріоритет індивідуальності та надає перевагу колективному. З огляду на це у східних світоглядних системах людина на має свободи, вона визначена або космосом, або Богом, у них відсутній дух демократії і, як наслідок, політичні режими на Сході традиційно авторитарні.

Впродовж двох тисячоліть у світі фактично панувала західна цивілізація, але з другої половини ХХ ст. все більше про себе почав заявляти Схід, незважаючи на те, що його історичну перспективу спотворював звичний для того часу біполярний поділ світу на: "капіталістичний Захід" та "соціалістичний Схід".

Після розпаду соціалістичної системи, з'явилося нове поняття - "Новий Схід" чому сприяв, зокрема, стрімкий економічний розвиток Китаю, Таїланду, Сінгапуру, Південної Кореї, Тайваню, що дозволило, наприклад, Китаю досить швидко за багатьма показниками стати другою економікою у світі.

Таким чином, сьогодні ми є свідками активного формування багатопольярного світу у його економічному вимірі, його подальшого розшарування по осі технічного прогресу, за критеріями соціальних і цивілізаційних відмінностей і, як наслідок, неминучої трансформації геополітичного простору.

Варто зазначити, що у ХХ ст. вживалося і поняття "країни третього світу", до якого, як правило, належали країни, які в недалекому минулому були колоніями Заходу. З другої половини минулого сторіччя ХХ ст. ці країни почали називати країнами, які розвиваються. Вони опинилися у епіцентрі

гострої боротьби між "капіталістичним Заходом" та "соціалістичним Сходом", тобто можна стверджувати, що на той час поділ на три світи був пов'язаний з конкуренцією двох ідеологічних систем.

З розпадом СРСР зникла двоїстість орієнтації "країн третього світу": одних країн - на "соціалістичний Схід", а інших - на "капіталістичний Захід". Капіталістичні відносини утвердилися у цих країнах і відрив країн Заходу від решти людства почав стрімко зростати.

Якщо у першу половину ХХ ст. доходи на душу в промислово розвинутих країнах підвищилися в 2 рази, то за другу його половину більше ніж у 33,3 разу. При цьому за останні два сторіччя у цих країнах середній об'єм ВВП на душу населення зріс майже у 20 раз, а в інших регіонах світу - тільки в 5,5 раз.

Таким чином, якщо раніше світ був відносно однорідним щодо темпів економічного розвитку, то промислова революція в країнах Заходу сприяла його структуризації по вертикалі на чолі з США і світ розколовся на багату Північ та бідний Південь - Перший та Третій світи.

Третій світ - це "царство бідності", до якого належать великі та малі країни. Між ними немає міцних зв'язків, але спільною є відсталість, оскільки у сукупності вони виробляють продукції близько 15% світового об'єму, а середній дохід на душу населення там 5% від рівня США.

Крім того, чисельність населення у країнах Третього світу так швидко зростає, що мінімальний рівень життя не підвищується, а падає.

Глобальна система перерозподілу ресурсів та світових доходів у ХХІ ст. зумовила утворення нової структури: Північ - Південь поряд із горизонтальною віссю Захід - Схід, заданою християнською цивілізацією, тобто сучасну картину світу умовно можна поділити на чотири частини:

Захід - регіон, для країн якого притаманні високі технології;

Схід - регіон, де розвинуте класичне індустріальне виробництво;

Північ - регіон, до якого належать країни, які спеціалізуються на випуску наукомісткої продукції;

Південь - регіон, для країн якого характерним є сільськогосподарське та сировинне виробництво, у том числі заборонене, зокрема виробництво наркотиків та екологічно брудні технології видобутку корисних копалин.

Тому значна частина глобальних проблем сучасного світу передусім зумовлена нерівномірністю розвитку між країнами Півночі, які перебувають у постіндустріальній епосі та країн Півдня, які перебувають у середньовіччі з фактичною трансформацією свого колишнього колоніального статусу в сировинний придаток для обслуговування інтересів Півночі.

При цьому сьогодні із-за розвитку глобальних ринків важливими каталізаторами змін геополітичної картини світу все більше стають:

країни Південно-Східної Азії, де лідерство поступово переходить від Японії до Китаю, який швидко встановлює економічну гегемонію в Азії;

країни СНД, які володіють високим технологічним потенціалом та можуть стати в перспективі стати невід'ємною частиною економічного простору ЄС;

промислові країни Південної Америки, у яких зосереджений значний технологічний і інтелектуальний потенціал, який може сприяти їх прискореному розвитку, наприклад Бразилія;

країни Передньої Азії, які частково подолали рубіж постіндустріального розвитку.

Разом з тим варто зазначити, що якщо промислово розвинені країни за багато століть накопичили необхідні ресурси (фінансові, інтелектуальні тощо), які дозволяють їм своєчасно перебудовуючи технологічну та соціальну структуру і традиційно добиватися нової якості економічного зростання, то цей шлях для країн Півдня неможливий.

Сучасне суспільство засноване на здатності створювати, поширювати, використовувати знання. Країни, які зробили ставку на науковий прогрес, добилися процвітання, відсталість від сучасних досягнень у науці та техніці робить недоступним входження у сучасний глобальний світ.

Наприклад, промислово розвинені країни володіють 97% патентів світу, на їхню долю припадає понад 90% доходів від патентів і ліцензій, а на долю п'яти провідних країн світу - США, Великобританії, Японії, Німеччини і Франції - припадає понад 90% найбільших ТНК світу, які зосередили в своїх руках понад 70% біржових активів.

Країни, ж які розвиваються, мають слабо розвинену економіку і змушені передусім боротися за задоволення нагальних потреб населення, яке останнім часом ще й досить швидко зростає. За таких умов, якщо не надати допомогу країнам Півдня в освоєнні передових технологій, які допоможуть

їм швидко реформувати економіку, економічна прірва між процвітаючими країнами і "бідними країнами" буде поглиблюватися і далі.

При цьому наявний баланс міжнародних відносин у будь-який момент може бути порушений через політичні та економічні чинники, які в умовах глобалізації навпаки, загострюються.

Таким чином, економіка Півночі орієнтується на створення унікальних, дорогих, високотехнологічних виробів. Водночас промислове виробництво переноситься в інші частини земної кулі, насамперед у східноазійський регіон, що спричиняє втрату єдності світового Півдня, колишнього Третього світу, зокрема має місце утворення нового вектору розвитку: Індостан - Латинська Америка та формування другого промислового району планети Нового Сходу, який заповнив вакуум, що утворився після розпаду соціалістичної системи.

4.2. Шляхи оптимізації конкурентних міждержавних відносин по осі Північ-Південь

Аналіз свідчить, що врешті-решт, сьогодні існує три можливі шляхи оптимізації конкурентних взаємовідносин держав по осі Північ-Південь.

Перший ґрунтується на тому, що дистанція між країнами Півночі та Півдня збережеться надовго, якщо не назавжди, а отже, як вважають деякі дослідники, розрив між ними подолати неможливо. Це означає, що уніполярність в економічному, політичному та культурному вимірах є кінцевим і виправданим пунктом сучасного етапу еволюції людської цивілізації, яка, з очевидністю веде до гегемонії США, але іншої альтернативи, крім загального хаосу, не існує. Іншими словами, світ буде таким же поляризованим як і зараз, коли на одному полюсі зосередились країни так званого "золотого мільярда", яким належать всі блага цивілізації. Наприклад, країнам "золотого мільярда" належить близько 90% світового ВВП, 80% світового експорту, а дохід на душу населення в рік перевищує 30 тис. дол., що в 10 разів вище ніж в інших країнах світу.

Разом з тим, не менш очевидним є й те, що поділ населення Землі на "золотий мільярд" та решту населення світу, далі ігнорувати неможливо, оскільки контраст між багатими та найбіднішими на всіх рівнях - особистому, суспільному, державному, світовому, об'єктивно призводить до зростання глобальної бідності і, як наслідок до фанатизму, екстремізму та тероризму.

Прихильники другого шляху оптимізації світового розвитку по осі Північ-Південь акцентують увагу на тому, що претензії США на глобальне лідерство щодо управління світовим розвитком зустрічаються зі зростаючим опором з боку інших країн та на тому, що все більшу силу набирають процеси регіоналізації на протигагу глобалізації. Наприклад, досить швидко утворюються міжнародні та міжрегіональні об'єднання, у яких активну участь приймають Китай, Бразилія, Російська Федерація, Індія та інші країни. Крім того, глобалізації протистоїть локалізація, оскільки народи багатьох країн намагаються протиставити глобалізації по-американськи особливості своєї культури.

При цьому варто зазначити, що поряд із розшаруванням країн по вертикалі Північ - Південь сьогодні зростає соціальна неоднорідність населення кожної країни, що призводить до суперечностей між класами, соціальними групами, верствами суспільства в усіх країнах. Тому прірву між багатю Північчю та бідним Півднем не можна розглядати суто "географічно", оскільки лінії поділу на бідних та багатих проходять всередині кожної з цих двох груп країн і, по суті, цей поділ є соціальним у глобальному масштабі.

Суто глобальними, а не "географічними", є й інші проблеми, наприклад, проблеми боротьби з організованою злочинністю, масовою нелегальною міграцією, незаконним обігом наркотиків, релігійним та міжнаціональним екстремізмом, тероризмом та іншими, які не дозволяють багатим країнам відмежуватися від бідних при формуванні систем колективної глобальної безпеки, коли необхідно зважати на інтереси всіх сторін.

З огляду на це, прихильники другого шляху переконані, що перспективи оптимізація взаємовідносин та розвитку світового розвитку по вертикалі Північ – Південь, як і по горизонталі Схід-Захід передусім полягає у розбудові багатополюсного світу, де окрім США, серед основних центрів сили будуть присутні як рівнозначні партнери Японія, Китай, Індія, Бразилія, Росія.

Третій шлях оптимізації світового розвитку у його геополітичному вимірі полягає у тому, що

політика панування має бути замінена на політику комунікацій, переговорів, взаємодії, координації, співробітництва. На думку прихильників такого шляху потрібна нова парадигма міжнародних відносин, в основу якої має бути покладено діалог між різними сторонами, неприпустимість ворожнечі, що дає змогу подолати замкнутість цивілізацій та її сприйняття іншою як загрози. Такий підхід допоможе людям зрозуміти, що різноманітність - не синонім ворожнечі і що глобалізація не суперечить їх самобутності.

Щоб зменшити напруження у відносинах між країнами Півночі та Півдня, необхідно передусім більш справедливо розподіляти ресурси, дати можливість найбіднішим країнам брати участь у міжнародній торгівлі, ліквідувати масову бідність, подолати катастрофічний розрив між багатими й бідними країнами.

З огляду на це розвинені країни світу, повинні усвідомити свою відповідальність за долю світу, за його стабільність та безпеку, виступити ініціаторами розробки світової програми перерозподілу ресурсів і багатств, як один із можливих способів гармонізації глобалізаційних процесів. Тільки на базі спільних для всіх норм моралі та соціальної справедливості, шляхом діалогу можна вирішувати суперечки, взаємні претензії і конфліктні ситуації і, таким чином, уникати міжнародних та регіональних конфліктів.

4.3. Економічні наслідки глобалізації, як загрози конкурентоспроможності та безпеці держав

Незважаючи на те, що глобалізація сприяє тому, щоб світ став більш цілісним та єдиним, характерною особливістю глобалізації світової економічної системи в кінці ХХІ ст. стало все більш очевидне падіння ролі та статусу держав, які мають низький рівень міжнародної конкурентоспроможності, при одночасному зростанні впливу найбільш розвинених у промисловому відношенні країн світу, і, як наслідок, загостренням уже існуючих або виникненням нових проблем щодо реалізації національних інтересів.

Це породжує досить значну різноманітність поглядів стосовно економічних наслідків глобалізації та невизначеність в їх оцінках її наслідків, як для конкурентоздатності держав, так і їх безпеки.

Зокрема, незважаючи на те, що глобалізація дійсно максимізує економічну та науково-технічну взаємодію країн і, таким чином, об'єктивно сприяє економічному розвитку, чимало науковців та експертів переконанні, що глобалізація в економічній сфері є нічим іншим як:

світовою економічною війною метою якої є створення в національних економіках і соціальної сфері хаосу та глибокої перманентної кризи;

формуванням високорозвиненими країнами, які мають нестачу природних ресурсів, постколоніальної системи з метою нещадної експлуатації країн, які володіють цими ресурсами;

складовою геополітики провідних держав світу, яка проводиться виключно з метою реалізації їх національних інтересів;

один із чинників, що зумовлюють міждержавні конфлікти при реалізації економічних інтересів та при визначенні ними пріоритетів зовнішньої політики.

Врешті решт, вони доходять висновку, що процеси економічної глобалізації здійснюють вкрай негативний вплив на структуру, функції та пріоритети національних систем державного регулювання економічних процесів, у спроможність держав здійснювати свою незалежну внутрішню і зовнішню політику, а відтак створюють загрози державному суверенітету.

Варто зазначити, що сучасні процеси економічної глобалізації обумовлені чинниками об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Чинники об'єктивного характеру визначаються історичним розвитком і в їх основі лежить необхідність вирішення економічних проблем, які вимагають зосередження та витрат великої кількості ресурсів, зростання обсягів міжнародної торгівлі, диверсифікації ринків робочої сили тощо.

Чинники ж суб'єктивного характеру ґрунтуються на необхідності реалізації національних економічних інтересів окремих держав, а також глобального капіталу, що виходять за межі національних кордонів.

За наявності певних умов комплексна взаємодія об'єктивних та суб'єктивних чинників призводить до зниження рівня (ступеня) економічного суверенітету, тобто відбувається економічна десуверенізація держави.

Це проявляється в значному зростанні ролі глобального управління, передачі владних функцій від національно-державного до глобального (наднаціонального) рівня. Цей процес супроводжується суттєвим підвищенням ролі розвинених країн, міжнародних фінансово-економічних організацій та транснаціональних корпорацій (далі – ТНК) у світовій економічній системі. Іншими словами, державний суверенітет часто стоїть на заваді зростання ролі розвинених країн та досягненні цілей міжнародних фінансових організацій і ТНК в тій чи іншій країні, а відтак (в цілому) й у світовій економічній системі. Тому останні намагаються максимізувати свій прибуток за рахунок зменшення ролі державного регулювання або взагалі її мінімізації.

Результати виконаних наукових досліджень свідчать, що рівень державного суверенітету варіюється в залежності від розташування держави у світовій економічній системі. Наближення країни за основними економічними параметрами до “ядра” або віддалення від нього, відповідно, збільшує або зменшує ступінь суверенності держави. На думку, В. Смолянюка існують три групи держав за рівнем державного суверенітету.

До “ядра” (першої групи) належать провідні країни світу, які мають високий рівень суверенітету держави, що досягається, перш за все, за рахунок їх високого економічного розвитку. Детермінантою їх державного суверенітету є: змішана модель економіки, що включає елементи ринкової економіки та державного регулювання з переважанням того чи іншого елемента.

Держави “напівпериферії” (друга група) володіють середнім рівнем суверенітету, що пояснюється зниженою ефективністю виконання органами державної влади однієї або навіть кількох базових функцій щодо регулювання національної економіки. В зв'язку з цим, спостерігається значний вплив на ці держави глобальної надсистеми, що утворена країнами “ядра”.

До третьої групи країн відносяться так звані країни “периферії”, що характеризуються низьким рівнем суверенітету. Функціонування таких держав значною мірою визначається імпульсами, що виходять від країн “ядра”. Економічна десуверенізація таких держав проявляється у неможливості здійснення державами незалежної внутрішньої та зовнішньої політики. Лише окремі сфери, що не впливають на реалізацію економічних інтересів країн “ядра” та країн “напівпериферії” залишаються прерогативою даних держав.

Таким чином, високорозвинені країни успішно розробляють та реалізують скоординовані стратегії і програми для максимально ефективного використання глобалізації у своїх національних інтересах. Це породжує реальну загрозу для країн з низькими і середніми доходами, все більше поглиблює прірву між ними та провідними країнами.

Одним із методів здійснення негативного впливу на економічну систему країн-супротивників є економічні війни, метою яких є досягнення та збереження нерівноваги (так званого “керованого хаосу”) у вигляді криз перевиробництва товарів та послуг, дефіциту грошей та ресурсів тощо. Головний принцип економічної війни полягає у встановленні лихварських економічних відносин, а у випадку супротиву – використання державного тиску на економіку супротивника.

Принципово важливим є й те, що глобалізаційні процеси, котрі можуть здійснювати деструктивні впливи на державне управління забезпеченням економічної безпеки, є не тільки наслідком діяльності провідних держав, а походять зі сфери, що не контролюється окремими державами.

Мова йде про діяльність позадержавних суб'єктів, які набули в умовах глобалізації значної міжнародної ваги і прагнуть впливати на політику окремих держав. Зокрема, суб'єктами формування інституційно-правової основи нової світогосподарської системи є міжнародні фінансові організації та ТНК.

Безумовно, ресурси міжнародних фінансових організацій за умов їх ефективного використання є важливим джерелом забезпечення соціального та економічного розвитку. Міжнародні фінансові організації, зокрема МВФ і СБ надають відносно дешеві кредити, що є вагомим стимулом для розвитку економіки, припливу іноземних інвестицій в економіку країни тощо. Проте, надання кредитів зумовлено низкою вимог, дуже часто неприйнятних для економіки тієї чи іншої країни і не враховує її історичного та економічного розвитку.

Наслідком активного співробітництва України з МВФ стало суттєве зниження рівня суверенітету держави, що проявлялося у неодноразовому нав'язуванні (як необхідної умови співробітництва)

програм економічного розвитку, які часто не відповідали наявним проблемам економічного розвитку і, в цілому, національним інтересам держави.

Наприклад, якщо кількість вимог з боку МВФ щодо основних засад здійснення економічної політики Урядом України у 1996 році становили 38, то через п'ять років вже понад 80, а в період 2008-2015 р.р. вони все більше почали набувати комплексного характеру та викликали значну соціальну напруженість у населення. Не є таємницею, що сьогодні Україна навіть не може затвердити державний бюджету без погодження з МВФ, тому О.Шнипко характеризував вплив рекомендацій (вимог) МВФ на економічну систему України як "золотий корсет" чи залізні лещата для України.

Разом з тим, чітко розмежувати "внесок" інших країн та позадержаних суб'єктів у зниження рівня економічного суверенітету чи формування загроз економічній безпеці тієї чи іншої держави важко, оскільки їх дії мають комплексний характер.

До останнього часу вважалося, що головними суб'єктами глобалізації є високорозвинені країни, але дослідження науковців останнього десятиріччя показали, що уряди високорозвинених країн певною мірою втратили тотальний контроль над процесами глобалізації. Місце країн-глобалізаторів, що поступово самі перетворюються із суб'єктів на об'єкти глобалізації, впевнено займає світова промислово-фінансова еліта в формі ТНК.

При цьому діяльність ТНК в країнах, що розвиваються досить мало підлягає контролю з боку органів державної влади, що використовується корпораціями для отримання односторонніх переваг, особливо коли це стосується використання природних ресурсів країни. Це проявляється через особисту співпрацю бізнесу з органами державної влади, отримання посад державних службовців представниками бізнесу, фінансування політичних партій, "вербування" в акціонери компанії місцевих політичних діячів тощо.

Водночас, ця глобальна еліта не може існувати без інструментарію (політичного, воєнного тощо) глобальних акторів світу. Спостерігається зростання акумуляції зусиль щодо реалізації інтересів: провідних країн — глобальних ТНК — міжнародних організацій. Тому, ТНК перетворилися в "четвертий важіль", поряд з дипломатією, армією та розвідкою, за допомогою яких країни-глобалізатори реалізують свої національні інтереси.

За роки незалежності Україна неодноразово відчувала обмеження суверенних прав держави на здійснення самостійної економічної політики. Це зокрема, пояснюється унікальним положенням України – місцем, де перетинаються інтереси західноєвропейських та східноазійських держав, а також формуванням протягом значного періоду часу у країні ліберально-олігархічної моделі управління. Це передбачає мінімізацію функцій держави, в результаті цього відбувається підпорядкування державних механізмів реалізації влади виключно інтересам обмеженої групи осіб, а також здійснення низки кроків щодо активізації механізмів суб'єктивної глобалізації.

Таким чином економічна глобалізація поряд з відомими можливостями, істотно змінює порогові критерії державності та незалежності, породжує значні виклики та загрози реалізації національних інтересів в економічній сфері, а відтак висуває додаткові вимоги до підвищення ефективності державного управління забезпеченням економічної безпеки.

Протистояти процесам економічної десуверенізації здатні лише ті держави, які вибудували ефективні системи державного управління забезпеченням економічної безпеки та володіють механізмами адекватного реагування на виклики та загрози економічній безпеці.

Мова йде про необхідність реалізації національних інтересів в економічній сфері та забезпечення економічної самодостатності національної економіки. Лише в такому випадку держава зможе в повному обсязі використати здобутки економічної глобалізації.

Це означає, що включення України у світогосподарські зв'язки зумовлює необхідність формування конкурентоспроможної та самодостатньої ринкової економіки.

Проте деградація вітчизняного виробничого потенціалу, переважання у структурі промисловості галузей з невеликою часткою доданої вартості та низький технологічний рівень вітчизняної економіки посилює сировинну спеціалізацію держави, призводить до збідніння структури експорту й імпорту товарів та послуг, закріплення за Україною ролі постачальника сировини і споживача готових виробів.

За умов низьких темпів впровадження міжнародних стандартів та систем якості продукції відбувається послаблення позицій України в світовій торгівлі. Україна не в змозі повною мірою

використати свої експортні можливості в міжнародному поділі праці, а змушена поступатися національними ринками високорозвиненим країнам.

З огляду на сказане, участь України у світогосподарських зв'язках повинна здійснюватися за умов реалізації національних інтересів в економічній сфері та, в кінцевому підсумку – розвитку національної економічної системи.

Визначальним чинником забезпечення економічного суверенітету є також формування ефективної системи державного управління забезпеченням економічної безпеки, яка б могла оперативно та адекватно реагувати на загрози національним інтересам.

При цьому, за умов деструктивного впливу процесу глобалізації на забезпечення економічної безпеки, особливого значення набуває її підсистема (елемент) – система моніторингу загроз економічній безпеці України, основними завданнями якої є комплексний аналіз перебігу процесів реалізації національних інтересів в економічній сфері та виявлення на цій основі небезпек щодо їх реалізації, кількісно-якісна оцінка загроз економічній безпеці, прогноз їх розвитку та побудова й уточнення ієрархії вказаних загроз.

4.4. Природа асиметричності відносин держав при вирішенні проблеми їх конкурентоспроможності та безпеки

Асиметричні відносини є формою відносин, характерною особливістю якої є відсутність тотожності між суб'єктами з огляду на наявні у них ресурси, статуси, тактики і стратегії поведінки, зокрема у міжнародних відносинах (далі- А.в.).

При аналізі (вивченні) А.в. принципово важливим є те, щоб впродовж певного періоду відносини між суб'єктами були постійними, організованими та структурованими. Переважну більшість тих чи інших взаємовідносин міжнародних суб'єктів можна характеризувати як А.в., що потребує системного використання поняття асиметрії у політичному аналізі, але особливо при дослідженні проблем національної та глобальної безпеки.

Водночас апріорна неможливість досягнення рівності тих чи інших суб'єктів не виключає теоретичну можливість досягнення гармонійних стосунків між ними у тому числі у сфері міжнародних стосунків та безпеки. Наприклад, відсутність реального (рівноправного) партнерства держав, які ґрунтуються на симетричних відносинах, можуть компенсуватися особистою дружбою політичних лідерів, спорідненості культур тощо.

Водночас така ілюзія рівноправного та взаємовигідного співробітництва держав може призводити до поступового зростання загроз національній безпеці більш "нерівноправного" актора міжнародних відносин, зокрема його суверенітету.

Науковці, зокрема Л.Дериглазова акцентують увагу на тому, що активізація взаємодії різнотипних та асиметричних у всіх вимірах суб'єктів дозволяє стверджувати про наявність деякого спонтанного механізму регулювання (саморегулювання) багатьох А.в. у міжнародних стосунках.

Тому сьогодні дослідження А.в. в сфері національної та глобальної безпеки актуалізували науковий дискурс про співвідношення сили, норм, цінностей в міжнародній системі, а також дискусії про природу парадоксу провідних акторів світової політики, а саме щодо "сили слабкого" та слабкості сильного".

При цьому саме у сфері безпеки знаходить місце відображення сутності цього парадоксу, а саме те що, по-перше, поняття сили є комплексним і не визначається виключно сукупністю силових, економічних та людських ресурсів, а по-друге, що в умовах реальних конфліктів перевага у війсьній силі може бути компенсована шляхом пошуку у більш сильного противника його слабких місць.

Тому виділення А.в. як окремого об'єкта досліджень у теорії і практиці публічного управління та адміністрування у сфері безпеки зумовлено їх парадоксальним характером, коли більш слабкий противник здатний нанести серйозну шкоду і навіть нав'язати свою волю більш сильному, а сильний противник не завжди може відстояти свої інтереси та підпорядкувати більш слабкого.

У даному випадку змістом дослідження А.в. є аналіз стратегії і тактики боротьби слабших проти сильніших з метою пошуку оптимальної стратегії поведінки у асиметричних конфліктах.

Характерною особливістю останніх є використання більш слабшим противником: стратегії пошуку "слабких місць" більш сильного;

заборонених нормами міжнародного права засобів та способів ведення бойових дій; тактики "непрямих" воєнних дій, а також непередбачуваність кінцевого результату при очевидній неспіврозмірності силових можливостей і статусів протидіючих сторін та нездатність більш сильної сторони відстояти свої позиції (інтереси).

Варто акцентувати увагу на тому, що сучасний тероризм, є типовим прикладом подібної тактики асиметричних дій, оскільки він реалізує логіку боротьби "слабших" проти "сильних", яку раніше використовували у партизанських війнах.

Проте, відмінність між партизанською війною і терористичними стратегіями полягає у свідомому використанні парадоксальних переваг стратегічної асиметрії у намаганні підірвати морально-психологічних потенціал противника без контакту з його воєнною машиною.

Крім того, тероризм відрізняється своїм наступальним характером, меншою залежністю від місцевого населення і здатністю активно використовувати у своїх цілях інфраструктуру розвинених країн підриваючи при цьому їх можливості щодо забезпечення конкурентоздатності та породжуючи реальні загрози національній безпеці.

4.5. Пріоритети забезпечення стійкості соціального порядку у контексті конкурентоспроможності та безпеки держави

Соціальний порядок, як соціальна система, володіє деякою цілісністю та стійкістю, якщо має місце горизонтальна та вертикальна структуризація внутрішнього середовища соціуму шляхом узгодженості між принципами, цінностями та цілями функціонування його елементів на моральному, юридичному, програмно-цільовому та концептуально-ідеологічному ієрархічних рівнях. Вирішення цього завдання зумовлює місію та сенс діяльності суб'єктів публічного управління у сфері національної безпеки. Тому, попри непоодинокі зауваження щодо заперечення визначальної ролі держави як соціального інституту в сучасну епоху, їй як і раніше належить важливе місце у збереженні вказаного соціального порядку.

Інститути держави, як і раніше, не тільки забезпечують об'єднання всіх елементів соціуму в єдине ціле, а й продовжують охороняти індивідів, здійснюють правосуддя, забезпечують дотримання членами суспільства норм чинного законодавства закону тощо.

Цю функцію вони можуть виконувати за умови стійкості соціального порядку та створення ефективних соціальних механізмів для забезпечення соціальної взаємодії індивідів, соціальних груп, соціальних структур, інших соціальних інститутів тощо. Ця взаємодія є необхідною умовою та засобом забезпечення функціонування соціальної системи для досягнення її головної мети, передусім безпеки.

У формуванні та функціонуванні соціальних механізмів взаємодії індивідів, соціальних груп, соціальних структур, інших соціальних інститутів провідну роль відіграють цінності та ціннісні орієнтації та цілі індивіда та суспільства в цілому, зміна яких не може не призвести до змін в цих механізмах.

Тому головним фактором «запуску» руйнації соціального порядку, тобто ліквідації належної структурованості та концептуальної узгодженості між принципами, цінностями, цілями на вказаних вище рівнях соціального порядку та між ними є генерація ініціаторами вказаної руйнації хаосу у всіх сферах суспільного життя, світоглядної та політичної невизначеності, дискредитації національних традицій та способу життя, історичного минулого тощо.

Спрямованість та інтенсивність дій вказаних ініціаторів буде залежати від їх головної мети (критичне послаблення державності, включення системи державного управління до зовнішнього контуру управління, втрата державного суверенітету тощо).

При цьому традиційними інструментарієм ініціаторів руйнування соціального порядку, зокрема, є:

- конструювання віртуальної реальності;
- переписування історичного минулого;
- реалізація на національних теренах постмодерністських проектів, розроблених за лекалами інших цивілізацій; розробка та реалізація неузгоджених між собою реформ через втрату

взаємозв'язків і належної взаємодії між компонентами державності (політичні інститути, населення (народ), територія).

У даному випадку завжди необхідно пам'ятати, висновки Дж. Шарпа - будь-яка держава існує до тих пір доки не буде перекритим канал взаємодії інститутів влади із суспільством і, відповідно, їх солідаризації з ним.

Таким чином, забезпечення стійкості соціального порядку, а відтак і політичну стабільність, як передумову конкурентоздатності держави, зумовлює місію та сенс діяльності суб'єктів публічного управління у сфері національної безпеки, а відтак має бути їх пріоритетом. Тому визначаючи основні завдання у сфері національної безпеки у контексті забезпечення стійкості соціального порядку вони мають враховувати наступне.

По-перше, стійкість соціального порядку має розглядатися суб'єктами публічного управління у сфері національної безпеки, як цінність тотожна цінності безпеки людини (індивіда), суспільства та інститутів держави. Тому як необхідну умову та засіб забезпечення вказаної стійкості вони мають розглядати створення ефективних механізмів соціальної взаємодії індивідів, соціальних груп, соціальних інститутів тощо у контексті забезпечення їх безпеки.

По-друге, в сучасну епоху має місце інтенсифікація трансформації ціннісних орієнтацій індивідів та соціальних груп. Це суттєво ускладнило вирішення проблеми забезпечення стійкості соціального порядку. Водночас, неефективність традиційних способів координації дій індивідів, призвела до активного пошуку шляхів конституювання соціальності нового типу, заснованої на дуалізмі свободи індивідів та обмежень, зумовлених їх потягом до особистої безпеки.

Проте, як і раніше пошук оптимального балансу влади в трикутнику: індивід-суспільство-держава при вирішенні питань безпеки їх життєдіяльності має залишатися в центрі уваги суб'єктів публічного управління у сфері національної безпеки.

По-третьє, суб'єкти публічного управління у сфері національної безпеки, мають активно протидіяти будь-яким спробам створення світоглядної та політичної невизначеності у всіх сферах суспільного життя, дискредитації національних традицій та способу життя, історичного минулого та іншим чинникам, які призводять до руйнації соціального порядку.

Для цього вказані суб'єкти мають здійснювати комплекс заходів спрямованих на забезпечення структурованості та узгодженості між принципами, цінностями, цілями на ієрархічних рівнях соціального порядку та між ними.

При цьому базовими передумовами ефективності вказаних заходів є наступні.

1. Визначеність на концептуально-ідеологічному рівні структуризації та впорядкування соціального порядку. Це передбачає наявність концепції (ідеологічних засад) суспільного розвитку на довгострокову перспективу, як концептуально-ідеологічний рівень структуризації та впорядкування соціального порядку. Концепція має бути розроблена із залученням провідних вітчизняних фахівців та встановленим порядком затверджена. Вона має, зокрема, визначати: співвідношення загального та індивідуального в суспільному розвитку, дати відповідь на питання щодо власності на основні засоби виробництва, сформулювати кінцеву мету державного будівництва.

2. Визначеність на програмно-цільовому рівні структуризації та впорядкування соціального порядку. Це передбачає наявність взаємоузгоджених за цілями, термінами, засобами та способами реалізації стратегій суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. Вказані стратегії мають розроблятися у контексті основних положень концепції суспільного розвитку та бути мають бути затверджені встановленим порядком затверджена.

3. Забезпечення на основі чинного законодавства ефективної взаємодії між інститутами держави та суспільством (населенням) - компонентами державності, зокрема, шляхом проведення референдумів, громадських опитувань, активізації залучення представників інститутів громадянського суспільства.

Таким чином, забезпечення стійкості соціального порядку є важливою передумовою конкурентоздатності держави, тому має бути пріоритетом у діяльності суб'єктів публічного управління у сфері національної безпеки.

***Питання для повторення та обговорення
на семінарських заняттях***

1. Розкрийте зміст конкурентного аспекту міждержавних взаємодій в осях «Північ–Південь» та «Захід–Схід»
2. Які можливі шляхи оптимізації конкурентних міждержавних взаємодій по осі Північ-Південь?
3. Чому економічні наслідки глобалізації є загрозою конкурентоспроможності та безпеці держав?
4. Розкрийте сутність асиметричності відносин держав при вирішенні проблеми їх конкурентоспроможності та безпеки
5. Розкрийте зміст пріоритетів забезпечення стійкості соціального порядку у контексті конкурентоспроможності та безпеки держави

ЧАСТИНА 2

БЕЗПЕКОВА СКЛАДОВА

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ДЕРЖАВИ

ЛЕКЦІЯ 5. Глобальні проблеми безпеки як чинник впливу на конкурентоспроможність держав

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 5.1. Загальна характеристика впливу глобальних проблем безпеки на національну безпеку
- 5.2. Глобальна проблема забезпечення енергетичної безпеки та виснаження природних ресурсів
- 5.3. Зростання чисельності людської популяції, як глобальна соціальна проблема
- 5.4. Глобальні проблеми безпеки пов'язані з технологічним розвитком та глобальні проблеми екологічної безпеки
- 5.5. Проблеми епідемічної безпеки, виникнення глобального збройного конфлікту та інформаційний вимір глобальних проблем безпеки
- 5.6. Культурологічний аспект глобальних проблем безпеки

5.1. Загальна характеристика впливу глобальних проблем безпеки на національну безпеку

Особливістю світового розвитку є інтенсифікація транснаціональних процесів, які відбуваються в матеріальному та духовному житті суспільства. В цих умовах все більшу увагу привертають глобальні проблеми безпеки (ГПБ), а саме ті, які:

- концентрують фундаментальні протиріччя сучасної земної цивілізації;
- зачіпають життєві інтереси виключно кожної людини, соціальної групи, держави, регіону і людства в цілому;
- загрожують подальшому розвитку сучасної цивілізації та її збереженню;
- вимагають тісного співробітництва всіх країн та народів, незалежно від їх соціально-економічного устрою, політичних, ідеологічних чи інших відмінностей.

ГПБ за своїм генезисом можна розділити на три групи: природного, техногенного та соціального походження.

Перша група – проблеми, які є наслідком або ж стосуються відносин людини та навколишнього її середовища (природи).

Друга група проблем породжена основними суперечностями розвитку постіндустріальної цивілізації, які у сконцентрованому вигляді проявляються в двох аспектах: катастрофічному руйнуванні оточуючого середовища проживання людини та значних диспропорціях у розвитку духовних і матеріальних людських цінностей, на користь останніх.

Третя група проблем є наслідком суспільних відносин (між людиною і суспільством, між суспільними групами, між державами). Вони лежать у площині соціального і духовного розвитку людини, вдосконалення систем освіти та медичного забезпечення, необхідності призупинення гонки озброєнь, подолання економічної нерівності між країнами тощо. Цей поділ є досить умовним із-за взаємного впливу будь-якої глобальної проблеми на тенденції, інтенсивність і спрямованість розвитку інших проблем.

ГПБ мають розглядатися як складна динамічна система, розвиток якої значною мірою носить спонтанний характер, є об'єктивним результатом соціального прогресу і характеризується значною динамічністю. Мова йде про зміну статусу і значення тих чи інших проблем, включення в систему все нових проблем. Так, у середині 80-х років розповсюдження СНІД мало відносно локальний характер, а сьогодні це захворювання увійшло до числа найбільшійших проблем людства.

ГПБ суттєво впливають на систему міжнародних відносин, внутрішню та зовнішню політику держав, структуру та функції системи забезпечення національної безпеки, бо знищення людської цивілізації може наступити не тільки в результаті світової війни. Воно можливе і за мирних умов, із-за нерозв'язання ГПБ.

Виникнення і загострення ГПБ стало результатом зростання масштабів матеріального виробництва і, відповідно, соціально-економічного розвитку. Проблеми безпеки, які зародилися в початковий період розвитку людства, набули з часом характер, небезпечний для існування земної цивілізації. Інтенсивне загострення ГПБ відбулося в 60-80-х роках ХХ століття.

В кінці 80-х під системою ГПБ стали розуміти сукупність життє-воважливих, загальнолюдських проблем, невіршеність яких являє загрозу для всього людства, а тому вимагаючих для свого розв'язання спільних зусиль міжнародного співтовариства.

Як правило, розглядають такі ГПБ: енергетичну, сировинну, соціальну, інформаційну, технологічну, екологічну, епідемічну та роззброєння. А основні напрями розв'язання вказаних проблем були сформовані в наступному вигляді:

- недопущення світової ядерної війни та призупинення гонки озброєнь;
- створення сприятливих умов для соціального розвитку та економічного росту;
- раціональне використання природних ресурсів і недопущення подальшої деградації оточуючого середовища ;

- ефективне вирішення енергетичної та продовольчої проблем;

- проведення активної демографічної політики;

- більш активне освоєння світового океану та космічного простору;

- досягнення прогресу в області охорони здоров'я, науки, освіти та культури.

Складність вирішення ПГБ зумовила необхідність пошуку адекватних відповідей на ситуацію, яка складається.

Водночас, з одного боку – загострилися протиріччя всередині держав та між державами до рівня боротьби за виживання. Це одна із причин, чому у сучасному світі традиційне поняття “сила” поступово стало втрачати свій попередній воєнно-політичний зміст. Очевидно, що за таких умов колективність є ключовим чинником, врахування якого дає можливість цивілізації протистояти наслідкам власної руйнівної діяльності, загальмувати процес самознищення.

З іншого боку, в геополітичному просторі сформувалися цивілізаційні полюси, які мають декілька вимірів: економічний, інформаційний, науково-технологічний, воєнний, територіальний, сировинний, стабільність на соціальному та політичному рівнях, здатність адекватно змінюватися в мінливому світі тощо. Міжнародний порядок значною мірою базується на динамічній рівновазі між вказаними полюсами, що постійно нівелюються ПГБ.

Як правило, при вивченні та розв'язанні ПГБ аналізують підлягають:

- наявність невідтворюваних та відтворюваних джерел енергії, а також продовольства;

- сировинні (ресурсні) можливості;

- демографічна ситуація, стан здоров'я населення, наркобізнес, алкоголізм, генетичні захворювання; тривалість життя, рівень самогубств, організована злочинність, рейтинг корупції, терор, біженці;

- ступінь інформатизації;

- наявність технологій підвищеного ризику і високих технологій;

- демографічний та технологічний тиск на оточуюче середовище, природокористування, охорону навколишнього середовища;

- ризик виникнення епідемій, епізоотій та епіфітотій;

- мобілізаційні можливості держави.

Із-за міждисциплінарного характеру, ПГБ можуть бути досліджені методами суспільних, природничих, технічних та воєнних наук, а питання про співвідношення між ПГБ та перспективами їх вирішення при забезпеченні національної безпеки є одним із пріоритетів державної політики.

Водночас за своєю природою ПГБ такі і знаходяться в такому стані, що їх розв'язання може бути лише на протязі відносно довгого часу. Це можуть бути десятиріччя і навіть століття. При цьому важливо, що практично не можливо виділити глобальну проблему, яка б так чи інакше не була пов'язана з економікою. Деякі ПГБ сами виникли в області економіки (енергетична, ресурсна). Інші не можуть бути розглянуті поза межами дії на них економіки (соціальна, екологічна). Деякі, хоча й виникли поза економікою, здійснюють значний вплив на економічний розвиток (роззброєння).

Під впливом ПГБ міжнародне співтовариство із стану “холодної” війни переходить у якісно новий стан – боротьбу за виживання. Без розв'язання ПГБ, забезпечити безпеку міжнародному співтовариству буде важко. Реакцією на ситуацію, що склалася, стала розробка системи, яка б мала

відносну універсальність в інтересах збалансованого розв'язання цих проблем. Сьогодні такою системою є ООН.

Таким чином, характерною особливістю сучасного світового розвитку є активізація необхідності вирішення ПГБ, які зачіпають людство в цілому та кожну державу зокрема, концентрують в собі протиріччя суспільного розвитку. Вищевикладене підтверджує коротка характеристика деяких ПГБ сучасності.

5.2. Глобальна проблема забезпечення енергетичної безпеки та виснаження природних ресурсів

Феномен енергетичної кризи, загострення енергетичної ситуації в світі, викликав підвищену зацікавленість до проблем енергозбереження з боку більшості держав, міжнародних організацій, науково-дослідних закладів (організацій) та окремих вчених.

В найближчій перспективі буде продовжуватися ріст світових потреб в енергії. Це пояснюється неможливістю досягти відносно задовільних умов життєзабезпечення людства без подальшого збільшення використання енергії. В процесі пошуку вирішення енергетичної проблеми міжнародне співтовариство вступило у період необхідності переходу від енергетики, яка базується на обмежених енергоресурсах, до енергетики на практично невичерпній основі (ядерна енергія, термоядерна енергія, енергія сонця, енергія вітру).

Проте аналіз світових запасів природного органічного пального (вугілля, нафта, природний газ) з урахуванням вартості їх видобування та використання свідчить, що вони будуть продовжувати відігравати вирішальну роль у світовому енергетичному балансі. Очевидно, в першу чергу будуть видобуватися найдешевші енергоресурси, а вже потім дорожчі. Це є причиною росту вартості енергії та призводить до виникнення конфліктів на ґрунті володіння районами видобування енергоносіїв.

Зростання енергоспоживання в розвинених країнах та країнах, які розвиваються є різним. Все більшу стурбованість викликає стан саме в країнах, які розвиваються. Сьогодні на долю цих країн приходить значно менша частка світового енергоспоживання у порівнянні з розвиненими країнами.

Можна очікувати, що в наступні десятиріччя центр ваги глобальних енергетичних проблем з регіону розвинених країн зміститься до країн, які розвиваються. Останнє може призвести до конфліктів, які до цього часу за своїми масштабами не мали собі рівних. Це вимагає прийняття невідкладних заходів щодо своєчасної перебудови світового енергетичного господарства з метою уникнення зазначених конфліктів.

Прогнози фахівців свідчать, що із розвіданих сьогодні запасів енергоносіїв, нафта, природний газ, вугілля, сланці достатньо для задоволення потреб людства орієнтовно протягом 130 років. Потенційних запасів, які можуть бути використані людством, звичайно, значно більше. Здавалося б цей факт має унеможливити виникнення конфліктів на цьому ґрунті в найближчі десятиріччя. Але енергетичні кризи не зникли, що підтверджує взаємозв'язок ПГБ з економічними процесами.

Різка подорожання нафти може бути викликано не фізичною нехваткою останньої. Воно може бути пов'язане з обмеженням доступу економічно розвинених країн до багатих світовими запасами джерел видобутку нафти, їх бажанням змусити країни ОПЕК створити на ринку рідкого палива довготривалу перевагу пропозиції над попитом.

Не менш важливою глобальною проблемою сучасності стало катастрофічне *виснаження природних ресурсів* починаючи від прісної води, біологічних ресурсів і закінчуючи корисними копалинами, тобто вилучення їх у процесі господарської діяльності людини у масштабах, що перевершують здатність природи до відновлення.

Безумовно, невідповідність об'єму вилучення ресурсів швидкості їх відновлення призводить до деградації природних систем (ґрунтового покриву, природних вод, атмосфери, ландшафтів тощо), а також забруднення компонентів біосфери чужими природі речовинами (ксенобіотиками) та перевищення у ній гранично допустимих концентрацій звичайних речовин.

При цьому спостерігається вкрай небажане підкислення ґрунтів із-за масованого використання мінеральних добрив та кислотних дощів, що містять велику кількість оксидів сірки та азоту, повсюдне цвітіння природних вод, із-за надмірного надходження у водні об'єкти азоту і фосфору

разом зі стоками і, як наслідок, порушення природних умов для життєдіяльності тварин і рослин, що, в свою чергу, призводить до скорочення *біорізноманітності*.

Людина систематично винищує біологічні види, які на її думку є «шкідливими» видами або у процесі надмірної експлуатації природних ресурсів, із-за чого за останні десятиліття зникла майже п'ята частина представників рослинного і тваринного миру. Це майже стільки, скільки природним шляхом їх вимерло у попередні геологічні епохи.

Разом з тим, варто зазначити, що знищуючи природні місця проживання представників рослинного і тваринного миру, людина створює й нові території та умови, які дають поштовх новому видоутворенню, а також численні види сільськогосподарських домашніх рослин і тварин. Тому біосфера в цілому поки що знаходиться в межах коливань її параметрів, які були до прояву активної діяльності людства.

Але варто констатувати й те, що світове співтовариство не розробило ефективних механізмів протидії загрозливим тенденціям руйнування літосфери, атмосфери, гідросфери і, в цілому виснаженню природних ресурсів, що, очевидно є загрозою існуванню людської цивілізації.

Крім того, ще донедавна оцінки спеціалістів доводили – розвіданих запасів переважної більшості різних видів мінеральної сировини практично достатньо протягом наступних століть.

Мова велася щодо видобутку як традиційними методами (перша стадія), так і в результаті збагачення руд (друга стадія). Ці оцінки стосувалися залізної руди, алюмінію, кремнію, магнію, титану, міді, цинку, марганцю, хрому, свинцю, нікелю і олова, на які приходиться понад 99% сучасної сировини, яка споживається.

Проте останнім часом такі прогнози суттєво помінялися. Світова економіка стала відчувати труднощі фізичного зростання, пов'язаного з обмеженими обсягами необхідної сировини. Проблема загострюється у зв'язку з розпадом федеративних, регіональних, поліетнічних і поліконфесійних країн, бо традиційні джерела сировини залишаються на території нових державних утворень.

Збільшення виробництва синтетичних і штучних матеріалів розв'язало проблему лише частково і не зменшило загострення сировинної проблеми. Ставка на сучасніші технології потребувала нових видів сировини, зокрема, рідкоземельних елементів, запаси яких у природі є дуже обмеженими.

5.3. Зростання чисельності людської популяції, як глобальна соціальна проблема

До цього часу на Землі проживало орієнтовно 80 млрд. чоловік. При цьому поріг в один мільярд було подолано лише в кінці ХУІІІ століття, а у листопаді 2022 року чисельність населення вже перевищила 8 млрд. чоловік.

Зростання чисельності людської популяції має нерівномірний характер. Так, на початку ХІХ ст. чисельність людства складала 1,65 млрд.чол., але впродовж ХХ ст. зросла у майже у чотири рази і досягла понад 6 млрд., що дало підстави говорити про демографічний вибух. Зараз чисельність людства зростає головним чином за рахунок країн, які розвиваються, і очікується, що до кінця поточного сторіччя відбудеться певна її стабілізація на рівні 10-12 млрд. чоловік.

Водночас частка населення світу, яке проживає у найбідніших країнах світу збільшилася з 2/3 до 4/5.

Вважається, що зростання чисельності людської популяції є однією із першопричин багатьох негативних процесів на Землі. Зокрема, наслідком демографічного вибуху стала значна зміна вікової структури населення, передусім зростання чисельності літніх людей, що, в свою чергу, з неминучістю спричинює зміни в структурі економіки, системі цінностей, призводить до якісних змін самої людини.

Разом з тим сьогодні скорочується необхідність фізичної праці, збільшується тривалість працездатного періоду людини, а це значною мірою компенсує негативні наслідки скорочення частки молодого населення. При цьому середня тривалість життя людини неухильно збільшується, а зростання показника ВВП на душу населення в окремих країнах говорять про те, що якість життя населення підвищується.

Загальновідомо, що перенаселеність для біологічних видів, тобто стан екосистеми, при якому кількість особин виду перевищує гранично допустиму для цього середовища, як правило,

супроводжується інтенсивною загибеллю представників виду, що врешті-решт призводить до відносної стабілізації їх чисельності, але у людському соціумі свої закони регуляції чисельності.

Методи, що історично склалися, - війни, епідемії, екологічна експансія, нерівномірність розподілу доходів та голодування великої частини населення слаборозвинених країн тощо поступаються місцем новим більш гуманним методам, зокрема державному регулюванню чисельності сім'ї, впровадження маловідходних та низько енергоємних виробництв.

Деурбанізація, що намічається, як процес протилежний урбанізації, розвиток екополісів також сприяють більш рівномірному розподілу навантаження на природні територіальні комплекси та відновлення екологічної рівноваги.

Очевидно, що руйнування природного середовища призводить до погіршення здоров'я людей, яке є само по собі одним із об'єктивних показників якості цього середовища.

Встановлено, що структура захворювань, як правило, безпосередньо пов'язана з викидами промисловості, яка переважає в даному регіоні.

Незважаючи на те, що потужність сільськогосподарського виробництва зростає і виробництво продовольства більш ніж подвоїлося, а споживання м'яса за цей період навіть потроїлось, у зв'язку з різко збільшеною чисельністю населення проблема недоїдання та голоду у XXI столітті залишається однією з гострих, оскільки площа сільськогосподарських угідь безперервно скорочуються.

Масовий голод сьогодні дійсно зустрічається рідше і, як правило, є результатом надзвичайних обставин: війни, неврожай, засуха, цунамі тощо, але кількість тих, що голодують зростає майже на 20 млн.

Очевидно, що розв'язання проблеми забезпечення продовольством людства безпосередньо залежить від зростання обсягу сільськогосподарської продукції, збільшення маловідходних технологій, удосконалення механізмів розподілу продовольства у глобальному масштабі.

Очікується, що населення планети буде продовжувати зростати. Зазначений ріст буде не повсемісним.

Так, чисельність населення знизиться в Європі. В європейській частині колишнього СРСР головними причинами зменшення чисельності населення стане: низький рівень народжуваності, висока смертність та перевищення еміграції над іміграцією.

Державам Північної Африки та Близького Сходу, навпаки, загрожує демографічний вибух. Очікується, що населення цих регіонів удвоється або навіть утроється в найближчі 50 років. Головна причина – високий рівень народжуваності.

В США ріст населення буде відбуватися за рахунок іміграції і до 2020 року населення може скласти до 400 млн. чоловік.

Другим регіоном демографічного підйому є Китай, Індія та Центральна Азія.

Таким чином, кількість населення планети продовжує постійно збільшуватися. За прогнозами демографів до 2025 року число земель перевищить 8 млрд. Чи зможе людство прогудувати себе в такій кількості, в таких екологічних і політико-економічних умовах, коли вже сьогодні майже 40 країн Азії та Африки знаходяться на грані голоду.

Водночас тривалість життя людини зростає і в середньому складає 65 років. В розвинутих країнах вона наближається до 75 років (найменша тривалість життя в Сьєра Леоне – 40 років, а найбільша – в Японії понад 80 років). Кількість країн з тривалістю життя понад 60 років збільшилася за останні 15 років з 98 до 120.

Є думка, що, соціальна проблема додатково загостриться необхідністю виявлення механізмів розповсюдження в зростаючому народонаселенні планети генів спадкових хвороб, а також необхідністю запобігання збройних конфліктів в боротьбі за виживання. Конфлікт в Руанді підтверджує реальність такого прогнозу. Як відомо, конфлікт виник по причині голоду в єдинокровних племенах хуту і тутсі.

Одночасно розробляються нові методи та способи знищення людей. За останні п'ять тисяч років на планеті відбулося близько 14 тис. війн. В них загинуло понад 3 млрд. чол. На одне сторіччя прожитого людством припадає всього один тиждень мирного часу.

Уже після 1945 року на планеті відбулося біля 190 воєн. Разом з батьками воює до 200 тис. підлітків. Дехто із них в недалекому майбутньому може стати політичним лідером, прийти до влади маючи психіку, зорієнтовану на конфліктне розв'язання об'єктивних суперечностей. Є підстави

стверджувати, що на планеті і тепер точиться світова війна у формі сукупності воєнних конфліктів різної інтенсивності.

Водночас геноцид приніс людству приблизно в чотири рази більше жертв, ніж всі війни ХХ століття. Найбільш небезпечним вважається камбоджійський політик Пол Пот, за часів правління якого щорічно знищувалося близько 8,2% населення країни.

Під час етнічних конфліктів в Боснії та Герцоговині (колишня Югославія) за попереднім даними було знищено тисячі ні в чому не повинних мирних жителів, а в Руанді під час етнічного конфлікту – сотні тисяч.

За даними експертів ООН кількість біженців сягнула за 30 млн. чоловік, що само по собі є ГПБ. Зростає кількість бездомних.

Значну соціальну загрозу несе в собі високий рівень корупції держав. Орієнтовна ціна цієї хвороби – 80 млрд.доларів на рік.

Встановлено, що існує емпірична залежність між рівнем корупції та прямими іноземними інвестиціями, бо корупція це фактично додатковий податок на бізнес. Кожне збільшення корупції на 1% веде до скорочення інвестицій в країну орієнтовно на 5%. Підтверджено також – ріст корупції призводить до збільшення в суспільстві жебрацтва, зниженню рівня освіти, скороченню медичних послуг. Але найголовніше - корупція підриває політичну систему країни.

В кінці ХХ століття стало відроджуватися піратство. Зафіксовані піратські напади характеризуються пограбуваннями, угонами суден, загибеллю та викраденням людей тощо. Статистика піратських нападів на морі свідчить про підвищення піратської активності.

Особливо небезпечною є зона, так званого трикутника, який лежить між Гонконгом, островом Лузон (Філіпіни) та островом Гаїнан (Китай). За даними Міжнародної організації судоплавства тут відбувається половина всіх піратських нападів.

До характеристик соціальної проблеми експерти відносять також розповсюдження наркотиків та зростання алкоголізму. Соціологи обґрунтовують ріст алкоголізму як прояв суспільного суїциду – прагнення нації до самовбивства.

Трансформація етнічних конфліктів у громадянських війн – ще одна складова соціальної проблеми.

5.4. Глобальні проблеми безпеки пов'язані з технологічним розвитком та глобальні проблеми екологічної безпеки

Глобальні проблеми безпеки пов'язані з технологічним розвитком. Вміння, як основа технології виникло, два-три мільйона років тому. Тоді наші предки вперше здійснили прорив в цій області, навчившись виготовляти нескладні кам'яні та кістяні знаряддя праці. В обох випадках в основі вміння лежить комбінація двох основних компонентів – інтелектуального та фізичного.

Аналіз процесу розвитку технологій свідчить про наявність тенденції зростання ролі інтелекту в розвитку традиційних, а особливо в становленні нових технологій. Вже сьогодні у розвинених країнах частка їх інтелектуального капіталу в національному багатстві складає понад 50%, а природно сировинних ресурсів та основних фондів тільки 30%.

Видатною віхою в технологічній історії людства став початок ХІХ століття, коли утворився союз науки, техніки та технології. З цього часу технологія швидкими темпами стала перетворюватися в уміння з необмеженими можливостями.

Вершиною сучасної технології прийнято вважати створений фірмою ІВМ растровий тунельний мікроскоп. Він дозволяє бачити деталі до 0,01 діаметра атома і, як наслідок, збирати технічні пристрої, маніпулюючи окремими атомами.

Проте технологічна проблема зберегла асиметричну природу. З одного боку, вона призводить до виникнення технологій підвищеного ризику, а з іншого - досягнення технологічної переваги над конкурентами при створенні нових товарів і послуг.

Перша складова проблеми знаходить своє підтвердження в таких катастрофах як Бхопале (Індія), Савезо (Італія) і на Чернобильській АЕС. Сюди ж можна віднести 6 атомних підводних човнів з ядерними боеголовками, які знаходяться на дні морів та океанів, затоплені в Балтійському та Чорному морях хімічні боеприпаси другої світової війни.

Друга складова повільно розвивалася одночасно зі зростанням торгівлі та комунікацій. На цей час, по аналогії з інформаційною, вона прийняла характер технологічної війни, втрати якої постійно зростають. Метою цієї війни є витіснення конкурента зі світового ринку. Основним засобом – промисловий шпіонаж, а об'єктом впливу – високі і критичні технології. Внаслідок цього продовжує зростати прірва між технологічно розвиненими країнами та країнами, які розвиваються.

Глобальні проблеми екологічної безпеки. Найбільш очевидними глобальними процесами природного характеру є глобальні екологічні процеси. В сукупності вони відображають зміни природи, які зумовлені зростанням чисельності людської популяції, виснаження природних ресурсів та забруднення природного середовища.

Аналіз цих змін дозволяє стверджувати, що насувається глобальна екологічна криза антропогенного походження, оскільки мають місце загрозливі тенденції руйнування літосфери, атмосфери та гідросфери.

В твердій оболонці Землі - *літосфері* сьогодні спостерігається дедалі більша ерозія і засолення ґрунтів, які є одним із найважливіших природних ресурсів, оскільки забезпечують феномен родючості. Крім того, ґрунти є нейтралізатором для стічних вод. Загальна площа орних земель становить близько 10% площі суші, а пасовищ і сінокосів - 20%/о, але резерви сільськогосподарських угідь безперервно скорочуються.

Зовнішня газова оболонка Землі – *атмосфера* є своєрідним "скафандром" для Землі, оскільки вона є носієм тепла, вологи, захисником екосистем від згубних ультрафіолетових випромінювань, чинником фотосинтезу. Крім того, вона є велетенським резервуаром кисню, проте щорічно в атмосферу викидається, зокрема, 180 млн. т оксиду вуглецю, 110 млн.т оксиду сірки, 70 млн. т отруйних газів, 700 тис. т сполук важких металів, 500 тис. т свинцю; 10 тис. т ртуті. з-за чого кількість кисню в ній зменшується на 10 млрд.т.

Реальними загрозами для атмосфери є також порушення енергетичного балансу планети, що пов'язано не тільки із значним виділенням вуглекислого газу, а й деформацією озонового шару із-за попадання у верхні шари атмосфери оксидів азоту, бромю та хлорорганічних з'єднань, а також кислотних дощів, які утворюються внаслідок взаємодії атмосферної вологи з продуктами неповного згорання палива на ТЕЦ, промислових підприємствах та в автомобільних двигунах.

Земля на три чверті покрита водою. Вода є джерелом фотосинтезу та кисню, найважливішим розчинником неживої природи та продукції промислового і сільськогосподарського виробництва.

Разом з тим водна сфери Землі (гідросфера) є найбільш вразливим компонентом навколишнього середовища. З розвитком промисловості, зокрема хімічної, нафтохімічної, целюлозно-паперової промисловості склад води швидко погіршується, відбувається дестабілізація Світового океану, оскільки моря й океани заповнені мільярдами тонн твердих і побутових відходів та радіоактивними речовинами. Катастрофічно виснажуються та забруднюються джерела прісної води.

Не менш загрозливими та тісно пов'язаними із процесами які мають місце у літосфері, атмосфері та гідросфері є процеси, які відбуваються у найбільш динамічній сфері Землі - *біосфері*, яку утворюють сукупність живих організмів та неорганічних речовин, що формують середовище мешкання цих організмів.

Біосфера схожа на гігантський організм, у якому за певних умов підтримується сталість фізико-хімічних та біологічних характеристик та стійкість його функцій. Але сьогодні у біосфері спостерігаються негативні явища глобального характеру, зокрема, захворювання і загибель лісів (щорічно вирубується понад 3 млрд. м³ деревини).

З огляду на викладене апокаліптичні пророкування вчених про неминучу катастрофу, із-за глобального потепління, стали постійним елементом наукових та публіцистичних публікацій. Вони сходяться в одному – якщо не зменшити кількість викидів в атмосферу парникових газів, то наша планета в найближчі десятиріччя може нагрітися ще на 1...3,5 градуса Цельсія.

Основними парниковими газами є двоокиси вуглецю, які утворюються внаслідок спалювання вугілля та нафти – основи промисловості всіх країн світу. Очікується, що це призведе до поступового підвищення майже на 1 метр рівня світового океану, змінення схеми випадання опадів, до розповсюдження на північ тропічних хвороб тощо.

Внаслідок відтоку прісної води від таючих льдів можлива зміна напрямку теплої течії Гольфстрім з наступним похолоданням у Західній Європі, а отже і катастрофічними кліматичними змінами.

Водночас запровадження екологічно безпечних технологій стримується величезними економічними витратами. Тому в XXI століття однією із найгостріших проблем є екологічна.

Основними факторами, які викликають шкідливі викиди в оточуюче середовище, є автотранспорт та теплові електростанції, що спалюють вугілля. Викиди оксидів сірки та азоту, попелу, виникнення на теплових електростанціях великої кількості вуглекислоти призводить до так званого теплого ефекту. Тому світова енергетична стратегія має передбачати кардинальну структурну перебудову енергетики.

Зокрема, досягаючи цієї мети і намагаючись уникнути імпортової залежності щодо газу та нафти, Франція більше ніж 75% енергетики перевела на використання ядерного палива.

В останні десятиріччя досить розповсюдженим є висновок про те, що подальше руйнування оточуючого природного середовища може стати катастрофічним для людини. По причині відсутності економічного мислення та економічної культури, людство по засобах дії на природу в процесі господарської діяльності поставили себе на шлях самознищення.

5.5. Проблеми епідемічної безпеки, виникнення глобального збройного конфлікту та інформаційний вимір глобальних проблем безпеки

Проблеми епідемічної безпеки, та виникнення глобального збройного конфлікту. За останні 5 тис. років людство втратило від епідемій понад 4,5 млрд. чоловік. Водночас у 1980 році ВОЗ оголосила про зникнення в світі віспи, у травні 1996 року виповнилося 200 років першого успішного щеплення, зробленого Едвардом Дженнером. Поліомеліт повністю переможено в 145 країнах світу. Проказа поступово зникає.

Проте в результаті зростання джерел екологічних небезпек з'явилися нові мутації вірусів, раніше невідомі науці. При зникненні одних інфекцій з'являються нові, більш небезпечні. Відкрито понад 30 нових інфекційних хвороб. Так, в 1992 році відкрито новий холерний вібріон, який розповсюджується по країнах Південно-Східної Азії.

В 1993 році в США виявлено клас ханта вірусів, які викликають у людей легеневий синдром, який призводить до смерті в 50% випадків. На планеті щорічно фіксується понад 300 тис. випадків захворювання венеричними хворобами, не рахуючи СНІД.

В Україні захворюваність на туберкульоз зросла в 1,5 разів, сифіліс - в 15 разів, СНІД - в 35 раз.

Досить актуальною залишається і проблема запобігання глобального збройного конфлікту. Так, з часів укладення першого в історії мирного договору (у 1496 рік до н.е. між общинами Середньої Греції і Фессалії), який вперше встановив правила ведення війни, на землі відбулося 14 тис. війн. Під час другої світової війни із числа військовослужбовців та цивільного населення з обох боків загинуло понад 54 млн.чол. і близько 300 млн. було поранено.

Сьогодні на одного вбитого військовослужбовця припадає в середньому до 9 мирних громадян. Тобто цивільне населення стало заручником збройної боротьби. Зараз тільки країни НАТО витрачають на військові потреби близько 1 трл. долл. США. При цьому зростання витрат на ці потреби відбувається на тому самому рівні, що й зростання ВВП.

Очевидно, що у разі зменшення витрат на оборону наша планета стане спокійнішим місцем. Але військові конфлікти та громадянські війни в різних куточках планети, які відбуваються одночасно переконують у тому, настільки важко цього досягти.

Є чимало проблем і на шляху до зниження рівня ядерного протистояння. Головною метою міжнародних домовленостей у цій сфері має бути зниження загрози використання ядерних озброєнь, а не просто їх кількісне скорочення. Періодичні випробування ядерної зброї Пакистаном та Індією, всупереч виключно негативної реакції на це світового співтовариства – яскраве тому підтвердження.

Інформаційний вимір глобальних проблем безпеки. Сьогодні не виникає сумніву зростання ролі та місця інформації в забезпеченні національної безпеки. Під впливом потоків інформації всі сфери життя набувають нових якостей.

Одночасно зростає й потенційна уразливість суспільних процесів від можливого негативного інформаційного впливу.

Інформація стала фактором, здатним призвести до широкомасштабних аварій, воєнним конфліктами та поразки в них, дезорганізації державного управління, фінансових органів і наукових центрів. Тому інформація стала вважатися стратегічним національним ресурсом, одним із головних багатств держави.

Під впливом інформації всі сфери життя суспільства набувають нових якостей, передусім гнучкості та динамічності.

Світовий обсяг виробництва інформаційної техніки і інформаційних продуктів вимірюється трильйонами доларів. В технологічно розвинених країнах це виробництво займає перше місце за обсягом та по кількості зайнятих у ньому людей.

Розгляд проблеми забезпечення інформаційної безпеки з позицій системного підходу дозволяє виділити чотири групи інформаційно-технологічних небезпек для суспільства та держави, які мають глобальний характер та обумовлені досягненнями науково-технічного прогресу.

Перша група пов'язана з інтенсивним розвитком нового виду зброї – інформаційної. Вона здатна ефективно впливати на психіку людей і інформаційно-технологічну інфраструктуру держави.

Аналіз дозволяє стверджувати про значні можливості щодо програмування поведінки окремих людей завдяки використанню психотронних засобів та комп'ютерних банків даних. Є підстави стверджувати, що майбутні війни будуть вестись із застосуванням високотехнологічних та біотехнічних систем - як ефективніших та економічно вигідніших.

Друга група являє собою новий вид соціальних злочинів. Він передбачає використання досягнень сучасних інформаційних технологій: махінації з банківськими операціями; комп'ютерне хуліганство; незаконне копіювання технологічних рішень тощо. Тобто в цій області, комп'ютер став багатообіцяючим знаряддям злочинності.

Третя група проявляється у можливості здійснення тотального контролю (нагляду) за життям, настроями, планами громадян, роботою політичних організацій, в цілому за населенням країни з використанням сучасних інформаційних технологій.

Ці технології дозволяють накопичувати, зберігати і використовувати величезні масиви даних щодо здоров'я, соціальної активності, політичних намірів, зв'язків, фінансових справ населення тощо, що є великою загрозою демократичним підвалинам організації суспільного життя.

Четверта група полягає у використанні інформаційних технологій в політичній боротьбі. Зростання впливу ЗМІ на перебіг та зміст політичних процесів, функціонування механізму влади – одна із домінант сучасного суспільного розвитку.

Боротьба за контроль над новими засобами, інформаційними структурами і ресурсами, їх використання для обліку та обробки суспільної думки стали центральною проблемою всередині політичного життя суспільства і держави. Тому економічно розвинені країни намагаються захопити в країнах, які розвиваються, контроль над інформаційними процесами. Мета – перетворення інформації в політичний та ідеологічний фактор свого впливу для реалізації своїх національних інтересів в інших країнах.

Водночас, основними складовими інформаційної глобалізації є:

соціально-економічний та науково-технічний процес створення оптимальних умов щодо задоволення інформаційних потреб та реалізації прав громадян, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організацій, громадських об'єднань на основі формування і використання інформаційних ресурсів;

науково-технічна революція, яка є сукупністю якісних змін у техніці, технологіях та організації виробництва, що здійснюються під впливом наукових досягнень і відкриттів, які мають вирішальне значення підвищення якості соціально-економічних умов життєдіяльності суспільства;

посилення значення достовірного, вичерпного та визначального знання в усіх видах людської діяльності;

підвищення міри інформування суспільства та формування суспільної свідомості на основі науково обґрунтованої картини світу, що оточує нас;

комп'ютеризація та всесвітній розвиток систем управління і зв'язку.

Внаслідок розвитку та розповсюдження інформаційних технологій спостерігається низка викликів розвитку земної цивілізації, перш за все:

поглиблення прірви між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, а також наростання відставання країнам з традиційними індустріальними економіками від

постіндустріальних країн;

виокремлення в усіх країнах світу груп людей, пов'язаних з інформаційними технологіями та відособлення в своєрідне автономне "інформаційне співтовариство";

стрімке перетікання інтелектуальних ресурсів в найбільш розвинені країни та концентрація інформаційно-комунікаційного потенціалу в державах постіндустріального типу та ТНК;

уповільнення, а в деяких випадках призупинення науково-технічного прогресу в країнах, які не належать групи до постіндустріальних країн та зростання у них економічних труднощів, соціальної і культурної деградації.

У прикладному аспекті інформаційна глобалістика пов'язана з діяльністю щодо прийняття та реалізації політичних та управлінських рішень як реакція на умови, що складаються у "віртуальному" світі, оскільки метою інформаційної глобалістики є досягнення, підтримка, утримання, зміцнення та розширення влади (впливу) постіндустріальних країн та потужних ТНК.

Вказана мета переважно досягається шляхом послаблення або усунення конкурентів, завоювання, утримання та розширення тотального контролю над життєво важливими для розвитку ресурсами, які частково або повністю знаходяться в інформаційному просторі.

При цьому може використовуватися досить значний арсенал сил і засобів, основу якого складають головним чином "інформаційні" засоби та форми дії на конкуруючі співтовариства. Серед них, зокрема, інформаційні технології, інформаційна зброя, різні прийоми і способи інформаційно-психологічного впливу, інформаційна експансія, інформаційне протиборство (інформаційна війна). Цей арсенал постійно доповнюється різними формами і засобами ідеологічного та культурного впливу, економічним, політичним, дипломатичним, а за необхідності й військовим тиском на конкурентів.

5.6. Культурологічний аспект глобальних проблем безпеки

Культурний конфлікт є критичною стадією взаємодії як між культурами, так і соціальними групами, особистостями, національними (етнічними) меншинами як носіями культурної спадщини, що спричинена неприйняттям або зіткненням цінностей, світоглядних настанов, традицій, способів життя конфліктуючими сторонами. Такі конфлікти різної інтенсивності є неминучими з розвитком глобалізаційних процесів.

Форми та способи прояву культурного конфлікту можуть бути різними — від психічного стану особистості до релігійних і громадянських війн.

Культурні конфлікти, як правило, відрізняються особливою гостротою та безкомпромісністю. Засобом їх попередження є своєчасне вирішення суперечностей на перших стадіях його розгортання та активне формування недовгозначної свідомості, для якої ідея культурного поліморфізму, тобто принципової багатозначності простору глобальної культури й неможливості визнання єдиного вірного культурного канону буде природною й очевидною.

Варто акцентувати увагу на тому, що масові трудові та політичні міграції, інтенсивна взаємодія між носіями різних етнокультурних і релігійних традицій, розмивання вікових культурних бар'єрів, вплив на населення ЗМІ, інформатизація сучасного суспільства, прискорення урбанізації в більшості країн світу спричинили появу маргінальних особистостей, маргінальних груп і відповідно маргінальної культури.

Маргінальна культура — це культура, яка знаходиться на межі різних культурних світів або перебуває в опозиції до культурної спільноти, що є автохтонною на певній території. Маргінальна особистість належить одночасно до двох соціальних груп, не зливаючись з жодною з них. Зіткнення ціннісних настанов культур, яке відбувається в свідомості маргінальної особистості, є формою вияву конфлікту соціальних груп.

Глобалізація взаємозв'язків має великі можливості для модернізації країн, що розвиваються, але вона може загострити існуючі конфлікти між державами, релігійними конфесіями та ін.

Вплив глобальних процесів на культуру сучасного світу може бути проаналізованим на прикладі діалектичного взаємозв'язку двох тенденцій, а саме: тенденція до уніфікації культур (універсалістська тенденція) та тенденція усвідомлення та збереження культурної самобутності

народів (партикуляристська тенденція).

Метою універсалістської тенденції є формування деякої культурної цілісності, яка складається з множини культурних світів, тобто для неї характерним є засвоєння досвіду інших культур, як правило, ліберальних цінностей та західного способу життя. На європейському континенті результатом цієї тенденції стали динамічні процеси міграції, консолідації, європейської інтеграції і, як наслідок - уніфікації культурного життя.

Разом з тим ці процеси викликають побоювання в багатьох регіонах світу та опір насадженню всезагальних стандартів, які інтерпретуються прихильниками універсалістської тенденції, як європейські стандарти. І ці побоювання не безпідставні, оскільки чимало країн сучасного світу зазнають посиленого впливу на свою культуру західного способу життя та масової культури, що спричиняє невдоволення й критику широких верств населення на адресу урядів своїх держав, які не перешкоджають, так званій вестернізації.

Тому суть партикуляристської тенденції полягає у намаганнях зберегти ідентичність національних культур, забезпечити їх уособлений, незалежний та своєрідний розвиток.

Зазначені вище тенденції сьогодні мають місце, а їх протистояння проявляється на як на мікро-, так і макрорівні, тобто як у межах взаємодії держав, так і світових цивілізацій.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Охарактеризуйте вплив глобальних проблем безпеки на національну безпеку
2. Розкрийте зміст глобальної проблеми забезпечення енергетичної безпеки та виснаження природних ресурсів
3. Чому зростання чисельності людської популяції породжує глобальну соціальну проблему?
5. Розкрийте зміст глобальних проблем безпеки зумовлених технологічним розвитком цивілізації
6. Які чинники породжують глобальні проблеми екологічної безпеки?
7. Які чинники породжують проблеми епідемічної безпеки?
8. Чому існує проблема виникнення глобального збройного конфлікту?
9. Дайте характеристику інформаційного виміру глобальних проблем безпеки
10. Розкрийте зміст культурологічного аспекту глобальних проблем безпеки

ЛЕКЦІЯ 6. Пріоритети провідних держав у сфері безпеки як інструменти забезпечення їх конкурентоспроможності

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 6.1. Пріоритети політики США у контексті забезпечення їх конкурентоспроможності у сфері безпеки
- 6.2. Пріоритети політики Китаю у контексті забезпечення його конкурентоспроможності у сфері безпеки
- 6.3. Пріоритети політики Франції у контексті забезпечення її конкурентоспроможності у сфері безпеки
- 6.4. Пріоритети політики Японії у контексті забезпечення її конкурентоспроможності у сфері безпеки

6.1. Пріоритети політики США у контексті забезпечення їх конкурентоспроможності у сфері безпеки

Концептуальне обґрунтування і розвиток зовнішньої політики США проходили відповідно до їх територіального розростання і поширення впливу на країни та території, які творили й творять

оборонний вал стратегічних, політичних, торгівельно-економічних інтересів США. Це відбувалося паралельно зі зростанням економічного та військового потенціалів, які визначили перехід зовнішньої політики США до глобальних вимірів. Його вирішальним пунктом стала доктрина Монро, яка висувала принцип поділу світу на європейські та американські геополітичні регіони.

В ХХ столітті США тричі (під час Першої і Другої світових війн), та в період протиборства з СРСР ставали учасником глобальних конфліктів, але вони стали єдиною державою, що отримала користь від цих конфліктів.

Характерною рисою зовнішньої політики США є декларативність у формальному аспекті, а в змістовно-діловому – прагматизм. Він передбачає домовленості, що ґрунтуються на їх національних інтересах при домінанті силового забезпечення останніх. При цьому відправною точкою геополітики служить теза про особливу роль США у світі. Вона не просто закріплює уявлення про “однополюсний світ”, очолюваний США, а перетворює її в імператив, від якого не відступає жодна політична сила в країні.

З розпадом СРСР в США розпочалися пошуки “замінника” політики “холодної війни”, адекватного новим реаліям системи міжнародних відносин. Теоретичним обґрунтуванням претензій на світову гегемонію є різні концепції однополюсного світового порядку, як особливий напрям у геополітиці – “геополітику мондіалізму”, про який в 1991 році під час війни в Перській Затоці вперше офіційно заявив президент США Джордж Буш.

Смисл мондіалізму полягає в обґрунтуванні неминучості повної планетарної інтеграції та переході до “уніформного світу”. Основна ідея мондіалістських проектів полягає в переході до єдиної системи “прогресивних”, “демократичних” цінностей під стратегічним домінуванням Заходу. В цьому плані проглядається перш за все однополюсна модель глобального світового устрою.

Претензії США на панування у світі зустрічають значний опір з боку інших держав, зокрема, з боку Росії та Китаю. Крім того, досвід показує, що досить часто намагання до світового панування стає непосильною економічною ношею. Тому більшість геополітиків розглядають однополюсний світ як світ нестійкий.

Водночас, нині теорія уніполярності переживає ренесанс. Цьому сприяють тенденції та вплив США на формування політичного мислення національних еліт в інших країнах, оскільки їм вдалося стати євразійською наддержавою.

Дійсно створення НАТО дозволило їм закріпитися в Європі, замінити Францію та Великобританію в їх колишніх колоніальних володіннях, укласти систему угод з Японією, Південною Кореєю, Тайванем, а також просунутись на пострадянський простір. Тому поки що ніхто не може водночас зрівнятися із США в чотирьох галузях – військовій, економічній, технічній і культурній – які надають їм глобальної ваги, а відтак і визначають їх місце у глобальній системі конкурентоспроможності.

Таким чином, у зовнішній політиці США проводять стратегію світового домінування, тобто встановлення світового домінування над будь-якими силами з метою контролю над міжнародним розвитком.

При цьому розпад СРСР означав вступ в радикально нову епоху, особливістю якої стала поява неоатлантичного підходу в американській геополітиці. Він наслідував традиційну для атлантизму лінію конфронтації з хартлендом, яка не передбачає утворення нових євразійських блоків, які ґрунтуються на цивілізаційних традиціях та стійких етнічних архетипах.

Суть неоатлантизму полягає в продовженні розгляду геополітичної картини світу в ракурсі дуалізму в якому окрім Євразії джерелом протистояння Заходу можуть стати й інші геополітичні райони.

Водночас новий розклад сил на світовій арені привів до появи схем “поліцентричного світу” в яких визначальна роль у забезпеченні “рівноваги” знову ж відведена США, які для проведення свого зовнішньополітичного курсу повинні були використовувати інші геополітичні центри шляхом військової присутності на ключових позиціях світу.

Зауважимо, також, що при розгляді геостратегії США варто виходити із взаємозамінності інтервенціонізму та ізоляціонізму в світлі їх спрямованості на забезпечення глобальних інтересів США. Ряд дослідників констатують наступність в одночасному використанні різними адміністраціями відмінних за змістом доктрин і концепцій. Це обумовлено двоєдиною обставиною:

безумовним верховенством національних інтересів та наявністю “формальних” (офіційних) і “неформальних” (умовних або неофіційних) політико-правових та геополітичних доктрин.

З перемогою у “холодній війні” були зруйновані головні системоутворюючі елементи зовнішньої політики Вашингтону післявоєнного періоду: наявність “явної та постійної небезпеки” і “головного ворога”(СРСР). Це, в свою чергу, спричинило стрімке падіння інтересу рядових американців до всієї сфери зовнішньої політики і відкрило шлях для внутрішніх груп інтересів, які не обмежувалися ніяким загально визнаним баченням національних інтересів і переслідували власні корисні цілі.

На першому місці в цій “групі інтересів”, які набули “занадто великого впливу” на зовнішню політику США, американські дослідники називають етнічні групи. Зовнішня політика єдиної наддержави стала об’єктом впливу різноспрямованих векторів етнічної політики щодо “поширення демократії та ринкової економіки” на історичній батьківщині. Тобто, в кінці ХХ ст. сильна та інтегрована політика США у світі, яка мала б сформуватися для періоду після холодної війни, розпалася на дві складові, які являють собою, відповідно, формаційну та цивілізаційну складові національних інтересів.

Перша складова – це національні інтереси, цілі та шляхи їх досягнення, що впливають з місця США у сучасному світі як глобального гегемона. Вказані цілі визначають політику США, спрямовану на запобігання утворенню ворожих їм коаліцій держав. Однак, дана ціль не проявить себе у повну силу, доки не з’явиться такий ворог.

Друга складова американської зовнішньої політики – це сильна партикуляристська політика, яка визначається просуванням комерційних інтересів ТНК. В результаті узгодження формаційної та цивілізаційної складових національних інтересів США виник національний консенсус на користь розширення ринку: по можливості мирними засобами, але при необхідності й військовими методами.

Таким чином, аналіз американських геополітичних концепцій та їх вплив на формування геостратегії США дозволяють стверджувати, що:

В цілому ж доктринальне бачення національної безпеки в США має наступну структуру:

фундаментальні (постійні) інтереси, незмінні протягом більш ніж 200 років і полягають у забезпеченні безпеки і свободи та процвітанні американського народу;

місія країни на даному етапі (це і є доктрина, що відображає національні інтереси в конкретному розумінні президента США);

конкретні цільові настанови суб’єктам національної безпеки країни.

При рішенні проблем національної безпеки демократи віддають перевагу праву сили, при цьому використовують і військові інструменти, особливо не задумуючись про їх наслідки.

Після “холодної війни” для США зник вимушений контроль за власними планами й амбіціями, зв’язаний із небезпекою протидії іншої сторони або ескалацією ціни реалізації цих планів. У США зміцніло уявлення про свої можливості як про стрижневий механізм підтримки вигідного для американського суспільства світового порядку.

При цьому глобалісти припускають необхідним не допустити відродження РФ у межах СРСР, розгорнути національну ПРО для нейтралізації її ядерного статусу, одержати вільний доступ до її ресурсів і ринків “ближнього зарубіжжя”, скасувати ООН, де РФ - постійний член РБ і т.д.

Сьогодні еволюція поглядів на національну безпеку США прийшла до свого закономірного підсумку. США відкрито заявляють про свою силову “одиночність” і безальтернативність в глобальному масштабі. Весь світ став ділитися на той, що визнає “світ по-американски” і той, що “помиляється” щодо його настання.

Аналіз альтернативних поглядів на національні інтереси США показав, що згідно існуючих доктрин США будуть об’єктивно генерувати для Росії системну і довгострокову загрозу, що впливає з прагнення американських ТНК управляти процесами глобалізації в своїх інтересах. Тому конфлікт інтересів США та Росії буде зростати. Його форми й інтенсивність можуть бути різними, але з високою ймовірністю в цей конфлікт будуть втянуті інші країни.

При цьому чинна доктрина США передбачає проведення військових операцій проти неугодних режимів, скорочення для іноземних фірм американського ринку, проведення інформаційних атак тощо.

6.2. Пріоритети політики Китаю у контексті забезпечення його конкурентоспроможності у сфері безпеки

Виникнення КНР заклало внутрішню пружину в механізм розвитку воєнно-політичної ситуації в Азії, а також слугувало початком формування геополітичного коду місцевого рівня, який передбачав воз'єднання Гонконгу, Макао, Тайваню з материковим Китаєм згідно геополітичної програми висунутої Мао Цзедуном.

В 1960-х роках в КНР відбувається формування регіонального геополітичного коду держави. В геополітичній концепції Мао Цзедуна мова велася не лише про поділ світу на наддержави (СРСР і США) та проміжну зону, до якої входили розвинуті індустріальні країни та країни, які розвиваються, а й про розповсюдження революційних війн очолюваних Китаєм.

Китайське керівництво розглядало Африку, Азію та Латинську Америку як плацдарм для успішної реалізації концепції революційних війн. Однак практика довела її нежиттєздатність. Це свідчило про існування конфлікту між регіональним геополітичним кодом Китаю, який дозволяв йому вести суперництво з Індією та іншими країнами в більш широкому азіатському масштабі і глобальним геополітичним кодом, котрий був на той час лише на стадії формування.

Зазначимо, що концепція революційних війн була розрахована більше на самих китайців, ніж на світову спільноту. Тут ми спостерігаємо один із суттєвих результатів прийняття в КНР традиційної догми про особливе місце Китаю в оточуючому світі – перетворення зовнішньополітичної доктрини на службу внутрішнім цілям, а саме: зміцненню провідної ролі КПК у китайському суспільстві.

Цьому і слугувало декларування провідної ролі КНР серед постколоніальних країн, а також усі можливі пошуки суто формальних підтверджень існування такої ролі.

На рубежі 70–80-х років ХХ століття із створенням значних запасів ракетно-ядерної зброї Китай став претендувати на роль держави глобального рівня з метою становлення країни як провідної світової держави. Геостратегія Китаю в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) ґрунтується на концепції “стратегічних кордонів і життєвого простору”, яка обґрунтовує необхідність поступового розширення сфер гарантованого політичного, економічного та військового впливу КНР в АТР. Дана концепція не виключає використання військової сили або загрози її застосування в інтересах Китаю.

В концепції “миру й розвитку”, висунутій Ден Сяопіном, визначені головні світові проблеми – проблема миру (проблема Схід-Захід) та економічні проблеми (проблема розвитку Північ-Південь). Виходячи з цього, головною метою зовнішньої політики Китаю є боротьба за створення сприятливих міжнародних умов для вирішення завдань модернізації КНР. Дана політика отримала назву “незалежність і самостійність” і є реалізацією принципу опори на власні сили.

На сьогодні вступ Китаю в будь-які воєнно-політичні союзи з провідними державами світу офіційно не передбачається. Однак можна стверджувати про розрив між теорією і практикою у зовнішньополітичній діяльності Китаю, який виявляється в тому, що всі цілі (установлення союзів, воєнне втручання і т.д.) китайській дипломатії доводиться вирішувати “оминаючи” офіційну доктрину. Так, проводиться практика дипломатії “із подвійним стандартом”: офіційна догма існує сама по собі, а практичні, зовнішньополітичні питання вирішуються за допомогою “таємної дипломатії”, тобто “неофіційної”. При цьому тут береться до уваги реалістичний, неупереджений підхід.

Виходячи із зазначених реалій, Китай використовує власний потенціал стратегічної культури – триєдність дезінформації, дезорганізації та оперативної дезорієнтованості противника. В такий спосіб геостратегія КНР реалізується непомітно та потаємно згідно древньої традиції “чорне поступово переходить у біле і навпаки”.

Хоч до цих пір Китай не відмовився від територіальних претензій до сусідніх країн, основним засобом геополітичної боротьби Китаю є в сучасних умовах “мирна” геополітична експансія – демографічна.

Цей факт набуває особливої ваги, враховуючи не тільки колосальні темпи й масштаби природного приросту китайського населення, а й спеціальну політику Пекіну стосовно “хуацяо” (китайської діаспори в багатьох країнах світу).

В кінці ХХ століття “хуацяо” відігравали найважливішу роль як у розвитку господарчих перетворень у Китаї, так і в розповсюдженні його політичного впливу у світі. Ніякі представники інших народів не можуть позмагатися з китайською відданістю своїй історичній батьківщині й

бажанні реальними справами сприяти її процвітання. Для далекої від національних проблем людині усе це може здатися “суцільною” диверсійною акцією Китаю проти країн усього світу. Ця стурбованість, однак, має реальне підґрунтя, адже про демографічну експансію багато говорив саме Мао Цзедун.

Механізм демографічної експансії працює наступним чином:

демографічна експансія в простір, який контролюється іншим народом з будь-якого приводу і на будь-яких умовах навіть до формальної відмови від своєї національності (деідентифікації);

формування могутньої діаспори і створення механізмів впливу на культурне та економічне життя чужого народу, розвиток ідеології єдності народу або їх спорідненості, встановлення “прозорих” кордонів із своєю історичною батьківщиною для “зміцнення” культурних та економічних зв'язків;

за допомогою історичної батьківщини оволодіння політичним життям чужого народу і перетворення його в слухняну зброю процесу возз'єднання з іншим народом і ліквідації формальних кордонів.

Із зазначеного слідує, що проблема кордонів у китайській геостратегії експансії не так загострюється як це уявляється більшості. Однак, не варто думати, що Китай у перспективі не застосує силове розширення життєвого простору, точніше закріплення після проведення демографічної експансії.

Аналітики, констатують, що зростаюча китайська могутність складається із транснаціональної взаємодії капіталу: КНР; китайських НІК (нових індустріальних країн, до яких відносяться Тайвань, Гонконг, Сінгапур); китайської діаспори, що призведе до створення “величезної економічної сфери”, яка простягнеться від Пекіну до Джакарти.

Композицію даного задуму визначають як “стратегію трьох трикутників”. За даним сценарієм спочатку розвиваються відносини взаємозалежності в “малому трикутнику” (КНР – Гонконг – Тайвань); далі зміцнюється співробітництво в “середньому трикутнику” (КНР – НІК – АСЕАН) і потім формується “великий трикутник” (КНР – Японія – США). Це свідчить про перехід КНР в здійсненні геостратегії із геополітичної на геоекономічну парадигму міжнародних відносин, в рамках якої реалізовується “стратегія трьох трикутників”.

Однак, при реалізації даної стратегії Китай, відкриваючись зовнішньому світу як господарське утворення у певному розумінні замикається, відводячи зв'язкам суто допоміжну роль. Отже, зовнішньополітична та зовнішньоекономічна повноцінність і самодостатність Китаю дозволяє припустити, що його подальший розвиток буде зберігати значну специфіку – тобто базуватися, головним чином, на внутрішніх потребах.

Китайський варіант геостратегії базується на традиційній матриці геополітичної свідомості Китаю, яка представлена переконанням в тому, що світ розвивається за об'єктивними законами, із немінучими причинно-наслідковими зв'язками відповідно з якими необхідно формувати зовнішньополітичну стратегію КНР.

Вона позбавлена елементів наступальності й нав'язування, оскільки об'єктивні закони (наприклад, ідея про немінучість багатополарності) співпадають із стратегічними інтересами Китаю.

Слід зазначити, якщо США, як світова держава, мріє як геополітичний приз “отримати” Євразію, сподіваючись на добре “травлення”, то Китай реально проводить економічну та демографічну експансію в Південно-Східну Азію і пострадянський простір. А також, озброюючи новими видами зброї і надаючи ракетно-ядерні технології Ірану та іншим країнам, які виступають проти позиції США на Близькому Сході, Китай настирно виштовхує США з Азії. Так КНР сприяє формуванню багатополарності сучасного світу, що є, на думку китайського керівництва, однією з передумов досягнення стратегічної мети – стати провідною державою світу.

Таким чином, теоретичним обґрунтуванням внутрішньої і зовнішньої політики КНР є ідеї Ден Сяопіна, які складаються з трьох основних частин: стратегія національного розвитку; міжнародна стратегічна ситуація; національні інтереси КНР і стратегія національної безпеки.

При цьому стратегія національного розвитку є серцевиною політики КНР та базується на двох фундаментах: теорії соціалізму початкового періоду і соціалістичної ринкової економіки. Суть цієї стратегії полягає в наступному. Головна довгострокова мета китайського народу - перетворення країни в розквітаючу, сильну, демократичну і цивілізовану соціалістичну сучасну державу. Шлях до досягнення цієї мети ділиться на три етапи:

перший етап (1981-1990 рр.), припускав подвоєння ВВП і рішення проблем харчування й одягу (задачі виконані).

другий етап (1991-2000 рр) доведення ВВП до 1 трлн. дол. із прибутком на душу населення від 800 до 1000 дол, що дозволяє . Реалізація привести Китай до “відносного процвітання” (задачі в цілому виконані).

третій етап (2001-2050 рр.), націлює на досягнення рівня розвинутих країн і реалізацію основних цілей модернізації (політична реформа, реалізація програм у сферах сільського господарства, енергетики, транспорту, науки й освіти), тобто будувати соціалізм із китайською специфікою (задачі в цілому виконуються успішно).

Ця частина доповнюється рядом інших теорій і ідей Ден Сяопіна, наприклад, концепцією “одна країна, дві системи” і т.д., а також що національні інтереси КНР визначаються природою держави і є “вищим критерієм” у взаємовідносинах з іншими державами.

До вказаних інтересів насамперед зараховуються суверенітет, безпека, економічний розвиток, міжнародний статус і гідність. Серед них довгостроковими інтересами КНР є “нарощування можливостей”, досягнення “символів процвітання” і реалізація “етапів розвитку”.

“Національні можливості” у даному випадку означають весь потенціал нації, спрямований на освоєння природи і недопущення захоплення країни іншою державою. Більш чітко і докладно ці ідеї передаються через категорію “комплексної моці нації”, що формується завдяки розвитку у сфері науки і технологій, а також її економічної моці. А свого роду підсумком (критерієм) правильно реалізованих національних інтересів є стабільність у країні.

З огляду на викладене метою стратегії національної безпеки КНР є формування мирного і стабільного навколишнього середовища, сприятливого для національного розвитку, тобто безпека повинна бути взаємною, що передбачає “безпеку наших сусідів, нашого регіону і навіть усього світу”.

Таким чином, Стратегія безпеки КНР опирається на комплексну міць країни. Її задача - запобігти виникненню війни і можливість тримати під контролем кризові ситуації. Стратегія національної безпеки будується на захисті незалежності і суверенітету, захисту соціалістичного шляху і керується політикою ЦК КПК Найважливішим компонентом стратегії національної безпеки є політика національної оборони, яка підпорядкована економічному розвитку країни.

6.3. Пріоритети політики Франції у контексті забезпечення її конкурентоспроможності у сфері безпеки

Французькі національні традиції у виробленні підходів щодо формування безпекової складової зовнішньої політики подібні американським, якщо розглядати їх у контексті ідеологічного оформлення. Це пояснюється “традиційною історико-літературною культурою” французької зовнішньополітичної служби, на якій свого часу перебували, зокрема Руссо, Вольтер, Стендаль, а також революційними традиціями країни.

Серед національних особливостей формування зовнішньої політики Франції можна відзначити наступні:

існує стійка внутрішня згода про те, що країна є великою світовою державою, тобто Франція лише в тому випадку є справжньою Францією, якщо вона стоїть в перших рядах (де Голль);

вона не обтяжена комплексом провини через своє колоніальне минуле.

Водночас, на відміну від США, Франція ніколи не прагнула до одностороннього гегемонізму. Тому традиційно формування безпекової складової її зовнішньої політики розглядається через призму рівноваги великих держав у рамках багатопольярного світоустрою («оркестру» великих держав). Звідси традиційне прагнення Франції до проведення гнучкої політики балансування і відмова від яких-небудь двосторонніх союзів на користь багатосторонніх.

З іншого боку, Франція також розглядає власні військові інструменти в якості основи забезпечення політики безпеки, що знаходить підтвердження у відособленості (однобічності) у питаннях національної оборони від НАТО й інших держав Європи, а також у проведенні власної ядерної політики.

У геополітичному плані Франція вважає себе не тільки континентальною, а і морською державою одночасно, але й уточнює, що є єдиною (крім Іспанії) європейською країною, що одночасно виходить до Атлантики і Середземного моря.

Таке положення Франції визначило троїстість її геополітичної моделі:

“тьєрмондизм” визначає для Франції необхідність постійної глобальної залученості до “зобов'язань і відповідальності” за свої підмандатні території і сприяння в розвитку своїм колишнім колоніям;

“європейський периметр” визначає важливість участі Франції у формуванні регіонального порядку як у Середземномор'я, Північної Африці, так і на Близькому Сході і прилягаючих до нього акваторіях;

“євроцентризм” визначається особливою важливістю стану безпеки в Європі й участі в європейських справах, де Франція традиційно розглядає себе як регіонального лідера, стримуючи при цьому європейські апетити США, Великобританії (англосаксонська група), Німеччини і, у деяких випадках, Росії.

Відмінною рисою формування та реалізації геополітичної стратегії, а відтак і управління забезпеченням національної безпеки Франції є особлива роль президента республіки, що було визначено конституцією 1958 р. Так, Президенту Франції надані виключні права, коли незалежність нації, цілісність її території або виконання нею міжнародних договорів виявляються під серйозною і безпосередньою загрозою.

З огляду на викладене основними пріоритетами політики національної безпеки Франції традиційно вважаються:

підтвердження власного незалежного статуту через володіння ядерним потенціалом і значною військовою міццю, а також через роль постійного члена Ради Безпеки ООН;

подальше зміцнення ЄС шляхом зміцнення франко-німецької взаємодії, а також ОБСЄ;

опора на НАТО, але у відношенні до НАТО проглядається установка зробити з США не абсолютного її лідера, а заручника європейської безпеки перед лицем нестабільності в Східній Європі, на пострадянському просторі і Близькому Сході. Тому висувається концепція “адаптованої НАТО”, що означає для Франції участь тільки в її колективних операціях, за винятком позначених у ст.5 Статуту Альянсу (тобто “поза зоною відповідальності”).

6.4. Пріоритети політики Японії у контексті забезпечення її конкурентоспроможності у сфері безпеки

До національних особливостей Японії, які визначають формування її поглядів на проведення зовнішньої політики у контексті забезпечення національної безпеки, відносяться насамперед гомогенність і закритість японського суспільства. Це визначилося тривалим (аж до середини XIX століття) періодом її самоізоляції.

Тому концепції національної безпеки Японії в основному відображають лише зміни, що відбуваються на міжнародній арені, а серед моделей найбільш раціонального пристосування країни до цих змін можна виділити наступні.

“Паняпонська модель”, яка передбачає для Японії глобальну економічну і військово-стратегічну роль, а саме одноособове домінування в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР), спільний з іншими великими державами контроль енергоресурсів Близького Сходу і глобальну економічну конкуренцію.

“Азіяцентрична модель», яка враховує географічне обмеження активності Японії в АТР при винятковій концентрації у ньому. Модель була використана Японією у період між двома світовими війнами та під час Другої світової війни.

“Модель спільного азіяцентризму”, яка визначає геополітичне бачення ролі Японії на даному етапі в умовах тісної військово-політичної взаємодії зі США й обмеженості національних силових інструментів. Тому у військовому плані вона може бути охарактеризована як частково-ізоляціоністська, а в цілому - регіоналістська.

У період холодної війни відчуття перманентної зовнішньої загрози з боку СРСР компенсувалося тісним військово-політичним союзом із США, а конституція Японії обмежувала використання силових інструментів для проведення політики національної безпеки.

Після закінчення холодної війни інституціональна система Японії почала давати помітні збої у формуванні і формуванні безпекової складової зовнішньої політики. Це було зв'язано з тим, що реальна зовнішня загроза перестала існувати, оскільки СРСР розпався, а Росія, на думку японців, йому не рівня.

В сучасних умовах ситуація з формуванням основ політики національної безпеки Японії подібна з тим американським варіантом, коли відсутня серйозна зовнішня загроза. Тому поточні обґрунтування вказаної політики мають певною мірою ситуативний характер та відображають ті чи інші уявлення правлячих кіл при відсутності національної єдності.

Так, в економічному плані основною метою неодноразово висувалася необхідність вирішення протиріч Захід-Схід і Північ-Південь. У військовому плані зберігається чітка орієнтація на спільну зі США оборону Японських островів, крім того вводилася так звана 1000-мильна зона оборони.

З 1980 р. поточні плани оборони були перейменовані в середньострокові програми, спрямовані на створення "базових сил оборони".

Геополітична модель Японії все більше стає "пан-японською", про що свідчать основні напрямки двосторонніх пріоритетів у контексті наступних факторів:

США, є основний партнер і союзник Японії;

АТР розглядається як зростаючий регіон майбутнього;

серед пріоритетів – забезпечення стабільності на Корейському півостріві;

Китай, як велика держава майбутнього;

Росія є окупант "північних територій", а Європа - глобальний центр світового розвитку.

З огляду на це в кінці ХХ ст. відбулися зміни в японських поглядах на оборонну безпеку. Так, відбувається поступове розмивання Росії як основної загрози для Японії, а її місце займає Корейський півострів і Китай, а також проблеми нерозповсюдження ядерної зброї та інші транснаціональні загрози.

Таким чином у концептуальних підходах Японії щодо забезпечення національної безпеки спостерігається еволюція двох тенденцій: глобалізація ролі Японії у сучасному світі та поступова автономізації її ролі в межах союзу з США.

При цьому у даний час спостерігається тенденція поступової відмови Японії від ролі "молодшого партнера" як у економіці, так і в політиці. Країна намагається зайняти місце лідера не тільки на рівні АТР, але і на глобальному рівні.

Тому в довгостроковій перспективі альтернативи безпекової складової зовнішньої політики Японії будуть формуватися з огляду на зберігання опори на союз із США або відмова від нього та проведення односторонньої, самостійної політики глобального рівня з орієнтацією на взаємодію з головними центрами сили.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Які пріоритети зовнішньої політики США у контексті забезпечення їх конкурентоспроможності у сфері безпеки?

2. Які підходи та інструменти використовують США для забезпечення їх конкурентоспроможності у сфері безпеки?

3. Які пріоритети зовнішньої політики КНР у контексті забезпечення її конкурентоспроможності у сфері безпеки?

4. Які підходи та інструменти використовує КНР для забезпечення її конкурентоспроможності у сфері безпеки?

5. Які пріоритети зовнішньої політики Франції у контексті забезпечення її конкурентоспроможності у сфері безпеки?

6. Які пріоритети зовнішньої політики Японії у контексті забезпечення її конкурентоспроможності у сфері безпеки?

ЛЕКЦІЯ 7. Вплив конкурентоспроможності держави на її воєнну могутність

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 7.1. Зміст поняття «воєнна могутність держави»
- 7.2. Система показників для розрахунку оцінки воєнної могутності держави
- 7.3. Співвідношення потенціалу системи забезпечення національної безпеки та індикатора могутності держави
- 7.4. Складові воєнного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави
- 7.5. Складові економічного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави
- 7.6. Складові наукового та духовного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави

7.1. Зміст поняття «воєнна могутність держави»

Кожна держава має різні можливості щодо реалізації своїх національних інтересів. У даному випадку Воєнна могутність держав є одним з елементів тріади, яка визначає необхідні та достатні умови застосування воєнної сили однієї держави проти іншої, а саме:

- антагоністичність суперечностей між державами;
- наявність воєнної сили;
- готовність її застосувати воєнну силу для вирішення суперечностей між державами.

Відтак оцінювання та прогнозування воєнної могутності держав є найважливішими елементами аналізу воєнно-політичної обстановки. Це твердження правильне не лише стосовно воєнної могутності інших держав, відносини з якими складають воєнно-політичної обстановки.

Оцінювання і прогнозування власної воєнної могутності теж є важливим завданням воєнної політики. Без його вирішення неможливо обґрунтувати рішення щодо обороноздатності держави і провести оборонне планування, у якому воєнна могутність держави є головним критерієм.

Щоб оцінити та спрогнозувати воєнну могутність, треба зрозуміти природу цього терміну.

Як правило, в словниках під воєнною могутністю розуміється сукупність усіх матеріальних і духовних сил держави та її здатність мобілізувати ці сили для досягнення цілей війни.

Воєнна могутність зумовлена економічними, соціальними, науково-технічними, морально-психологічними можливостями керівництва та населення держави. Вона безпосередньо втілюється в її збройних силах, їх здатності вирішувати завдання, визначені політичним керівництвом.

В деяких випадках словники не надають визначення поняттю воєнна могутність, а натомість використовують поняття воєнного потенціалу держави. У даному випадку вказаний потенціал визначають як сукупність матеріальних і нематеріальних сил держави, суспільства, збройних сил, які можуть бути використані для досягнення цілей війни. У зв'язку з цим у воєнній теорії розрізняють потенціал: бойовий, воєнний, морально-політичний, науковий, соціальний, економічний тощо. Кожен із них має кількісні та якісні показники. Усі вони взаємопов'язані та у сукупності визначають рівень воєнної могутності держави.

Існують також інші визначення воєнної могутності. Хоча вони не зовсім схожі за формою, їх аналіз дає змогу стверджувати про наявність наступних спільних рис:

- воєнна могутність держави є єдиним, найбільш узагальненим показником її воєнної сили;
 - воєнна могутність держави має смисл потенційних можливостей – тих, на які здатна держава за найкращих зовнішніх умов реалізації;
 - воєнну могутність держави характеризують матеріальні і нематеріальні можливості, зокрема воєнні, економічні, науково-технічні і духовні;
 - воєнна могутність держави визначають через кількісні і якісні показники;
 - потрібний рівень воєнної могутності залежить від цілей керівництва держави.
- Зазначене визначає концептуальний обрис підходу до розв'язування задачі оцінювання і прогнозування воєнної могутності держав.
- Зокрема, модель потрібно будувати як ієрархічну структуру показників.

Показник найвищого рівня узагальнення формалізуватиме власне воєнну могутність.

Показники найнижчого рівня – будуть безпосередньо вимірювані характеристики держав (вхідні дані моделі).

Показники проміжних рівнів є проміжні категорії оцінки воєнної могутності.

При цьому перелік показників має забезпечувати повноту оцінювання воєнної могутності, а за фізичною природою вони мають відображати потенційні можливості і мати смисл потенціалів.

Оцінювати воєнну могутність слід за схемою розв'язування задач оцінки, а прогнозування – за схемою розв'язування задач прогнозування, де події впливають на характеристики держав. Тому модель має враховувати невизначеність як вхідних даних, так і залежності між категоріями моделі.

Модель має враховувати цілі керівництва держави у війні. Це питання є принциповим, а відтак заслуговує на окрему увагу.

Відомо, що можливі варіанти формулювання цілей у війні і характер війни безпосередньо взаємопов'язані. Цей зв'язок є двостороннім.

З одного боку, цілі керівництва держави у війні визначають масштаб і характер протиборства, а з іншого – спостерігаючи за характером війни, можна висунути припущення стосовно цілей керівництва держав.

Які тенденції ми бачимо на сьогодні?

У першій половині ХХ ст. сторони війни прагнули насамперед захопити території. Подальшою долею цих територій могли бути анексія, створення колоній, держав-сателітів тощо. Нині таких цілей, як правило, не ставлять. Із посиленням процесів глобалізації керівництво держав змінило підходи до формулювання цілей: замість захоплення територій намагаються їх контролювати, наприклад встановленням маріонеткових урядів. Іноді цілі, яких раніше досягали воєнною силою, нині досягають невоєнними інструментами.

Відповідно цьому змінилися й акценти в розвитку складових воєнної могутності. Це наочно простежується через зміни підходів до її оцінювання.

Раніше воєнну могутність держав оцінювали за їх воєнними потенціалами, у тому числі потенціалами ядерних сил. Сьогодні ж адекватне оцінювання воєнної могутності потребує комплексного урахування всіх потенціалів, насамперед економічного, науково-технічного і духовного. Водночас, з розвитком інформаційних засобів, зростає роль інформаційних інструментів у досягненні політичних цілей.

Отже, до того, як будувати модель оцінювання та прогнозування воєнної могутності треба чітко зрозуміти характер майбутньої війни. Від цього прямо залежатиме значення кожної зі складових моделі, за якими відбуватимуться оцінювання і прогнозування.

Наприклад, у разі розгляду бліцкригу (блискавичної війни), важливість економічного потенціалу не буде великою, оскільки бліцкриг передбачає не тривале протистояння, а наявність усіх потрібних для ведення війни ресурсів безпосередньо перед її початком.

Навпаки, якщо передбачається масштабна, тривала війна, важливість економічного і духовного потенціалів зростатиме:

економічний потенціал забезпечуватиме поповнення збройних сил потрібною кількістю техніки і матеріальних ресурсів;

високий духовний потенціал дасть змогу зберегти волю до перемоги в умовах війни на виснаження.

Неврахування характеру майбутньої війни під час оцінювання керівництвом держави власної воєнної могутності практично завжди призводило до програшу.

Так було у в'єтнамській війні, двох останніх війнах в Афганістані і за участю СРСР, і за участю США. У цих війнах не останнім фактором програшу було ведення проксі-війн, в яких одна з ворогуючих держав брала участь у збройному протиборстві не самостійно, а через підконтрольні їй автохтонні воєнно-політичні сили.

Оцінювання воєнної могутності держав у проксі-війнах на сьогодні взагалі є не до кінця вирішеною науковою та практичною проблемою.

Крім того, під час оцінювання воєнної могутності часто не враховують, що війна закінчується не із завершенням бойових дій, а лише тоді, коли стабільно досягнуто воєнно-політичних цілей. Саме тому перемога над противником у збройному протиборстві не може повністю гарантувати переможецю виграш у війні.

Таким чином, головним і першочерговим питанням побудови моделі оцінювання та прогнозування воєнної могутності держави має бути питання визначення характеру майбутньої війни. Якщо отримано кілька сценаріїв війни за її характером, необхідно побудувати відповідну кількість моделей для оцінювання та прогнозування воєнної могутності і потім узагальнити результати. Альтернативного шляху немає. Іншими словами, має бути попередньо визначений характер майбутньої війни, що дасть загальний контекст для оцінювання воєнної могутності держав.

7.2. Система показників для розрахунку оцінки воєнної могутності держави

Застосовуючи відомі моделі оцінювання могутності держави, або їх удосконалюючи, не кажучи про розроблення нових, не варто вдаватися до спокуси вимірювати всі величини, що потрапляють у поле зору. Лише після розгляду проблеми метрологічного забезпечення оцінки могутності держави можна окреслити межу, до якої варто збільшувати кількість параметрів моделі.

Огляд літературних джерел показав, що могутність держави залежить від двох складових: первинної або базової (територіально-географічний і демографічний параметри) і вторинної або динамічної (воєнний, воєнно-економічний, економічний, фінансовий параметри).

Значущість базової складової залежить від коефіцієнта науково-технічного прогресу держави, що змінює як середовище існування людини, так і її можливості впливу на потенційну могутність держави.

Динамічну складову могутності держави відносять до вторинних факторів, оскільки вона безпосередньо залежить від політичної активності керівництва держави.

З огляду на це доцільним є вживання терміну «індикатор могутності держави» (ІМД). Його значення майже таке саме, що й «оцінка», з тією відмінністю, що під індикатором у даному випадку розуміється оцінка, яка має напрям змін. Тобто один край шкали вважається більшим або інтенсивнішим порівняно з другим. Коли ж є згода щодо того, який край шкали вважати кращим, а який гіршим, як правило, виникає і соціальний інтерес у втручанні з метою запровадження змін на краще.

Кількість використовуваних показників має певну межу і значною мірою залежить від цілей оцінювання. Там, де це можливо, оцінювачу слід намагатися застосовувати існуючі показники, які вже перевірені практикою і їх достовірність доведено. Вони не просто з більшою ймовірністю будуть надійнішими і достовірними, а й дають змогу використати результати попередніх досліджень.

Як правило, у системі параметрів має бути враховано базову компоненту: площу території, чисельність населення, очікувану тривалість життя та коефіцієнт народжуваності, індекс розвитку людського потенціалу.

Базову компоненту має бути доповненою параметрами динамічної складової, такими як розмір ВВП, частка промисловості у ВВП, енергоозброєність держави, витрати державного бюджету, витрати державного бюджету на науку, частка зайнятого населення, частка населення, зайнятого у промисловості.

Для врахування впливу розвитку інформаційних технологій на могутність держави доцільно також розглядати індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, що розраховується Міжнародним союзом електрозв'язку ООН на основі 11 характеристик, які визначають рівень освіченості населення, доступність інформаційних технологій, рівень використання новітніх технологій тощо.

До система показників для розрахунку оцінки могутності держави («індикатора могутності держави») мають входити також параметри, що характеризують військову могутність держави: витрати держбюджету на національну оборону, загальна чисельність збройних сил, експорт озброєння та військової техніки, а також наявність на озброєнні держави у бойовому стані танків, вертольотів та літаків, кораблів, субмарин, артилерійського озброєння, мінометів та реактивних систем залпового вогню.

Таким чином, ІМД є певним кількісним дескриптором, утвореним з певного набору простих змінних, який можна використати під час кількісного аналізу факторів, які визначальними при формуванні стратегій національної безпеки.

Аналіз вказаних змінних виконаний науковцями дозволив дійти висновків, що:

рушійною силою могутності держави є її територія, яка не залежить від інших факторів; важливими складовими ІМД є також населення і тривалість життя;

не менш значущими виявилися такі фактори, як ВВП та витрати державного бюджету на національну оборону, витрати державного бюджету.

Ці елементи є визначальними для формування значущості багатьох факторів. Проте вони своєю чергою також залежать від того, як функціонує держава — розвивається економіка чи ні, упроваджуються реформи чи ні тощо.

Повністю залежними змінними, котрі найменше впливають на інші змінні, є: індекс розвитку людського потенціалу, енергоозброєність, загальний коефіцієнт народжуваності тощо. Тобто це фактори, які є кінцевим (результуючим) виявом значень багатьох інших факторів, що відображають ті чи інші сфери життєдіяльності держави.

Є й так звані автономні змінні — це фактори, визначені в результаті впливу невеликої кількості елементів, що своєю чергою впливають на невелику кількість елементів, або взагалі на жодний з них не впливають. Наприклад, кількість озброєння певного виду, яка є досить сталою величиною, тобто в певний час виділялися кошти на закупівлю нового озброєння або ремонт уже наявного і таким чином формувався певний бойовий запас озброєння, який деякий період залишається сталим і змінюється в мирний час лише через процеси зношування та старіння.

В цілому ж для України ІМД має важливе значення. Наразі Україна переживає важкі й історично визначальні часи. Стратегічні рішення, що будуть прийняті та впроваджені в життя у цей критичний час, сприятимуть або виходу країни з кризового стану, або спонукатимуть до подальшого збідніння як фінансового, так і духовного.

Концепт ІМД — це об'єктивний показник, за допомогою якого можна зрозуміти — досвід яких країн переймати, які союзи формувати та яких уникати. Наявні ж тенденції змін ІМД провідних держав світу окреслюють динамічну і складну безпекову ситуацію у світі, за якої визнані центри сили зазнають обмежень, виникають нові центри сили. Тому Україну очікує багато нових й часто непередбачуваних загроз та ризиків.

Нарешті, ІМД — важливий інструмент прогнозування та стратегічного планування щодо забезпечення національної безпеки. Його визначення та моніторинг дозволяє визначати визначення відхилення діяльності системи забезпечення національної безпеки від задекларованого державою стратегічного курсу. Тому оцінка стану національної безпеки за допомогою ІМД має стати частиною загальнодержавного процесу, який би визначав національні інтереси та забезпечував формування ефективної стратегії щодо їх реалізації.

7.3. Співвідношення потенціалу системи забезпечення національної безпеки та індикатора могутності держави

Не всі функціональні завдання, які покладаються на суб'єктів публічного управління та адміністрування пов'язані безпосередньо із захистом національних інтересів.

Сукупність національних інтересів України можна розподілити за трьома категоріями: потреби безпеки, добробуту та розвитку міжнародного співробітництва.

При цьому в основному лише інтереси першої та частково другої категорії, як правило, вимагають відповідного захисту для забезпечення свободи дій держави (її суверенітету) від будь-кого при реалізації національних інтересів.

Водночас згідно чинного законодавства багатьох країн під “захищеністю” національних інтересів розуміється не тільки захист, а й забезпечення сталого розвитку суспільства, що, безумовно, передбачає необхідність створення належних умов для цього.

Звичайно, функції по захисту й функції щодо створенню сприятливих умов для задоволення національних інтересів (розвиток науки та світи, просування на зовнішні ринки, добросусідські відносини тощо) тісно взаємопов'язані. Можна навести чимало прикладів, коли між ними важко провести чітку межу. Але у будь-якому випадку, безпосереднє досягнення національних цілей, які спрямовані на виконання вказаних функцій, потребує наявності певного потенціалу системи забезпечення національної безпеки (СЗНБ).

З огляду на сказане, під потенціалом СЗНБ розуміються можливості держави щодо застосування, передусім, політичних (дипломатичних), воєнних, економічних та інформаційних інструментів державної влади.

Існування вказаного потенціалу передбачає наявність у розпорядженні СЗНБ певних ресурсів (деякої кількості матеріальних, фінансових, людських та інших), а їх раціональне використання суб'єктами публічного управління та адміністрування у сфері національної безпеки може забезпечити й деякий максимально можливий рівень захищеності національних інтересів на той чи інший момент часу. При цьому очевидно, що визначальною передумовою вказаної «раціональності» є належне стратегічне планування у цій сфері.

Таким чином, кожна країна у той чи інший момент свого історичного розвитку має деяку верхню, максимально можливу межу захищеності національних інтересів, яка може бути забезпечена тією часткою потенціалу держави, який вона спроможна передати у розпорядження СЗНБ.

Тобто можливості держави щодо забезпечення максимально можливого рівня захищеності національних інтересів, є величиною кінцевою і не можуть перевищувати певного граничного значення.

В силу наявності значної множини факторів, які впливають на потенціал держави (а відтак й індикатор її могутності), сьогодні проблема визначення достатності потенціалу СЗНБ поки що не розв'язана, навіть коли розглядається одна із сфер національної безпеки.

Крім того, вказана проблема пов'язана з іншою – оцінкою ступеня захищеності національних інтересів (як наявного, так і нормативного). Національна безпека має багато вимірів. Тому оцінка захищеності національних інтересів має передбачати різні виміри, а отже і різні показники (індикатори).

Очевидно також, що посилення одного інституту, діяльність якого впливає на рівень національної безпеки може призвести до послаблення інших інститутів (за рахунок перерозподілу ресурсів).

Загалом цілком зрозуміле прагнення звести до мінімально можливої величини потенціал СЗНБ, забезпечивши при цьому максимально можливий рівень національної безпеки. Це споконвічна дилема пошуку оптимуму між кількістю масла та гармат, бо це багатокритеріальна задача з багатьма невизначеностями. Проте тут не може бути ніяких ілюзій в намаганнях знайти просте й однозначне рішення, оскільки для подібних задач, не існує однозначного рішення.

Традиційно основні функції СЗНБ полягають в: прогнозуванні, своєчасному виявленні, запобіганні виникненню та нейтралізації (зниження рівня) загроз національним інтересам.

Як свідчить історичний досвід, існує деякий інтервал раціонального співвідношення потенціалу СЗНБ до потенціалу держави (індикатора її могутності). Пошук цього інтервалу при формуванні стратегії національної безпеки рівнозначний відповіді на питання: яку максимально можливу частку потенціалу держави, можна спрямувати на виконання вказаних основні функції СЗНБ, а відтак на її створення та функціонування?

Однозначної відповіді на вищевказане питання не існує. Проте відомо, що навіть без урахування коефіцієнта паритету купівельної спроможності для задоволення потреб безпеки потрібно мати дохід на душу населення в інтервалі 3-4 тис. доларів США, а виділяти щорічно на потреби забезпечення національної безпеки в мирний час більше ніж 25% ВВП не можна, бо це може призвести до руйнування народно – господарського комплексу.

Свого часу український дослідник О.Бодрук, показав, що за умов воєнного часу вказане співвідношення не повинне перевищувати 40 відсотків, інакше також може відбутися різке зменшення загального потенціалу держави, що за умов зтяжнього характеру війни, неминуче призведе до поразки в ній. Так, під час Другої світової війни максимальна величина потенціалу держави, яка витрачалася СРСР на задоволення потреб війни складала орієнтовно 45-50% ВВП. Але СРСР після війни, продовжував витрачати занадто велику частку ВВП для боротьби з “міжнародним імперіалізмом” (із-за відомих причин точно оцінити цю частку важко). Не може бути сумніву, що це значною мірою підірвало економіку й стало однією з причин поразки СРСР у “холодній війні”.

7.4. Складові воєнного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави

На думку українських фахівців при визначенні складових концептуальної моделі оцінювання воєнної могутності України доцільно розуміти під її воєнною могутністю держави сукупність матеріальних та духовних складових, які визначають узагальнену її здатність самостійно вести тривалу локальну війну в умовах регіону України.

Самостійність у веденні локальної війни означає, що участь держави у воєнно-політичних блоках не братимемо до уваги.

Тривалість локальної війни передбачає, що, окрім збройних сил, розглядатимемо інші складові: економічний, науково-технічний і духовний потенціали.

Здатність держави вести локальну війну розглядатимемо через прагнення оцінити воєнну могутність у повному обсязі, оскільки передбачається, що для участі в локальній війні такі держави, як Україна, залучатимуть усі елементи воєнної могутності.

Матеріальні та духовні фактори будемо описувати бойовим, економічним, науково-технічним і духовним потенціалами.

Концептуальна модель – це сукупність підпорядкованих категорій різного рівня системної декомпозиції, які позначають складові могутності і, відповідно, визначають порядок її оцінювання.

Розглянемо фізичний смисл категорій концептуальної моделі.

Воєнний потенціал держави є сукупністю матеріальних і духовних складових, які визначають стан її воєнної організації та узагальнену здатність виконати завдання за призначенням.

Воєнний потенціал визначають через кількісні та якісні параметри озброєння та воєнної техніки (ОВТ), навченість особового складу, кількісно-якісні параметри військового резерву і розмір поточних оборонних витрат, тобто воєнний потенціал держави визначається через можливість із вогневого ураження противника, якість підготовки особового складу для експлуатації ОВТ, можливість його поповнення без втрати якості і фінансові можливості для підтримання належного рівня складових воєнного потенціалу.

Кількісні параметри ОВТ характеризують кількість базових одиниць ОВТ за основними видами збройних сил. Базовою одиницею ОВТ є зразок ОВТ, який застосовують як цілісний комплекс, і який найбільш впливає на ефективність застосування виду збройних сил. Кількісні параметри ОВТ розглядають для трьох видів збройних сил: сухопутні війська, військовоповітряні сили, військово-морські сили.

Окремо можуть бути розглянуті інші збройні формування, наприклад внутрішні війська або національна гвардія. У свою чергу, кількісні параметри ОВТ визначають за допомогою градацій, смисл яких полягає у визначенні достатності виду ОВТ для ведення того типу війни, який передбачено у постановці задачі, в нашому випадку – локальної війни в регіоні України.

Прикладом таких градацій є:

- кількість ОВТ однозначно недостатня для ведення війни;
- кількість ОВТ достатня лише для початкового етапу війни;
- кількість ОВТ достатня для ведення війни;
- кількість ОВТ достатня або більш ніж достатня для ведення війни.

Для сухопутних військ визначають кількість танків, артилерії і ракетних комплексів класу “земля – земля”, для військово-повітряних сил – кількість літаків усіх типів, вертольотів і зенітних ракетних комплексів, а для військово-морських сил – кількість авіаносців, підводних човнів і фрегатів.

Якісні параметри ОВТ характеризують співвідношення кількості новітніх зразків ОВТ до застарілих у видах збройних сил. Якісні параметри ОВТ видів збройних сил визначають також за допомогою градацій, фізичний смисл яких полягає у процентному співвідношенні кількості новітніх зразків ОВТ до загальної кількості зразків ОВТ цього класу:

- відсутня – менше 10%;
- низька – від 10% до 30%;
- достатня – від 30% до 60%;
- висока – від 60% до 100%.

Навченість особового складу є елементом здатності військ (сил) виконати завдання за призначенням і характеризує рівень бойової майстерності особового складу збройних сил, а також

його здатність правильно експлуатувати ОВТ, щоб забезпечити максимальну реалізацію бойових можливостей. Категорію навченості особового складу визначають через такі категорії нижчого рівня композиції: бойовий досвід і регулярність навчань.

Бойовий досвід характеризує наявність бойового досвіду в особового складу збройних сил і визначається за такими градаціями:

немає – особовий склад не брав участь в бойових діях;

недостатній – лише незначна частина особового складу брала участь у бойових діях або миротворчих (поліцейських) операціях;

достатній – відчутна кількість особового складу хоча б одного виду збройних сил брала участь у бойових діях;

великий – відчутна кількість особового складу декількох видів збройних сил брала участь у бойових діях.

Категорію бойового досвіду можна ускладнити, якщо за умовами задачі це можливо і доступна необхідна інформація для її оцінювання. Наприклад, можна розділити бойовий досвід особового складу і командирів різних ланок управління.

Регулярність навчань характеризує відносну кількість навчань різного рівня, які проводять у межах бойової та оперативної підготовки збройних сил. Регулярність навчань визначають за такими градаціями:

низька – навчання є переважно теоретичними або командно-штабними, не проводять або проводять нерегулярно на рівні підрозділів;

недостатня – навчання проводять регулярно на рівні підрозділів на місцевості, на рівні частин (з'єднань) – нерегулярно або у вигляді командноштабних навчань;

задовільна – навчання проводять регулярно на рівні підрозділів і частин, на рівні з'єднань – нерегулярно, переважно у вигляді командноштабних навчань;

достатня – навчання усіх рівнів проводять регулярно на місцевості і полігонах.

Військовий резерв характеризує людські ресурси, які можуть бути мобілізовані в разі війни. Згідно з міжнародними стандартами у військовому резерві враховують чоловіків та жінок віком від 15 до 65 років за винятком інвалідів. Категорію визначають через чисельність військового резерву та його якість. Зазначимо, що оцінювання військового резерву можна узгодити з методиками і нормативами оцінювання, які існують у збройних силах кожної держави, якщо аналітики мають таку інформацію.

Чисельність військового резерву характеризує кількість людських ресурсів, які можуть бути мобілізовані у військові формування держави у разі війни. Чисельність військового резерву визначають через градації, які формалізують достатність резерву.

Якість військового резерву характеризує рівень підготовки військового резерву до виконання завдань у разі мобілізації. Якість військового резерву визначають через градації, які мають той же фізичний смисл, що і градації категорії “Регулярність навчань”.

Оборонні витрати характеризують достатність поточного фінансування збройних формувань держави для підтримання наявного рівня характеристик воєнного потенціалу, зокрема кількісно-якісних параметрів ОВТ, навченості особового складу, кількісно-якісних параметрів військового резерву. Оборонні витрати визначають як рівень поточних оборонних витрат у перерахунку на одну одиницю персоналу збройних формувань.

Оборонні витрати визначають через градації, визначені на основі світового досвіду щодо співвідношення “боездатність – витрати”:

низькі – менше \$10 тис.;

недостатні – від \$10 до \$20 тис.;

задовільні – від \$20 до \$30 тис.;

достатні – біля \$30 тис.

Зазначимо, що на достатність оборонних витрат значно впливає ефективність їх використання, яка залежить від рівня корупції в державі. Цю залежність в моделі дуже складно оцінити більш-менш достовірно.

7.5. Складові економічного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави

Економічний потенціал держави характеризує самодостатність її економіки. Вважається, що самодостатня економіка буде здатна повною мірою забезпечити потреби підготовки до оборони і власне оборони держави у разі війни. Економічний потенціал визначають через забезпеченість економіки трудовими, енергетичними, продовольчими, фінансовими ресурсами, а також через якісні параметри економіки.

Трудові ресурси характеризують рівень задоволення потреб економіки у трудових ресурсах. Категорія враховує рівень старіння населення, кількісний і якісний рівень потрібної міграції для забезпечення функціонування економіки. Категорію визначають за такими градаціями:

недостатньо – рівень працездатного населення становить менш 30%, мігранти займають переважну кількість робочих місць у кількох галузях;

задовільно – рівень працездатного населення становить від 30% до 40%, мігранти не займають переважну кількість робочих місць у кількох галузях;

достатньо – рівень працездатного населення становить від 40% до 50%, мігранти не займають переважної кількості робочих місць у галузях;

повною мірою – рівень працездатного населення становить більше 50%, мігранти не займають переважну кількість робочих місць у галузях.

Зазначимо, що опис трудових ресурсів можна вдосконалити, використовуючи дані міжнародних організацій, наприклад ООН, щодо якості людського капіталу.

Енергетичні ресурси характеризують забезпеченість власними енергетичними ресурсами, потрібними для функціонування економіки, насамперед із точки зору стабільності функціонування і задоволення потреб оборони у разі війни. Енергетичні ресурси мають три складових: нафта, газ та електроенергія. Ці складові визначають за градаціями, фізичний смисл яких полягає у співвідношенні обсягів споживання і виробництва:

недостатньо – держава виробляє менше 50% ресурсів від обсягів споживання;

задовільно – держава виробляє від 50% до 60% ресурсів від обсягів споживання;

достатньо – держава виробляє від 60% до 70% ресурсів від обсягів споживання;

повною мірою – держава виробляє більше 70% ресурсів від обсягів споживання.

Якість виробництва характеризує загальний рівень і якість економіки держави. Якість виробництва визначають через інші категорії, орієнтовані на дані світових статистичних організацій, зокрема структуру ВВП, структуру імпорту, тіньову економіку, розвиток інфраструктури, інновації, технологічність.

Структура ВВП характеризує структуру економіки, її визначають за градаціями, які відображають пряме процентне співвідношення між обсягами виробництва галузей економіки: сільське господарство; промисловість; сфера послуг.

Передбачають, що держава матиме кращу структуру ВВП, якщо частка промисловості буде максимальною. Економіки з високою часткою сфери послуг або сільського господарства є нестійкими, оскільки ці сфери максимально залежать від настроїв на світових фінансових і товарних ринках.

Структура імпорту характеризує структуру потреб економіки у зовнішніх закупівлях ресурсів і виробів. Структуру імпорту визначають за градаціями, які відображають пряме відсоткове співвідношення між галузями імпорту:

продовольство;

сільськогосподарська сировина;

паливо;

руди і метали;

промислові вироби.

Співвідношення між градаціями описує таку залежність: якщо в імпорті держави переважають руди і метали, меншою мірою – паливо або сільськогосподарська сировина, то економіка цієї держави більше орієнтована на оброблювальну промисловість, тому така держава має кращу якість виробництва.

Тіньова економіка характеризує ефективність управління економікою у державі. Тіньову економіку визначають за градаціями, які відображають відсоток тіньової економіки за даними міжнародних статистичних організацій:

- низька – менше 20%;
- задовільна – від 20% до 30%;
- помірна – від 30% до 40%;
- висока – від 40% до 50%;
- критична – біля 50%.

Розвиток інфраструктури характеризує інфраструктурну складову економіки і враховує довжину автомобільних і залізничних магістралей, якість їх покриття, кількість аеропортів, морських портів, терміналів, якість їх обладнання. Розвиток інфраструктури визначають за градаціями, які відображають відсоткове значення індексу розвитку інфраструктури за даними міжнародних статистичних організацій:

- низький – менше 40%;
- задовільний – від 40 до 50%;
- помірний – від 50 до 60%;
- достатній – від 60 до 70%;
- високий – біля 70%.

Інновації характеризують розвиток інфраструктури інновацій, рівень їх впровадження у промисловість, підготовку кадрів тощо. Цю категорію визначають за градаціями, які відображають відсоткове значення індексу інновацій за даними міжнародних статистичних організацій:

- низький – менше 50%;
- помірний – від 50 до 60%;
- достатній – від 60 до 70%;
- високий – біля 70%.

Технологічність характеризує рівень технологічного розвитку економіки, її визначають за градаціями, які описують частку високотехнологічного експорту в загальному експорті обробної промисловості:

- низька – менше 10%;
- помірна – від 10 до 20%;
- достатня – від 20 до 30%;
- висока – біля 30%.

Продовольча безпека характеризує рівень виробництва продовольства і враховує виробництво усіх видів сільськогосподарської продукції у перерахунку на калорії. Продовольчу безпеку визначають за градаціями, які відображають відсоткове значення індексу продовольчої безпеки за даними ООН:

- критична – менше 100%;
- задовільна – від 100% до 110%;
- достатня – від 110% до 120%;
- висока – біля 120%.

Фінансові ресурси характеризують ефективність діяльності держави у фінансовій сфері та обсяг проблем у державних фінансах, які характеризують здатність держави забезпечувати потреби її оборони. Категорію визначають за такими складовими: обсяг ВВП, державний борг, золотовалютні резерви.

У складі фінансових ресурсів можливий розгляд інших категорій, які характеризують додаткові внутрішні та зовнішні джерела отримання фінансів: накопичення населення, доступ на фінансові ринки тощо.

Обсяг ВВП характеризує валовий обсяг економіки, його визначають за градаціями, які відображають обсяг ВВП за індексом купівельної спроможності в перерахунку на одну людину:

- критичний – менше \$5 тис.;
- недостатній – від \$5 до \$10 тис.;
- задовільний – від \$10 до \$20 тис.;
- достатній – від \$20 до \$30 тис.;
- високий – біля \$30 тис.

Державний борг характеризує рівень боргового навантаження на економіку держави. Вважають, що державі з високим борговим навантаженням буде складніше мобілізувати фінансові ресурси на підтримку обороноздатності та на оборону у разі війни. Державний борг визначають за градаціями, які відображають відсоткове співвідношення державного боргу до ВВП держави:

- критичний – біля 70% ВВП;
- значний – від 50% до 70% ВВП;
- припустимий – від 30% до 50% ВВП;
- низький – менш 30% ВВП.

Золотовалютні резерви характеризують найважливіше джерело фінансових резервів держави, яке може бути використано у разі війни. Золотовалютні резерви визначають за градаціями, які відображають відсоткове співвідношення обсягу золотовалютних резервів до ВВП держави:

- критичні – менше 5% ВВП;
- недостатні – від 5% до 10% ВВП;
- задовільні – від 10% до 20% ВВП;
- достатні – від 20% до 30% ВВП;
- великі – біля 30% ВВП.

7.6. Складові наукового та духовного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави

Складові наукового потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави. Науковий потенціал характеризує здатність держави розвивати новітні технології і виробництво новітніх зразків техніки й озброєння у найважливіших галузях: ракетно-космічному озброєнні, транспорті, літакобудуванні, танкобудуванні, кораблебудуванні. Науковий потенціал характеризують відповідними категоріями, які визначають за градаціями, що враховують систему підготовки наукових кадрів, шкіл, лабораторій, досліднубазу тощо:

- відсутня – держава не має наукового потенціалу в галузі;
- недостатня – держава має деякі окремі елементи наукового потенціалу в галузі;
- задовільна – держава має більшість найважливіших елементів наукового потенціалу, але не розвиває системну інфраструктуру наукового потенціалу в галузі;
- достатня – держава має системну інфраструктуру наукового потенціалу в галузі без деяких неключових елементів, але неактивно розвиває її;
- повною мірою – держава має повну системну інфраструктуру наукового потенціалу в галузі та активно розвиває її.

Складові духовного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави. Духовний потенціал характеризує волю, прагнення населення держави до перемоги у війні, його готовність витримати випробування, у тому числі війною, заради досягнення загальних цілей суспільства. Духовний потенціал визначають через категорії національної ідеї, воєнно-патріотичного виховання, принципу комплектування армії і політичної активності населення. До зазначених категорій можуть бути додані й інші за наявності відповідної інформації для оцінювання.

Національна ідея характеризує наявність єдиної ідеї, не пов'язаної з побутовими потребами суспільства, яка охоплює населення, викликає напруження суспільства і спрямовує суспільні зусилля на досягнення великомасштабної мети. Категорія також позначає рівень домінування суспільних інтересів над приватними. Національну ідею визначають за такими градаціями:

- відсутня – національної ідеї практично немає, суспільство атомізоване (роз'єднане), колективізму немає, переважну більшість суспільства непокоїть задоволення власних потреб;
- фрагменти – наявні фрагменти національної ідеї, не сприйняті суспільством, яке залишається атомізованим (роз'єднаним), колективізму немає, переважну більшість суспільства непокоїть задоволення власних потреб;
- рівноважена – національна ідея сформульована і сприйнята частиною суспільства, назріває злам у суспільних настроях;
- повною мірою – національна ідея сформульована і сприйнята більшою частиною суспільства.

Воєнно-патріотичне виховання характеризує поширеність державних закладів, суспільних організацій, рухів, які ставлять за мету воєнопатріотичне виховання, насамперед молоді. Категорія також характеризує цілеспрямованість, наполегливість політики і діяльності держави у воєнно-патріотичному вихованні. Воєнно-патріотичне виховання визначаються за такими градаціями:

відсутнє – воєнно-патріотичного;

фрагменти – наявні деякі розрізнені фрагменти, воєнно-патріотичне виховання ведеться переважно за індивідуальною ініціативою громадян;

системне – воєнно-патріотичне виховання ведеться системно, держава приділяє цьому значну увагу і підтримує інфраструктуру виховання.

Принцип комплектування армії характеризує зв'язок збройних сил із населенням, силу відчуття їх спільної долі. Припускають, що в державах, де населення підтримує армію, принцип комплектування зберігається за призовом. Категорію визначають за градаціями, які відображають принцип

комплектування армії:

професійна армія – армію комплектують за контрактом;

змішаний принцип – армію комплектують за контрактом і призовом;

призов – армію комплектують за призовом.

Політична активність населення характеризує прагнення населення брати участь у вирішенні найважливіших державних питань (виборах, референдумах, демонстраціях на підтримку державної політики, економічних проектах тощо). Політичну активність населення визначають за градаціями, які відображають відсоток політично активних громадян (середній відсоток населення, які беруть участь у виборах, референдумах):

пасивна – менше 40%;

переважно пасивна – від 40% до 50%;

переважно активна – від 50% до 60%;

активна – біля 60%.

Таким чином, описана концептуальна модель є ієрархічною системою категорій, яку призначено для оцінювання воєнної могутності держави. Вибір категорій орієнтовано на оцінювання здатності держави здобути перемогу у тривалій локальній війні в регіоні України.

Категорії згруповано за чотирма потенціалами: воєнним, економічним, науковим і духовним, які визначають через підпорядковані категорії, тобто категорії нижчого рівня системного узагальнення.

Значення зв'язків між категоріями задають за допомогою алгоритмів параметричної ідентифікації. Сукупність категорій найнижчого рівня становить множину характеристик держав, які підлягатимуть оцінюванню в термінах концептуальної моделі.

У свою чергу, кожен характеристику держави визначають на власній множині градацій. Множини градацій можуть бути номінальними або числовими. Значення градацій є вхідними даними для подальшого оцінювання. Їх задають експерти або формують на основі статистичних даних.

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Розкрийте зміст поняття «воєнна могутність держави»
2. Розкрийте структуру система показників для розрахунку воєнної могутності держави
3. Як співвідносяться потенціал системи забезпечення національної безпеки та індикатор могутності держави?
4. Перерахуйте складові воєнного потенціалу, які використовують при оцінюванні воєнної могутності держави
5. Перерахуйте складові економічного потенціалу, які використовують при оцінюванні воєнної могутності держави
6. Перерахуйте складові наукового потенціалу, які використовують при оцінюванні воєнної могутності держави
7. Перерахуйте складові духовного потенціалу, які використовують при оцінюванні воєнної могутності держави

ЛЕКЦІЯ 8. Фактори та види суспільно-політичної дестабілізації як загрози конкурентоспроможності держави

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 8.1. Суспільно-політична дестабілізація як соціальне явище
- 8.2. Фактори суспільно-політичної дестабілізації еволюційного, модернізаційного та трансформаційного типу
- 8.3. Моніторинг факторів соціального невдоволення та реагування на них

8.1. Суспільно-політична дестабілізація як соціальне явище

Функціонування та розвиток суспільства перебуває під впливом практично відкритої множини різних факторів. Їх взаємодія генерує виникнення процесів, які часто є причиною перманентних збурень та кризових явищ у різних системах забезпечення його життєдіяльності. Тому важливим етапом інформаційно-аналітичного забезпечення підготовки управлінських рішень у сфері національної безпеки є системний аналіз вказаних факторів, зокрема, передумов та можливих наслідків суспільно-політичної дестабілізації.

Важливим завданням суб'єктів публічного управління у сфері національної безпеки є з'ясування генезису суспільно-політичної дестабілізації, тобто джерел і причин походження та виникнення кризових явищ різної інтенсивності у суспільстві та інститутах держави, передусім політичних. Успішне вирішення цього завдання дозволяє вказаним суб'єктам обрати управлінські рішення, адекватні широкому колу небезпек життєво- важливим національним інтересам, зумовлених суспільно-політичною дестабілізацією.

З огляду на важливість забезпечення безпеки людини (індивіда), суспільства та політичним інститутів дослідженню генезису суспільно-політичної дестабілізації присвятили свої дослідження багато фахівців. Аналіз їх праць дозволив дійти висновку про необхідність здійснювати дослідження природи суспільно-політичної дестабілізації з урахуванням:

з'ясування мети (мотивів) ініціаторів (суб'єктів) дестабілізації та технологій, які вони використовують;

необхідності залучення інструментарію різних галузей наукових знань (філософії, соціології, політичних та юридичних наук, публічного управління та адміністрування, національної безпеки та інших);

доцільності залучення теорії систем, теорії синергетики, загальної теорії безпеки, згідно яких вказана дестабілізація має розглядатися у контексті спроможності соціальної системи (зокрема, політичних інститутів) забезпечити цілісність структури та виконання нею основних функцій до, під час та після збурень, зумовлених кризовими явищами;

системного оцінювання "позитивних" та "негативних" наслідків суспільно-політичної дестабілізації для подальшого розвитку суспільства та інститутів держави у контексті забезпечення їх безпеки.

Як відомо, суспільство є соціальною системою. Такі системи тісно пов'язані з середовищем свого існування та мають високу ступінь адаптації (приспосовування) до його змін. Соціальні системи немов би виростають із середовища, а результати їх функціонування змінюють середовище. На цьому акцентують увагу багато дослідників, зокрема, Т. Парсонс.

Ця обставина має бути врахована при системному аналізі факторів суспільно-політичної дестабілізації та її наслідків для національної безпеки.

Перш за все варто мати на увазі, що у процесі функціонування соціальних систем відбуваються процеси структуризації середовища їх буття (існування) шляхом внесення до нього певного порядку.

Цей порядок можна розглядати як передумову забезпечення стійкості певним чином зорієнтованих елементів середовища, одним із яких є й система. При цьому наявність суперечностей у цінностях та неузгодженість цілей елементів середовища призводить до деструктивних процесів у соціальній системі.

Тому досліджуючи фактори суспільно-політичної дестабілізації необхідно враховувати, що для соціальних систем існують порогові величини характеристик функціонування, перевищення яких може унеможливити виконання їх суспільних функцій.

З огляду на викладене вище, суб'єктам публічного управління у сфері національної безпеки необхідно постійно здійснювати моніторинг факторів, які характеризують спроможність соціальних систем (інститутів) виконувати функції, які на них покладаються у процесі суспільно-політичної дестабілізації.

Передусім це стосується функцій щодо виконання завдань пов'язаних із забезпеченням:

державного суверенітету, як політичного, так і економічного;

територіальної цілісності;

захисту основ конституційного ладу;

дотримання визначених конституційно-правовими нормами процедур правонаступності влади;

адекватного реагування на фактори, від яких залежить рівень соціального збурення (невдоволення), яке завжди має місце в умовах суспільно-політичної дестабілізації.

Принципово важливим є й використання комплексного підходу щодо аналізу факторів суспільно-політичної дестабілізації, основними елементами якого мають бути:

застосування принципів і підходів системно-синергетичного аналізу, що дозволяє врахувати з системних позицій низку факторів, які здійснюють вплив на безпечний розвиток соціальної системи та синергетичний ефект їх взаємодії;

врахування суттєвих змін пріоритетів у структурі виробництва, де визначальною стає власність на інтелектуальні здобутки, знання, інформацію, відкриття, наукові технології;

розуміння того, що сучасні системи забезпечення національної безпеки складаються із досить складних та взаємопов'язаних політичних, економічних, правових, інформаційних, технічних та інших підсистем;

врахування світоглядно-філософських, політологічних, соціологічних, правових та етичних аспектів вирішення проблеми забезпечення національної безпеки, а не тільки управлінських.

Так, застосування принципів і підходів системно-синергетичного аналізу зумовлене необхідністю комплексного врахування низки факторів, які сьогодні справляють визначальний вплив на національну безпеку.

Серед них, зокрема:

необхідність врахування еволюційних законів розвитку природи та суспільства;

зростання динаміки змін ціннісних орієнтацій індивідів та соціальних груп в умовах постмодерну;

важливість вибору концепції (стратегії) суспільного розвитку, за якої досягається гармонізація соціальних, економічних, політичних та гуманітарних взаємовідносин.

Не менш важливим є також врахування правових та етичних аспектів забезпечення національної безпеки при суспільно-політичній дестабілізації. Вони дозволяють визначити та зафіксувати на законодавчому рівні етичні межі щодо вибору пріоритетів та допустимих засобів і способів забезпечення національної безпеки за того чи іншого рівня соціального збурення, які можуть мати місце при суспільно-політичній дестабілізації.

Це обумовлено тим, що у тріаді "безпеки людини – безпека суспільства – державна безпека" їх співвідношення може бути різним залежно від динаміки та наслідків вказаної дестабілізації. Наприклад, якщо внаслідок дестабілізації виникне громадянський конфлікт, який має велику ймовірність переростання у збройний, то, очевидним стає пріоритет забезпечення державної безпеки, бо на перший план висувуються завдання щодо збереження територіальної цілісності, суверенітету та конституційного ладу в країні.

Таким чином, суспільно-політична дестабілізація час від часу стає об'єктивною реальністю у процесі функціонування соціальних систем. Її причини, інтенсивність та наслідки для національної безпеки можуть бути різними. Тому для уникнення неадекватних управлінських рішень суб'єктів публічного управління у сфері національної безпеки, а відтак і невиправданих витрат ресурсів на подолання кризових явищ, які є її наслідком принципово важливим є з'ясування визначальних ознак суспільно-політичної дестабілізації і на цій основі можливих її типів.

8.2. Фактори суспільно-політичної дестабілізації еволюційного, модернізаційного та трансформаційного типу

Фактори суспільно-політичної дестабілізації еволюційного типу. При вказаній дестабілізації її ініціатори (юридичні та фізичні суб'єкти), як правило, є прихильниками поступових, узгоджених за часом і ресурсами змін, шляхом проведення реформ еволюційного характеру, наприклад у політичній системі.

У даному випадку принциповою особливістю є те, що серед ініціаторів дестабілізації можуть бути як політичні суб'єкти, які перебувають на вершині політичної влади, так і їх опоненти.

Важливим чинником є також наявність або відсутність певного суспільного консенсусу, тобто підтримки з боку суспільства щодо доцільності здійснення тих чи інших реформ. Як правило, ці реформи розглядаються їх прихильниками, як необхідна умова пошуку додаткових можливостей для прогресивного розвитку, а також підвищення ефективності функціонування тих чи інших систем життєзабезпечення в умовах суттєвих змін зовнішніх та внутрішніх чинників, які визначають траєкторію розвитку суспільства.

Варто акцентувати увагу на тому, що завжди існує ризик недосягнення цілей поставлених ініціаторами дестабілізації. Це зумовлено тим, що обґрунтування цілей розвитку соціальної системи пов'язане з урахуванням результатів прогнозування розвитку середовища її функціонування на певну перспективу, а вони завжди мають ймовірнісну складову. Водночас чітке розуміння політичним керівництвом національних інтересів, адекватна оцінка шляхів, засобів та способів їх реалізації, самокритичність в оцінках результатів реформ, їх підтримка з боку суспільства, дозволяють належним чином визначити стратегічні завдання щодо реформування тієї чи іншої соціальної системи еволюційним шляхом й уникнути її стагнації.

Таким чином, з огляду на головну мету ініціаторів, а саме реформування соціальної системи (системи охорони здоров'я, освіти, політичної системи тощо) для набуття певної динаміки розвитку суспільно-політичних відносин у пост-дестабілізаційний період та акцентування уваги передусім на еволюційних підходах щодо її досягнення, зумовлену нею суспільно-політичну дестабілізацію доцільно вважати дестабілізацією саме *еволюційного* типу.

Варто зазначити, що у разі відсутності належного моніторингу результатів реформ та уточнення їх параметрів реформування соціальних систем пов'язаний із їх дестабілізацією еволюційного типу, свідчить про одну із закономірностей вказаної дестабілізації, а саме: її ініціатори попадають у ситуацію, яку можна охарактеризувати метафорою "реформи заради реформ".

Йдеться про своєрідну пастку, в якій будуть набувати все більш очевидних обрисів реальні загрози деградації соціальної системи, яка реформується. При цьому ті чи інші цілі започаткованих реформ можуть стати предметом само піару певних політиків. Водночас буде спостерігатися зниження можливостей соціальних механізмів, які забезпечують нормальне функціонування суспільства. Це може призвести до їх катастрофічного руйнування, тобто будуть зростати загрози національній безпеці, які, у кінцевому підсумку можуть поставити на порядок денний питання про існування державності як такої.

Таким чином, суб'єктам публічного управління у сфері національної безпеки при підготовці управлінських рішень у вказаній сфері, необхідно враховувати такі визначальні ознаки суспільно-політичної дестабілізації еволюційного типу:

ініціатори дестабілізації є прихильниками поступових, узгоджених за часом і ресурсами змін соціальних систем (інститутів) та інституцій, тобто вважають, що вказані зміни мають відбуватися еволюційним шляхом;

серед ініціаторів дестабілізації можуть бути ті, які перебувають на вершині політичної влади та їх опоненти;

має місце наявність певного суспільного консенсусу, тобто підтримка суспільства щодо доцільності еволюційних змін тієї чи іншої соціальної системи (інституту, інституції);

реформи розглядаються їх прихильниками, як пошук додаткових можливостей для прогресивного розвитку та підвищення ефективності функціонування соціальної системи (інституту, інституції) в умовах змін чинників, які визначають основні тенденції суспільного розвитку;

є розуміння політичним керівництвом держави національних інтересів, адекватна оцінка можливих шляхів, засобів та способів їх реалізації, належна самокритичність та відкритість в оцінках результатів реформування;

основні цілі та завдання реформування соціальної системи (інституту, інституції) підтримуються інститутами громадянського суспільства та більшістю громадян країни.

Фактори суспільно-політичної дестабілізації модернізаційного типу. Цей тип суспільно-політичної дестабілізації може мати місце, коли ініціаторами реформування є політичні сили (партії), які перебувають на вершині політичної влади, а їх метою є модернізація тієї чи іншої соціальної системи (інституту, інституції) у контексті зміни векторів суспільного розвитку, які, на їх думку, є раціональними.

У даному випадку йдеться про спробу ініціювати реформування, так би мовити, “зверху”. Звичайно, ініціатори дестабілізації можуть мати щире бажання перевести соціальну систему на траєкторію прогресивного розвитку шляхом реалізації моделі, яка більш адекватна суспільним очікуванням. Проте вони можуть переслідувати й інші цілі, досить егоїстичні та корисливі, наприклад, утримання у своїй руках важелів державної влади або ж отримання вигоди економічного характеру.

Це підтверджує досвід пострадянських країн, де у постдестабілізаційний період політична система модернізувалася головним чином під потреби правлячої політичної еліти, яка переважно складалася з колишньої комуністичної номенклатури. Вона із будівничих комуністичного майбутнього стрімко перетворилася в затягих прихильників капіталістичного ладу. Як наслідок, в їх руках опинилися величезні матеріальні та фінансові ресурси, а катастрофічне зростання соціальної нерівності та зубожіння населення набуло нечуваних темпів.

Тобто ініціатори дестабілізації мали передусім за мету отримання власної економічної вигоди. Для досягнення цієї мети необхідно було зруйнувати соціальні стереотипи поведінки у населення. Для цього використовувався широкий арсенал засобів і способів від так званої “невидимої руки” ринкової економіки, яка автоматично оптимізує соціально-економічні відносини до тези, що державні інститути мають відігравати роль “нічного сторожа” у регулюванні цих відносин. Завдання ж щодо переведення соціальних систем (інститутів) на більш прогресивну траєкторію свого розвитку, було другорядним. Про це свідчить зростання прошарку бідного населення, тіньової економіки, корупції, кризових явищ в системі охорони здоров'я та освіти тощо при одночасній появі прошарку вітчизняних мільярдерів та мільйонерів.

Таким чином, мотиви ініціаторів суспільно-політичної дестабілізації та модернізаційні підходи для набуття тими чи іншими соціальними системами (інститутами) певної динаміки розвитку у постдестабілізаційний період, дозволяють дійти висновку, що у даному випадку буде мати місце дестабілізація саме *модернізаційного* типу. Її визначальними ознаками є:

ініціаторами дестабілізації є політичні сили, які перебувають при владі і метою яких є модернізація соціальних систем (інститутів) у контексті зміни векторів суспільно-політичного розвитку, так би мовити, “зверху”;

ініціатори дестабілізації можуть мати бажання перевести соціальні системи (інститути) на траєкторію прогресивного розвитку, але можуть переслідувати й інші цілі, зокрема, утримання в своїх руках державної влади;

досягнення мети ініціаторів дестабілізації передбачає руйнування стереотипів поведінки переважної частини населення, тому реформування супроводжується суттєвими змінами в соціальних системах (інститутах);

часто у пост-дестабілізаційний період політична система трансформується під потреби правлячої еліти, яка при цьому змінює свої ціннісні установки та пріоритети.

При цьому варто вирізняти соціальні системи, де об'єктивно назріли очевидні та кардинальні реформи, але на заваді їм стоять корумповані або консервативні політичні сили та режими. У такому випадку ініціаторами дестабілізації можуть бути суб'єкти, які переконані, що саме вони й є носіями прогресивних ідей.

Така дестабілізація може стати передумовою для зняття перепон на шляху розвитку нового типу суспільно-політичних відносин та революційної за своєю суттю, модернізації соціальних систем, передусім, політичної системи. Тому, якщо після дестабілізації державність, як соціальна система, вийде на траєкторію прогресивного розвитку, то можна стверджувати про її “позитивний” характер.

Про це, наприклад, буде свідчити створення кращих умов для прав і свобод людини (індивіда), зростання якості їх життя, зниження рівня соціальної напруженості тощо.

Фактори суспільно-політичної дестабілізації трансформаційного типу. Досить часто, головною передумовою виходу соціальних систем (інститутів) на траєкторію прогресивного розвитку у пост-дестабілізаційний період є здійснення реформ, метою яких є кардинальна трансформація суспільно-політичних відносин.

Йдеться про формування принципово іншого суспільно-політичного укладу. З огляду на мету, у даному випадку буде мати місце суспільно-політична дестабілізація *трансформаційного* типу, визначальними ознаками якої є:

ініціаторами дестабілізації є суб'єкти, які переконані, що вони є носіями прогресивних ідей та знаходяться в опозиції до політичного керівництва держави, яке, на їх думку, стоїть на заваді назрілих, прогресивних та кардинальних суспільно-політичних реформ;

головна мета ініціаторів дестабілізації - трансформація соціальних систем (інститутів), передусім політичних, у такі, де у пост-дестабілізаційний період будуть мати місце принципово інші суспільно-політичні відносини;

ініціатори дестабілізації можуть мати щире бажання перевести політичну та інші системи на траєкторію прогресивного розвитку, але завжди є ризик, що суспільно-політична дестабілізація, зумовлена трансформаційними змінами системи, може призвести до збройного громадянського конфлікту (вказаний ризик зростає, коли цілі ініціаторів не відповідають об'єктивним потребам державотворення, не підтримуються суспільства, а спрямовані на задоволення егоїстичних потреб ініціаторів або їх досить суб'єктивним, уявленням про "світле" майбутнє).

Варто зазначити, що можливі ситуації, коли ініціатори дестабілізації не досягнуть поставлених цілей, тому буде мати місце подальша стагнація тих чи інших соціальних систем (інститутів). У такому випадку питання необхідності проведення в них радикальних змін буде відтерміновано.

Виокремлено вище типи суспільно-політичної дестабілізації взаємопов'язані. Так, дестабілізація, яка на початковому етапі з огляду на проголошені наміри та здійснені перші кроки мала чіткі ознаки модернізаційного типу, в подальшому, залежно від характеру та масштабів проведених реформ, може набути ознак трансформаційного типу або ж еволюційного типу. Це, зокрема, залежить від політичної волі ініціаторів дестабілізації, наявних у них ресурсів (матеріальних, фінансових та інших), ступеня підтримки суспільством тих чи інших реформ.

Принципово важливим є й те, що серед ініціаторів дестабілізації можуть бути й зовнішні сили, тобто суб'єкти міжнародних відносин, які переслідують свої егоїстичні цілі. Це, зокрема, можуть бути інші держави (групи держав), ТНК, юридичні і навіть фізичні особи, які для реалізації цих цілей часто створюють ті чи інші організації (фонди, трасти тощо).

Поза межами держави завжди знайдуться як прихильники, так і противники ініціаторів суспільно-політичної дестабілізації. Тому вони можуть переслідувати деструктивні цілі для розвитку тих чи інших національних соціальних систем (інститутів) цілі. Наприклад, це може бути бажання нав'язати державі свою волю, змусити її змінити вектори свого політичного та економічного розвитку. У такому випадку "негативний" характер суспільно-політичної дестабілізації, та її наслідків для суспільства не викликає сумніву.

Таким чином, на основі системного аналізу основних факторів і намірів ініціаторів суспільно-політичної дестабілізації, її очікуваних наслідків та у контексті підготовки інформаційно-аналітичного підґрунтя для прийняття суб'єктами публічного управління у сфері національної безпеки стратегічних управлінських рішень виокремлено ознаки, які дозволяють цих суб'єктам, визначати, який саме тип дестабілізації має місце: еволюційний, модернізаційний чи трансформаційний. При цьому окремої уваги мають заслуговувати фактори, які можуть використовувати зовнішні сили для цілеспрямованого генерування загроз національній безпеці.

8.3. Моніторинг факторів соціального невдоволення та реагування на них

У суспільстві можуть бути різні ситуації зумовлені соціальним невдоволенням. Вони зумовлені поточним станом суспільно-політичної та соціально-економічної життєдіяльності суспільства та

мають різний потенціал небезпек безпеці людини, суспільству та державним інститутам. Тому рівні соціального невдоволення (збурення) яке завжди має місце при суспільно-політичній дестабілізації, можна розглядати як індикатор динаміки вказаних небезпек. Таким чином, для ідентифікації вказаних рівнів та оцінювання характерних для них небезпек національній безпеці доцільно мати певну їх градацію.

Наприклад, серед рівнів соціального невдоволення (збурення) можна вирізнити: стабільний стан; соціальний сплеск; соціальна напруженість; структурна криза; режимна (політична) криза; соціальний вибух.

стабільний стан – це майже ідеальний стан у суспільстві, який характерний для початку дестабілізації. Характерною ознакою такого стану є наявність достатньої кількості ресурсів, необхідних для задоволення соціальних потреб населення (продукти харчування, житло, одяг тощо) і вони відносно доступні для різних соціальних груп. Соціальні та гуманітарні питання, як правило, вирішуються в повному обсязі і оперативно. У населення є впевненість у подальшому підвищенні якості життя, державні та інші суспільні інститути функціонують стабільно.

За такого стану можуть мати місце потенційні виклики національній безпеці, але їх негативний вплив своєчасно нейтралізується, тобто ефективність діяльності суб'єктів публічного управління у сфері національної безпеки можна оцінити за найвищою оцінкою. Проте сьогодні у більшості країн світу такого стану не спостерігається.

Соціальний сплеск, короткотермінове локальне явище, пов'язане з різким погіршенням ситуації в одній із сфер суспільного життя у зв'язку з реалізацією започаткованих реформ та несвоечасним прогнозуванням, виявленням та нейтралізацією небезпек у цій сфері.

За такої ситуації мають місце процеси та події, які сприймаються тією чи іншою соціальною групою і навіть суспільством, як реальні виклики задоволення їх потреб. При цьому на відносно короткому відрізку часу дійсно спостерігається різке погіршення ситуації в одній із сфер суспільного життя (політичній, економічній, гуманітарній, соціальній), але адекватні дії органів державної влади щодо її покращення, відсутні. Тому має місце приховане загальне незадоволення та занепокоєність в зв'язку з порушенням звичного порядку речей, незадоволенням тих чи інших потреб, порушенням певних прав і свобод тощо. Через що можуть бути одиночні та спонтанні форми прояву протесту з боку певних соціальних груп (студентів, пенсіонерів, гірників тощо), але вони, як правило, не мають логічного продовження. Виникають також конфліктні ситуації між органами державної влади та населенням на рівні територіальної громади і навіть регіону. Вони, зокрема, можуть бути наслідком помилок, допущених при розробці та впровадженні тих чи інших реформ або неврахування суспільної думки.

Соціальний сплеск швидко затухає, якщо умови, які зумовили його виникнення усунуті. Як правило, це передбачає прийняття відповідних заходів органами державної влади спрямованих на задоволення суспільних потреб (відновлення соціальних прав тощо) та активізації взаємодії з інститутами громадянського суспільства.

Соціальна напруженість, яка є наслідком розповсюдження серед населення невдоволення існуючим порядком речей, наприклад, зростанням цін на продовольство, корупції, безробіття, організованої злочинності, зневіри у позитивних змінах тощо. При цьому відповідні заходи з боку органів державної влади не приймаються через відсутності необхідних ресурсів, грубих прорахунків допущених при розробці та впровадженні тих чи інших реформ, відсутності бажання врахування наявного потенціалу громадянського суспільства.

Характерною ознакою соціальної напруженості є розповсюдження серед частини населення песимістичних настроїв, різноманітних чуток, вигадок, внаслідок чого у нього виникає психічно-емоційне збудження, з'являється почуття розгубленості та пригніченості. Тому виникають поодинокі стихійні мітинги, інші форми громадянської непокори, поступово втрачається довіра до органів публічного управління, знижується впевненість в їх спроможності забезпечити належний рівень безпеки суспільства.

Водночас соціальне невдоволення не досягає рівня, коли виникає непримириме та усвідомлене протистояння між соціальними групами та між суспільством і політичним режимом.

Структурна криза, це ситуація, коли виникають кризові явища в окремих ланках публічного управління, а у керівництва держави відсутня політична воля, чітка програма дій або ж йому

недостає відповідних ресурсів щодо адекватного реагування на них та здійснення заходів, метою яких є зниження рівня небезпек безпеці людини (індивіду), суспільству та державним інститутам.

Тому це такий рівень суспільного збурення, коли мають місце очевидні ознаки кризи окремих рівнів і ланок управління, а також процеси та події, які суспільством та органами публічної влади сприймаються як протидія реалізації національним інтересам. Вказана протидія має вибіркового характеру, без застосування збройної сили, а її причини (джерела) та наслідки часто інтерпретуються громадянами і представниками влади діаметрально протилежно.

Водночас це ситуація наявності реальних загроз, тому ймовірність застосування збройної сили є високою (вона може бути застосована у будь-який момент).

В умовах структурної кризи масштаби нанесення шкоди реалізації національним інтересам не досягають рівня, коли відбувається порушення цілісності тих чи інших соціальних систем, зокрема політичної, та втрачаються можливості виконання ними життєво-важливих функцій. Проте почуття розгубленості та пригніченості є характерним для основної маси населення. Це проявляється не тільки в суспільних настроях, а й у масових діях, наприклад, в ажіотажному попиті на ті чи інші товари. Спостерігається міграція великих мас людей в більш безпечні на їх думку регіони і країни, активізується діяльність радикальних організацій, зростає кількість злочинів кримінального спрямування, відбуваються стихійні та організовані демонстрації, мітинги, інші форми громадської непокори.

Тому в цих умовах принципово важливим є наявність політичної волі у керівництва держави до невідкладних, рішучих і неординарних дій, оскільки структурна криза є попередником кризи соціально-політичної системи як цілого.

Режимна (політична) криза, це ситуація, незадоволеності значної частини населення наслідками суспільно-політичної дестабілізації, яка переноситься на ставлення до, як правило, деморалізованих представників органів державної влади, а інститути громадянського суспільства практично втрачають свою роль, як посередник між суспільством і органами державної влади, наслідком чого є реальна загроза порушення цілісності політичної системи і навіть державності.

Мають місце процеси та події тощо, які суспільством та органами державної влади сприймаються як протидія реалізації життєво-важливим національним інтересам. Вона має комплексний характер та, як правило, із застосуванням збройної сили. Відбувається порушення цілісності соціальних систем, передусім політичної, втрачається їх здатність щодо виконання основних функцій (частково або повністю).

Тому може наступити тимчасове безвладдя в тих чи інших регіонах. Зростання кримінальної злочинності стає неконтрольованим, в основній масі населення може проявитися почуття агресивності, а наслідки перебігу подій та їх розвиток важко передбачувати. В кінцевому підсумку, реальною небезпекою є повалення силовим шляхом існуючого політичного устрою та громадянської війни, оскільки ситуація поступово виходить із під контроль владних структур.

Соціальний вибух, є ситуацією, коли відбувається руйнація державних інститутів та інституцій, тобто руйнування силовим шляхом існуючого політичного устрою. Внаслідок безвладдя настає анархія, а боротьба за державну владу, як правило, приводить до громадянської війни та, як наслідок, до значних матеріальних і людських втрат.

Варто зазначити, що зростання рівня соціального невдоволення не обов'язково може проходити через зазначені стадії. Наприклад, чим більший дискомфорт відчуває населення у процесі суспільно-політичної дестабілізації, тим більше проявляється почуття пригніченості, яке характерне для соціальної напруженості, яка, в свою чергу, може швидко трансформуватись у режимну (політичну) кризу, а остання у соціальний вибух.

З огляду на викладене вище, принципово важливим є також попередження режимної (політична) кризи та переростання її у соціальний вибух. З цією метою доцільно мати завчасно розроблений орієнтовний план дій суб'єктів публічного управління в умовах структурної кризи, оскільки вказана ситуація має розглядатися як потенційна небезпека національній безпеці. Вказаний план, зокрема, має передбачати:

виявлення суб'єктів, які генерують небезпеки національній безпеці, оцінювання їх можливої протидії реалізації життєво-важливим інтересам та визначення умов, за яких ці суб'єкти можуть застосувати силові методи;

уточнення обсягів можливих збитків (шкоди) національній безпеці;

розробку плану заходів щодо додаткового захисту та оборони об'єктів критичної інфраструктури із залученням наявних сил і засобів;

проведення спеціальних інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на консолідацію суспільства та нейтралізацію діяльності суб'єктів небезпек національній безпеці.

Якщо ж уникнути режимної (політичної) кризи, не вдалось, то для недопущення її переростання в соціальний вибух, суб'єкти публічного управління у сфері національної безпеки мають невідкладно здійснити підготовку у порядку встановленому чинним законодавством управлінських рішень щодо введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях. Вони також мають бути готові прийняти рішення щодо оголошення загальної або часткової мобілізації та забезпечення додаткового захисту та оборони об'єктів критичної інфраструктури, а у разі необхідності, ліквідації наслідків їх руйнування (захоплення).

Питання для повторення та обговорення на семінарських заняттях

1. Дайте загальну характеристику суспільно-політичній дестабілізації як соціальному явищу
2. Які фактори зумовлюють суспільно-політичну дестабілізацію еволюційного типу?
3. Які фактори зумовлюють суспільно-політичну дестабілізацію модернізаційного типу?
4. Які фактори зумовлюють суспільно-політичну дестабілізацію трансформаційного типу?
5. Які фактори призводять до соціального невдоволення (збурення), яке ідентифікується як соціальна напруженість?
6. Які фактори призводять до соціального невдоволення (збурення), яке ідентифікується як структурна криза?
7. Які фактори призводять до соціального невдоволення (збурення), яке ідентифікується як режимна (політична) криза?

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ІСПИТУ

по дисципліні: «Конкурентоспроможність держави
та національна безпека»

1. Розкрийте зміст світоглядно-філософського та державно-управлінського аспекту змісту концепту «конкуренція»
2. Які історико-соціальні коріння конкуренції у межах «еволюційної теорії»?
3. Чому наявність конкуренції вважається визначальною причиною тріумфу капіталізму на Заході та його поразки в інших регіонах?
4. Розкрийте зміст концепту «конкуренція» у теоріях інформаційного суспільства, людського капіталу та лідерства
5. Розкрийте роль держави як регулятора конкуренції та етичні аспекти конкуренції
6. Розкрийте зміст категорії «конкурентоспроможність» та складові механізми її забезпечення
7. Розкрийте зміст концепції М. Портера про "Конкурентні переваги нації"
8. Розкрийте зміст зв'язку національного багатства з конкурентоспроможністю держави та інтелектуальним потенціалом нації
9. Розкрийте роль інтелектуального потенціалу нації у конкурентоспроможності держави
10. Розкрийте роль уряду у забезпеченні конкурентоздатності держави
11. Дайте загальну характеристику складовим індексам глобальної конкурентоспроможності держави
12. Розкрийте зміст підходів та вимог до розробки державної політики
13. Розкрийте зміст політико-управлінських аспектів політики забезпечення конкурентоспроможності держави
14. Розкрийте зміст економічних аспектів політики забезпечення конкурентоспроможності держави
15. Розкрийте зміст взаємозв'язку конкурентоспроможності держави, її безпеки та стійкості соціального порядку (політичної стабільності)
16. Розкрийте зміст підходів до вирішення проблеми забезпечення стійкості соціального порядку (політичної стабільності)
17. Розкрийте зміст функцій ієрархічних рівнів соціального порядку та їх взаємозумовленість
18. Розкрийте зміст конкурентного аспекту міждержавних взаємодій в осях «Північ–Південь» та «Захід–Схід»
19. Розкрийте економічні наслідки глобалізації, як загрози конкурентоспроможності та безпеці держав
20. Розкрийте сутність природи асиметричності відносин держав при вирішенні проблеми їх конкурентоспроможності та безпеки
21. Розкрийте зміст пріоритетів забезпечення стійкості соціального порядку у контексті конкурентоспроможності та безпеки держави
22. Дайте загальну характеристику впливу глобальних проблем безпеки на національну безпеку
23. Дайте загальну характеристику глобальної проблеми забезпечення енергетичної безпеки та виснаження природних ресурсів
24. Чому зростання чисельності людської популяції, є глобальною соціальною проблемою?
25. Дайте загальну характеристику глобальної проблеми безпеки пов'язаною з технологічним розвитком та глобальною проблемою екологічної безпеки
26. Дайте загальну характеристику глобальної проблеми епідемічної безпеки та виникнення глобального збройного конфлікту
27. Дайте загальну характеристику інформаційного та культурологічного аспектів глобальних проблем безпеки
28. Розкрийте зміст пріоритетів зовнішньої політики США у контексті забезпечення їх конкурентоспроможності у сфері безпеки
29. Розкрийте зміст пріоритетів зовнішньої політики Китаю у контексті забезпечення його конкурентоспроможності у сфері безпеки
30. Розкрийте зміст пріоритетів зовнішньої політики Росії у контексті забезпечення її конкурентоспроможності у сфері безпеки

31. Розкрийте зміст пріоритетів зовнішньої політики Франції у контексті забезпечення її конкурентоспроможності у сфері безпеки
32. Дайте загальну характеристику системі показників для розрахунку воєнної могутності держави
33. Дайте загальну характеристику складових воєнного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави
34. Дайте загальну характеристику складових економічного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави
35. Дайте загальну характеристику складових наукового потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави
36. Дайте загальну характеристику складових духовного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави
37. Розкрийте сутність суспільно-політичної дестабілізація як соціального явище
38. Які фактори зумовлюють суспільно-політичну дестабілізацію еволюційного типу?
39. Які фактори зумовлюють суспільно-політичної дестабілізації модернізаційного типу
40. Які фактори зумовлюють суспільно-політичної дестабілізації трансформаційного типу

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ТА ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ситник Г.П., Орел М.Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України: підручник / за ред. Г.П.Ситника. Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 372 с.
2. Ситник Г.П., Орел М.Г. Публічне управління у сфері національної безпеки: підручник / за заг.ред. Г.П.Ситника. К.: Видавець Кравченко Я.О., 2020. 360 с.
3. Ситник Г.П., Неліпа Д.В., Орел М.Г. Зовнішня політика та національна безпека: посібник / за ред. Г.П.Ситника. - Київ: Видавець Кравченко Я.О., 2021. 244 с.
4. Ситник Г.П., Орел М.Г. Основи стратегічного планування національної безпеки: посібник / за ред. Г.П.Ситника. - Київ: Видавець Кравченко Я.О., 2021. 224 с.
5. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.
6. Безпекове середовище 2033: Монографія. – К.: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2022. – 117 с.
7. Публічне управління та адміністрування у сфері національної безпеки: (системні, політичні та економічні аспекти): словник-довідник / С.П.Завгородня, М.Г.Орел, Г.П.Ситник [уклад.] / за заг.ред. Д.В.Неліпи, Є.О.Романенка, Г.П.Ситника, Київ: Видавець Кравченко Я.О., 2020. 380 с.
8. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення. : монографія / Криштанович М.Ф., Пушак Я.Я., Флейчук М.І., Франчук В.І. Львів: Сполом, 2020. 418 с.
9. Зубчик О. А. Формування конкурентоспроможності держави в перспективі політичного часу (державно-управлінські аспекти): монографія. Київ: ТОВ «Поліграф Плюс», 2019. 408 с.
10. Зубчик О. А. Інституційні засади конкурентоспроможні України як чинника забезпечення національної безпеки. *Науковий часопис Академії національної безпеки*. 2019. № 3-4. С. 128-146.
11. Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації: монографія / О.С. Власюк, А.І. Мокій, О.І. Іляш, В.І. Волошин, М.І. Флейчук, Т.О. Власюк та ін.; за заг. ред. О.С. Власюка. К. : НІСД, 2017. 384 с.
12. Глобальна та національна безпека: підручник / авт.кол.: В.І.Абрамов, Г.П.Ситник, В.Ф.Смолянук та інш.; за заг.ред. Г.П.Ситника. К.: НАДУ, 2016. 784 с.
13. Горбатенко В. Римський клуб і організація трансдисциплінарних проєктів з довгострокового прогнозування глобальних проблем / *Політичний менеджмент*, №3, 2012. С.52-64.
14. Безпека сталого розвитку України: побудова в умовах глобальних викликів: монографія. /В.О. Ананьїн, В.В. Горлинський, О.О. Пучков та ін. / за заг. ред. В.О. Ананьїна. К.: ІСЗІ НТУУ "КПІ", 2009. 271 с.
15. Руденко О.М. Дефініції суспільної стабільності в державному управлінні. *Стратегічні пріоритети*. 2009. №3 (12). 2009. С. 101-109.
16. Шевченко М.М., Давиденко О.Г. Поняття "суспільно-політична стабільність": смисловий простір державно-управлінського змісту. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 14. С.49-54.
17. Качинський А.Б., Молоченко Д.Р. Індикатор могутності держави — важливий інструмент системного аналізу та стратегічного планування у сфері національної безпеки. *Системні дослідження та інформаційні технології*. 2016, № 1.-С.17-25
18. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади: монографія / за заг.ред. О. П. Дзьобаня. Харків: Право, 2021. 776 с.
19. Ситник Г. П. , Орел М.Г. Забезпечення стійкості соціального порядку як пріоритет у сфері національної безпеки. *Науковий часопис Академії національної безпеки*. 2021. №1 (29). С.8-25
20. Ситник Г. П., Зубчик О. А., Орел М. Г., Штельмашенко М. Г. Політико-правове забезпечення публічного управління та адміністрування: підручник / за ред. Г. П. Ситника. К.: ВПЦ «Київський університет», 2020. 504 с.
21. Горлинський В.В. Філософія безпеки і сталого людського розвитку: ціннісний вимір: моногр. К.: ПАРАПАН, 2011. 378 с.

22. Шнипко О.С. Інноваційний дефолт України: економіко-технологічний контекст : монографія. Київ: Генеза, 2009. 248 с.
23. Шнипко О.С. Конкурентоспроможність України в умовах глобалізації: монографія. К.: НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув, 2009. 456 с.
24. Гражевська Н.І. Економічні системи епохи глобальних змін: монографія. К.: Знання, 2008. 431 с.
25. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації: монографія. К.: КНЕУ, 2004. 273 с.
26. Войнова Є.І. Глобальна конкурентоспроможність країни: обґрунтування категорії, типи, фактори та наслідки / *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. Вип. 16. 2018. С.36-45
27. Пронкіна Л.І., О. М. Гавриш О.М., Сучасні проблеми конкурентоспроможності держави / *Агросвіт*. № 7, 2019. С.32-36
28. Дернова І.А., Боровик Т.М., Кравченко Л.В. Глобальний вимір конкурентоспроможності України / *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. Вип. 42. 2020. С. 29-34
29. Конкуренція: благо чи зло. Специфіка та тенденції розвитку : наук. вид. / О. С. Александрова, О. А. Зубчик. Центр дослідж. пробл. конкуренції. К. : Обрії, 2006. 143 с.
30. Вальдфогель Дж. Тиранія ринку. К. Темпора, 2011. 288 с.
31. Даймонд Джаред. Зброя, мікроби і сталь. Витоки нерівностей між народами. К.:КМ-БУКС, 2018. 512 с.
32. Де Сото Ернандо. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на Заході і ніде більше. К.: Наш Формат, 2017. 332 с.
33. Ентоні Гіденс. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. К.:Альтер прес, 2004. 102 с
34. Іващенко В. І. Інноваційна економіка: формування та розвиток: монографія. К.: НАН України, Ін-т екон. та прогнозув, 2012. 332 с.
35. Паламарчук М. О. Виклики модернізації в Україні: політичні аспекти: монографія. Київ. 2014. 152 с.
36. Палмер Т. Дж. Моральність капіталізму. Те, про, що ви не почуєте від викладачів. К.:Основи, 2014. 128 с.
37. Пікетті Тома. Капітал у XXI столітті. К.: Наш Формат, 2016. 696 с.
38. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. The Macmillan Press Limited. London. 1990. – 855 р
39. СИТНИК Г. П. Геополітичний аналіз та прогнозування : навч. посіб.: у 2 ч. / авт. кол. : Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянчук, М. М. Шевченко ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : НАДУ, 2014. – Ч. 1. 152 с.
40. Шляхи удосконалення системи державного управління забезпеченням національної безпеки України: монографія / Г.П.Ситник, В.І.Абрамов М.М.Шевченко та ін.; за ред.Г.П.Ситника, В.І.Абрамова, М.М.Шевченка. – К.: МАЙСТЕР КНИГ, 2012. 536 с.
41. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник. К.:НАДУ, 2012. 344 с.
42. Національна безпека України: теорія і практика: підручник / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук ; за заг. ред. Г. П. Ситника. - Хмельницький ; К. : Вид-во "Кондор", 2007. 616 с.
43. Горбулін В.П. Засади національної безпеки України: підручник / Горбулін В.П., Качинський А.Б. – К.: Інтертехнологія, 2009. 272 с.
44. Ткаленко С. І. Інвестиційна безпека: теорія, методологія, практика : монографія / С. І. Ткаленко. – Чернігів : ЧНТУ, 2018. – 286 с.
45. Мерчанський В. В., Ключко В. М., Ключко І. М. Конкурентоспроможність підприємства та управління стратегією його розвитку: колективна монографія. Х.: вид-во Бровін О.В., 2010. 158 с.
46. Войнова Є.І. Глобальна конкурентоспроможність країни: обґрунтування категорії, типи, фактори та наслідки / *Мукачівський державний університет*. Вип. № 16. 2018. С.36-45
47. Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. К. : НІСД, 2017. 496 с.
48. Про національну безпеку України. Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

49. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
50. Указ Президента України №392/2020 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ЧАСТИНА 1	
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ДЕРЖАВИ.....	5
ЛЕКЦІЯ 1. Сутність концепту «конкуренція» у контексті суспільного розвитку	5
1.1. Світоглядно-управлінський аспект змісту концепту «конкуренція» та її історико-соціальні коріння	5
1.2. Конкуренція як причина триумфу капіталізму на Заході та його поразки в інших регіонах.....	7
1.3. Зміст концептів «конкуренція», «людський капітал» та «лідерство» у теоріях інформаційного суспільства	9
1.4. Держава як регулятор конкуренції та її етичні аспекти.....	9
ЛЕКЦІЯ 2. Концептуальні засади конкурентоспроможності держави та їх управлінська складова	11
2.1. Зміст категорії «конкурентоспроможність» та механізми її забезпечення	11
2.2. Конкурентоспроможність держави, її складові та механізми забезпечення	13
2.3. Концепція М. Портера про "Конкурентні переваги нації» та зв'язок національного багатства, конкурентоспроможності й інтелектуального потенціалу нації.....	17
2.4. Роль Уряду у забезпеченні конкурентоздатності держави та зовнішньоекономічного торговельного балансу.....	19
2.5. Індекс глобальної конкурентоспроможності.....	20
ЛЕКЦІЯ 3. Державна політика забезпечення конкурентоспроможності та вплив на неї стійкості соціального порядку	22
3.1. Моделі, підходи та вимоги до розробки державної політики.....	22
3.2. Політико-управлінські аспекти політики забезпечення конкурентоспроможності держави	23
3.3. Економічні аспекти політики забезпечення конкурентоспроможності держави.....	25
3.4. Зв'язок конкурентоспроможності держави, її безпеки та стійкості соціального порядку та підходи до вирішення проблеми забезпечення вказаної стійкості.....	27
3.5. Функції ієрархічних рівнів соціального порядку та їх взаємозумовленість.....	29
ЛЕКЦІЯ 4. Глобальний вимір конкурентоспроможності держав та пріоритети забезпечення стійкості соціального порядку	30
4.1. Конкурентний аспект міждержавних взаємодій в осях «Північ–Південь» та «Захід–Схід».....	31
4.2. Шляхи оптимізації конкурентних міждержавних відносин по осі Північ–Південь... 33	33
4.3. Економічні наслідки глобалізації, як загрози конкурентоспроможності та безпеці держав	34
4.4. Природа асиметричності відносин держав при вирішенні проблеми їх конкурентоспроможності та безпеки.....	37
4.5. Пріоритети забезпечення стійкості соціального порядку у контексті конкурентоспроможності та безпеки держави.....	38

ЧАСТИНА 2	
БЕЗПЕКОВА СКЛАДОВА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ДЕРЖАВИ	41
ЛЕКЦІЯ 5. Глобальні проблеми безпеки як чинник впливу на конкурентоспроможність держав	41
5.1. Загальна характеристика впливу глобальних проблем безпеки на національну безпеку	41
5.2. Глобальна проблема забезпечення енергетичної безпеки та виснаження природних ресурсів.....	43
5.3. Зростання чисельності людської популяції, як глобальна соціальна проблема.....	44
5.4. Глобальні проблеми безпеки пов'язані з технологічним розвитком та глобальні проблеми екологічної безпеки	46
5.5. Проблеми епідемічної безпеки, виникнення глобального збройного конфлікту та інформаційний вимір глобальних проблем безпеки.....	48
5.6. Культурологічний аспект глобальних проблем безпеки	50
ЛЕКЦІЯ 6. Пріоритети провідних держав у сфері безпеки як інструменти забезпечення їх конкурентоспроможності	51
6.1. Пріоритети політики США у контексті забезпечення їх конкурентоспроможності у сфері безпеки.....	51
6.2. Пріоритети політики Китаю у контексті забезпечення його конкурентоспроможності у сфері безпеки.....	54
6.3. Пріоритети політики Франції у контексті забезпечення її конкурентоспроможності у сфері безпеки	56
6.4. Пріоритети політики Японії у контексті забезпечення її конкурентоспроможності у сфері безпеки.....	57
ЛЕКЦІЯ 7. Вплив конкурентоспроможності держави на її воєнну могутність	59
7.1. Зміст поняття «воєнна могутність держави».....	59
7.2. Система показників для розрахунку оцінки воєнної могутності держави.....	61
7.3. Співвідношення потенціалу системи забезпечення національної безпеки та індикатора могутності держави	62
7.4. Складові воєнного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави.....	64
7.5. Складові економічного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави...	66
7.6. Складові наукового та духовного потенціалу при оцінюванні воєнної могутності держави.....	68
ЛЕКЦІЯ 8. Фактори та види суспільно-політичної дестабілізації як загрози конкурентоспроможності держави	70
8.3. Моніторинг факторів соціального невдоволення та реагування на них.....	70
8.1. Суспільно-політична дестабілізація як соціальне явище.....	70
8.2. Фактори суспільно-політичної дестабілізації еволюційного, модернізаційного та трансформаційного типу	72
8.3. Моніторинг факторів соціального невдоволення та реагування на них.....	74
ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ІСПИТУ	78
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ТА ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	80

Навчальне видання

СИТНИК Григорій Петрович

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ДЕРЖАВИ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Курс лекцій

для студентів галузі знань: 25 – Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону, які навчаються спеціальністю: 256 – Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності) за другим освітнім рівнем вищої освіти (магістр)

Видання подається в авторській редакції та надруковано з оригінал-макета автора

Формат 60×841/16. Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 50. Зам. № 23/01
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний.
Підписано до друку 23.01.2023

Видавець та виготовлювач

ТОВ «САК Лтд»

вул. Володимирська, 7, м. Київ, 01025, Україна

☎ (044) 247-97-72; e-mail: sakprint@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6360 від 16.08.2018